

81.632.4971

с 900

АЛТАЙ ТИЛ

4

Ўндў табыштарды ылгаштыр!

Эрин чўйилер	кату:	о, у
	јымжак:	ў, ў

Эрин чўйилбес	кату:	а, ы
	јымжак:	э(е), и

Эжерлў туйуктарды сўстўрдў чын бичи!

б-п, г-к, д-т, ж-ш, з-с

Сап — бычактын сабы
бўрўк — адамнын бўрўги
јарат — суунын јарады
тыныш — менин тыныжым
ырыс — балдардын ырызы
Је: јурт — менин јуртым
курт — јердин курты

Эрин үндү ле узун үндү табышту сөстөр.

тобого кузук
мөштин кузугы

топшуур ла комыс

буудай, калаш
буудайдын калажы

јиилек
жердин жиилеги
беленин жиилеги

јорык
толык
конгыс

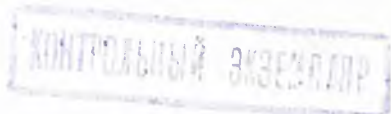
өзүм
јүрүм
бөлүк

куучын
јуучыл
шүүлте

сүүген
маргаан
чоокыр

1850

Н. Н. Суразакова, Н. Н. Сабина, О. И. Тезегеш

АЛТАЙ ТИЛ

4-ЧИ КЛАССКА

Төртжылдык баштамы школдын
үренер бичиги

*Горно-Алтайский автономный областьтын албаты
үредүзинин бөлүги жөптөгөн*

АЛТАЙДЫҢ БИЧИК ЧЫГАРУЗЫНЫҢ ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ . 1989

81.632.9-821
C 900

Бичик — сенин иёкөринг ле бо-
лушчын.

Ого көп улустын кўчи салынган.

Сананып жүр: оныла сеинг кичү
карындаштарын ла нёкөрлөринг туза-
ланар.

Оны чеберле!

Бичикте салынган темдектер:

0A 1850 ✓ Z

Гор о-Атская
област
им. М.

— йренер ээжилер.

— койоноктын сурактары.

жилбилү

— чын бичиклерин сананып алар сөстөр.

— контрольный сурактар ла жакылтадар.

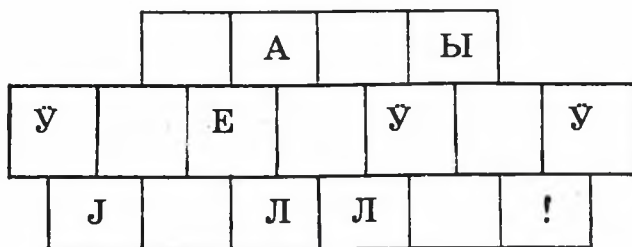
— кожулта жакылтадар.

2-ЧИ, 3-ЧИ КЛАССТАРДА ҮРЕНГЕНИН КАТАП КӨРҮП, ТЕРЕНЖИДЕРИ.

1 §. Эрмек.

1. Жайыла тайгада амыраган Койонок школго келзе, школдын эжигинде сан башка плакат турды. Койонок оны кычырып болбозо, ол слерле кожо үренбес. Онын учун слер куру клеткаларга једикпес буква-ларды тургузып, ого чын кычыарга болужыгар.

Јок, Койонок бойы да кычырып билер. Ол узак көрүшпеген нөкөрлөрүн плакаттагы эрмекле уткып турды.

Слер, балдар, бу эрмекле сүгүнгенигерди көргүзип, тынг үнле угуза кычыраар.

Бистинг Койоногыс школдын коридорына кирип барза, «Үредү учун» деп газетте үлгер бичип салтыр. Койонок чүрче ле оны үренип алды.

күзүңи

Эзен бе, школыс, јараш турабыс!
Јаантайын ырысту балдар бис.
Јараш туранын ичинде ончобыс
Јангыс биледий нак јүредис.

Е. Благинина.

Слер база үренип алыгар.
Бу үлгер канча эрмектен турат?
Олор кандый эрмектер эмтир?

Үлгерди чүрче ле үренип алган Койонок бойы да үлгер чүм-деер күйи келди. Нөкөристин чүмдеген үлгерин тыныда кычырза-гар да.

Санаабысты эбелте
Үредер кижиги — үредүчибис.
Жаркынду жолго жетире
Апарар кижиги — үредүчибис.

Слер, балдар, Койонок чылап, база үлгер чүмдеп болорыгар ба? Бойыгарды ченеп көрзөгөр дө.

Эмди Койонок слерле кожо жаңыс класста, слер ле чилеп, иш-тенер.

2. Кычыраар. Мында канча эрмек? Кажы ла эрмекте кем керегинде айдылып жат? Ол керегинде не деп айдылат?

Жайгыда балдар ада-энезине болужат. Олор колхоз-то ло совхозто иштеп турат.

Жайгы каникулда балдар лагерьде амырап жат. Анда олор походко жүрөт. Балдар сууга эжинет, күнге күйөт.

Амыраган балдар су-кадык болот. Школдо олор жакшы үренет.

3. Кычыраар. Кажы ла эрмектин төс ле эчени члендерин көргүзеер.

КҮС.

Күс келди. Кушкаштар жылу жерге уча берди. Тегерини булут бүркеди. Соок жаңмыр жаайт. Жалаңдар ээн жадат. Садтардагы жолычактарды жалбрактар бүркеп койгон. Күндөр соой берди. Түнде түүнти суулар тонуп калат.

Күс керегинде көп үлгерлер чүмделген. Темдекте-

зе, алтай бичиичи Аржан Адаровтын үлгеринен алынган төртжолдыкты кычыралы.

Ойто ло кўс једип келди.
Сары јалбрактар кейде айланат.
Јанып брааткан турналар ўни
Јанылга болуп, кырларда артат.

● Јўк ле үлгерди бичип алыгар. Баштаачынын алдыла бир чийў, айдылаачынын алдыла эки чийў, эчени члендердин алдыла тыйрык чийў тартыгар.

4. Кычыраар. Колбошкон сөстөрдн көргүзеер. Сөстөрднн колбузын канайда табар?

Тана эрте ойгонды. Ол соок суула јунунды. Јаактары соокко кызара берди.

Энези Танага ару кийим берди. Тана мендеп ажанды. Ол ўүрелериле школго барды.

5. Сөсколбуларды кычыраар. Сөсколбуда кандый сөстөнг сурак чыгат, кандый сөс суракка каруу берет? Јартагар.

Карандашла бичиди.
Түрген бичиди.
Кичеемкей ўренчик.

Ўч уулчак.
Эрте турды.
Город јаар барар.

● Сөстөрднн колбузын стрелкала көргүзип, сөсколбуларды бичигер.

6. Кажы ла јолдогы сөстөрдн колбоштырып, эрмектер тургузып бичигер.

Јаскыда, јерлер, куштар, јўзўн-јўўр, бис, учкулап келет.

Олор, уја, јымыртка, јазайт, салат, базат, бала.

Јип, јоголтот, сад, куштар, курт-конгыстар, каршулу.

2 §. Табыштар, буквалар, үйе, согулта (катап көрүп, теренжидери).

7. Кычыраар. Үндү ле туйук табыштарын айдып беригер.

Кайдаар ла көрзөн —

улус иштейт.

Кайдаар ла барзанг —

жүрүм чечектейт.

Жүрүм кижини

ичкери кычырат.

Кижини ырысты

ижинен табат.

Э. Палкин.

Жажыл өлөндү жаланда

Жараш куштар кожондойт.

Ойто айылга жанарга

Мени чечектер божотпойт.

В. Качканаканов.

● Карарта базылган сөстөрдү чыгара бичигер. Үндү табыштарынын айдыларын жартагар.

8. Кычыраар. Эрин чөйилер ле эрин чөйилбес үндүлөрдү айдып беригер.

Жуучыл кызыл тачанка

Лиит бистерди жайкаган.

Октябрьдын отторы

Жолыбысты жарыткан.

Жуучыл аттар үстине

Жуулажып бистер өскөнис.

Коркышту күч жолдорды

Комыдабай өткөнис.

Л. Кокышев.

Үндү табыштарды ылгаштырып, таблицага омон ары кожуп бичигер.

Эрин чөйилбес үндүлөр	а...
Эрин чөйилер үндүлөр	о...

● Эрин чөйилбес ле эрин чөйилер үндүлөрдү эжерлеп айдып түндөгөр. Омондын айдылар башказын жартагар.

9. Табышкакты табыгар.

Кырга чыкса — арыбас адым,
Талкан берзе — жибес адым.

Каруузын бичигер:

--	--	--	--

Канча үйелү сөс? Сөстин үйезин кандый табыштар бүдүрүп жат?

10. Ледикпес букваларды Койонокко жетире бичиирге болу-
жыгар.

кып
толык
мүркүт
агаш
сөс

менин

- кы . ым
- толы . ым
- мүркү . им
- ага . ым
- сө . им

кеп
кузук
базыт
иш
ырыс

онын

- ке . и
- кузу . ы
- базы . ы
- и . и
- ыры . ы

Кандый табышты темдектеген букваларды бичидигер?

Эжерлү туйук табыштарды таблицага тургузыгар.

үнгүр туйук табыштар	тунгак туйук табыштар
б г	п

11. Кажы ла сөсти үйелеп кычыраар. Эрин чөйилер үндү та-
быштар канча үйеге жетире бичилгенине аяру салыгар.

Бозулар жүрүмге болушка
толкулар бүгүнгү мөңүннөң

өзүмдер
өскүргөн
бөлүккө

көмүрге
булуттар
кузукта

тогуска
өскүске
көрүктөр

● Сөстөрдин жүк ле эрин чөйилер үндү табышту бөлүгин чыгара бичигер.

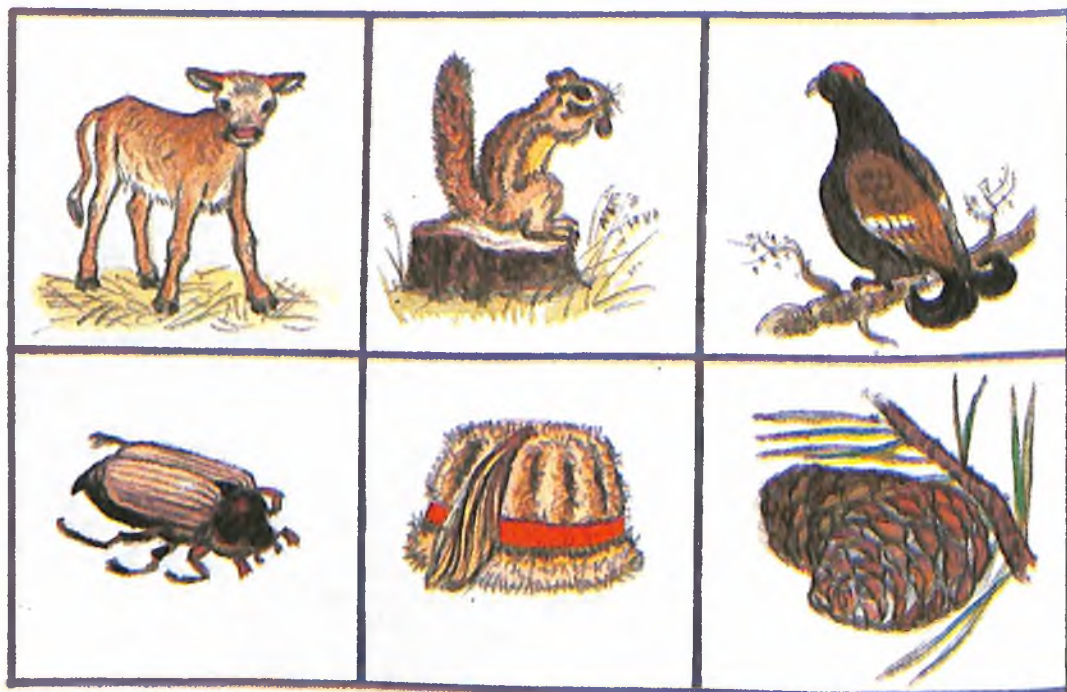
Көргүзү: бозу жүрүм болуш

12. Јурукта не јуралганын сөстөрлө бичип алыгар.

● Бичилген сөстөрдин чын бичилерин ундыбагар.

13. Кычыраар. Эрин үндүлер канча үйеге чыгара бичилгенине ајару салып, кычыраар.

Төрөлин корыган, коруда турган, эки бөлүк, козыр тус, отту турундар, нөкөринди солы, эки јара бөли, кы-

зыл толык, күндүзек албаты, сүрүк тон, чоокыр бөс, төгүн сөс, бычкак өдүк, агаш орын, жүгүш оору, ак көбүк, үнгүр туйук табыш, мөнгүн жүстүк.

Баштапкы столбикке баштапкы үйезинде эрин үндү табыш бичилген сөстөрдү, экинчи столбикке — экинчи үйезине жетире бичилген сөстөрдү талдап, чыгара бичигер.

14. Божодылган үндүлөрдү тургузып, эрмектерди бичигер.

1. Бул . . т өткүрө биске жайым күн чалыды. 2. Ыш — ол оок көм . . рлер. 3. Жаш боз . . ны жылу сүтлө азыраар. 4. Куз . . кта көп үс бар. 5. Рассадала өск . . рген өз . . мдерди жакшы сугарар керек. 6. Кул . . н жаа-наза, ат болор. 7. Кул . . рда крахмал бар.

15. Кычыраар. Карарта базылган сөстөрдүн чын бичилерин ундыбагар.

БИСТИНГ КЫП.

отургыш

Бистинг жаткан кып жаан, жарык. Толыкта орын туруп жат. Орыннанг өскө, стол, шкаф, диван ла отургыштар бар. Стенеде журуктар. Көзнөктө жараш өңдү чечектер өскүрип салган.

● «Бистинг класс» эмезе «Бистинг тура» деп куучын тургузып бичи.

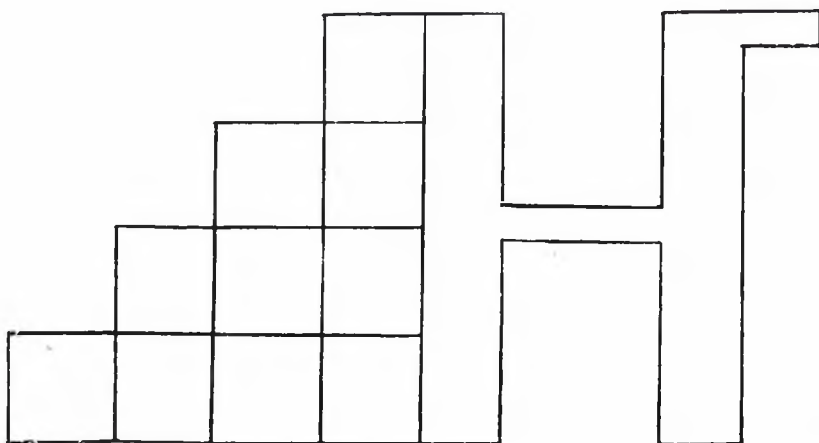
16. Эжер сөстөрдү таап, көргүзү аайынча бичигер.

К ө р г ү з ү: *жуун — јун, . . .*

Јуун, јон, ээн, эр, јун, каар, сүр, оок, уур, жука, тар, сок, сөөк, ур, јуука, таар, ок, јоон, эн (бөстинг эни), ээр, кар, үүр, үр, сүүр.

● Кажы ла эжер сөстөрдүн учуры башка болгонын кандый табыштар көргүзөт?

Эки түнөй буква ла кандый табышты темдектеп бичиир?

17. Куру клеткаларга једикпес буквaларды бичигер.
Кажы ла сөзигер Н-табышка токтозын.

Бичиген сөстөрдin үндү табыштарын јартагар.

18. Кычыраар. Узун үндү табышту сөстөрдө канча буква, канча табыш? Буквалардын тоозы ла табыштарынын тоозы ненин учун келишпей јат?

суугуш
такаа

ПИОНЕРЛЕРДИН БАШТАПКЫ СТУПЕНИНЕН.

1. Кызыл мааны нени темдектеп турганын билип ал.
2. Сууга жүзүп эжинерге, јердин аайын компасла билерге үренип ал.
3. Јаан улуска айыл ичинде болужып жүр: аяк-казанды ла айылдын ичин јунуп ла јуунадып, кичинек балдарды соододып ла кичееп жүр.
4. Кураандар, бозулар, суугуштар, такаалар кичееп өскүрерге јаан улуска болужып жүр.
5. Бичиктен кычырала, билип алганынды најыларына куучындап жүр.

Узун үндү табышту сөстөрдi јолдон јолго канайда көчүрер?

Кураандар, жунадып деп сөстөрдү жолдон жолго көчүрерин чийүү-чекле көргүзүп бичигер.

К о р г ү з ү: *суу-га,*

19. Кажы ла эки сөстин карарткан букваларына ајару салып бичигер.

азырал	азыра
ажыра	ажыр
јастыра	јастыр
кечире	кечир
јетире	јетир
эбире	эбир

● Үйелеп кычырып, чын бичигенигерди көригер.

Элес үндү табышту сөстөрдүн чын бичилерин ундыбагар!

20. Кажы ла бала бойына карточка белетеп алзын. Карточканын бир жанында «Ы», бир жанында «И» буквалар бичилген болзын.

Элес үндүлөрлү бар сөстөрдү бир-бир бала кычырза, арткандары кандый элес үндү бичиирин карточкадан көргүссин.

Тем дек тезе: *јастыра*р **Ы**, *јетире*р **И**.

Сөстөрдү бойы тапсын.

21. Кычыраар. Э ле Е буквалардын бичилер ээжизин айдып берер. Э ле Е буквалу сөстөрдү үйелеп, согултазын тургузып бичигер.

көөрчөк

1. Ыраак јерлерден эбирип келеле,
Энемнин айлында токынап отурым.

ууртайдым

Эжикте турган кару уйыстын
Көөрчөк сүдин амзап ууртайдым.

Б. Бедюров.

2. Эңир кирип, койыла берди,
Эңир чолмон мелтирей берди.

Л. Кокышев.

Алтай тилде согулта сөстин кандый ўйезине тўжетен эмитир?

Карарткан сөстөрдү јолдон јолго канайда кочўерин айдып беригер.

22. Я, е, ё, ю буквaлар орус тилден кирген сөстөрдө кандый табыштарды темдектеп турганын јартагар.

январь, станция, обезьяна

ёж, ёлка, Соловьёв

Егор, варенье, съезд

Юра, Юлия, Елена

пекарня, октябрь

лётчик, свёкла

Лена, пионер

салют, парашют

Кычырала, орус тилден кирген сөстөрдүн айдыларын ла чын бичилерин сананып алыгар.

3 §. Кату ўндү ле јымжак ўндү табыштар.

23. Таблицаны кычырып, кату ўндү ле јымжак ўндү табыштарды көгүске алынаар.

Кату ўндү табыштар: а, о, у, ы.

Јымжак ўндү табыштар: э(е), ө, ў, и.

24. Сөстөрдүн ўндү табыштарына ајару салып, кычыраар.

Айдар кичинек сыйныла мешкелеп барды. Мешкелер јегестү чыкту јерде өзүп јат. Айдар мешкелеп көп јүрген. Је кичинек сыйны мешкелү јерди билбес болгон. Айдар сыйнына мешкелү јерди көргүзип берет. Сыйны мешкени эмди бойы табар.

Мешкени энези каймакка каарар, кышка тузаар.

Бир сөстө кату ўндү ле јымжак ўндү табыштар кожо туратан эмитир бе?

Кату үндү ле жымжак үндү табыштар бир сөстө ко-
жо турбас.

Бир сөстө эмезе кату, эмезе жымжак үндү табыш-
тар турар: солундар, азырал, күзүничек,
сөзлик.

Орус тилден кирген сөстөрдө кату ла жымжак үн-
дүлөр кожо до турар: пионер, машина.

25. Үндү табыштарына ајару салып, орус тилден кирген сөс-
төрдү кычыраар. Согултазын чын тургузып кычыраар.

Календарь, портфель, фонарь, тетрадь, фасоль, мор-
ковь, кисель, лагерь, тюль, председатель, медаль, шаль,
мебель, будильник, понедельник, альбом, рельс.

Письмо, ведомость, сентябрь, октябрь, февраль.

Слерге кандый сөстөрдүн учуры јарт эмес?

26. Үндү табыштарына ајару салып, үлгерди чокум-јарт кы-
чыраар.

ЈАИ.

Кичинек изү јай —
Чечектерге јай.

Кызыл чейне, күнчечек,
Күзүни деп көк чечек —
Ончолоры јаланда,
Јаан ойын-јыргалда.

Эдил үндү күүктер,
Көп-көпөгөш көктөштөр.
Јалаа эдинген бөбөлјин
Кеен јайдын кереезин
Чур-чуманак кожондойт.
Күс келерин сананбайт.

● Үндү табыштарды ылгаштырып, таблицага бичигер.

Эрин чөйилер	кату үндү: жымжак үндү:
Эрин чөйилбес	кату үндү: жымжак үндү:

27. Табыштарды јарт айдып, космонавттардын өбөкөзин кычыраар. База кандый космонавттарды билереер, кожуп айдыгар.

Ю. А. Гагарин, Г. С. Титов, В. Ф. Быковский, П. Р. Попович, А. Г. Николаев, В. В. Терешкова, П. И. Беляев, А. С. Елисеев, А. А. Леонов, Б. Б. Егоров, К. П. Феоктистов, В. М. Комаров, В. А. Шаталов, Е. В. Хрунов, Г. С. Шонин, Б. В. Воынов, В. Н. Волков, Г. Т. Береговой, В. В. Горбатко, В. Н. Кубасов, А. В. Филиппченко, Н. Н. Рукавишников, Г. В. Добровольский, В. И. Пачаев, В. М. Жолобов, С. Савицкая, ...

● Алфавит аайынча бичигер. Түней буквадан башталган сөстөрдиг экинчи ле үчинчи букваларын ајаруга алып бичигер.

28. Ұлгерди кычыраар. Ұндү табыштарын јартагар. Баштапкы эрмектинг төс ле эчени члендерин айдып беригер.

КУРААНДАР.

Өлө-чоокыр кураандар.	Сүүнчилү мааражып,
Өлөн бажын керткилейт.	«Сүт бер, эне» — дешкилейт.
Ташка чыгып, жылынып,	Сүмеленип эмеле,
Төнгди төмөн учуртат.	Сүзүжерге баргылайт.
Јергелей туруп, кураандар.	Ойноп жүрүп курааным
Јеле базып јарыжат.	Онбос түктү кой болор.
Амырап јаткан энезин	Тайга-ташты эбирип,
Ажыра калып каткырат.	Сен таныбас мал болор.

Ј. Маскина.

29. Шүүлтени келиштирип, эрмектерди бичигер.

Көргүзү: *Јалбак түс јолло јангы машина браатты.*

1) браатты, јалбак, јангы, јолло, түс, машина 2) буудай, бышкан, јайканып турды, јылу, араайын, эзинге 3) ашту, јаан, түрген, комбайн, јалаңла, барып јат 4) нөкөриле, көлгө, эртен тура, балыктап, Јажнай барды

Жолло деп сөсти табыштарыла ылгагар. Тазылын ла кожултазын көргүзеер.

30. Улус кўскиде мал ижинде, кырада, садта, маалада нени эдип турганы керегинде «Кўски иш» деп бажалыкту сочинение бичигер.

31. Слер ўндў ле туйук табыштарды чике танып айдарын ла темдектеп бичиирин канайда билип алганыгарды Койонок ченеп көрөргө јат.

ОНЫҢ СУРАКТАРЫНА КАРУУ БЕРИП, ЖАКЫЛТАЗЫН БЎДЎРИГЕР.

1. Кандый кату ўндў табыштар эрин чўйилер, кандыйлары эрин чўйилбес?

2. Кандый јымжак ўндў табыштар эрин чўйилер, кандыйлары эрин чўйилбес?

3. Кату ла јымжак ўндў табыштардын алтай ла орус сўстўрдў турар ээжизи тўней бе? Темдектеп, сўстўр айдып көргўзеер.

4. Узун ўндў табыштарды айдып береле, темдектеп бичигер. Олордын кандыйлары кату, кандыйлары јымжак, јартагар.

5. Кандый туйук табыштар эжерлў? Олорды эжерлеп айдып, тўндегер.

6. Тунгак туйук табыш ўнгўр эжерине качан кўчўр? Сўстўр темдектеп беригер.

4 §. Сўстин бўдўми.

(3-чи класста ўренгенин терегжидери).

Сўстин бўлўктери: тазыл, кожулталар, тўзўгў.

32. Кычыраар. Карарткан сўстўрдин кубулбай турган ла кубулып турган бўлўктерин көргўзеер.

БИСТИНГ ШКОЛ.

Школ — бистинг экинчи айлыс. Школдо бис көп билгир ле таскаду аладыс. Школдын мастерскойында ла сadyнда иштеерге үренип јадыс. Ада-энелер школго келип јүрет. Олор школло, бистинг ижисле таныжат. Школды јазаарга ада-энелер база туружып јат. Бистинг школдон көп балдар үренип чыгат. -

Сөстинг кубулбай турган бөлүгин не деп айдар?

Сөстинг кубулып турган бөлүгин не деп айдар?

Эрмектеги сөстөрдү не колбоштырып јат?

33. Кычырып, тазылы јаныс сөстөрдү көргүзеер.

1. Бастыра телекей бажын энчейтип, Мавзолейде јаткан башчыга келет. 2. Баштаачы ла айдылаачы — эрмектинг төс члендери. 3. Совет башкаруны албаты талдап тудат. 4. Јыштын кузугы јакшы бүткен, кузукчылар кузуктап барар.

▲ Тазылы јаныс сөстөрдү база канайда адап јат?
Угы јаныс сөстөрдүн түнөй бөлүгин не деп айдар?

34. Кычыраар. Карарткан сөстөрдүн бөлүктерин көргүзеер.

✓ 1. Кыш түшти, андаар ой келди. Кышкыда тайганын кары калын. Је ченемелдү анчыларга јаан кар буудак болбойт. Олордо чындык болушчы — тереле јалкан чана бар. Анчы чаначы спортчыга түнөй.

2. Јайгы бөрү тойу, кышкы бөрү ач. Түнде бөрү агаш аразынан чыгып, айылдарга өнгөлөп келет. Ийттер сезип, үрүже берет. Бөрү мылтыктын табыжынан коркып јат. Ол оттон до коркыыр.

● Озо кыш деп тазылду, онын кийинде ан, үчинчизинде чана деп тазылду угы јаныс сөстөрдү чыгара бичигер. Олордын бөлүктерин чийү темдектериле көргүзеер.

Сөстө тазыл ла сөс кубултар кожултадан өскө база кандый кожулта туратан эмтир?

Ол кожултанын учурын тартагар. Сөстин бөлүктөрүн темдектеп көргүзөтөн чийү темдектерди эске алынаар:

Сөстин тазылы: 	 малчыга
Сөс кубултар кожулта: 	малчы га
Сөс бүдүрер кожулта: 	 малчыга

35. Кычыраар. Кажы ла јолдо берилген угы јаныс сөстөрдүн учурын тартагар.

Аң — аңчы, аңдап, аңду, аңзак.

Чана — чанак, чаначы, чаналу.

Кыш — кышкы, кышта, кышту, кышкыда.

Кожон — кожончы, кожондо, кожонду.

▲ 1. Угы јаныс сөстөрдүн кажы ла сөзи јаны учурлу сөс болгонын кандый бөлүгинен таныдыгар? Ол бөлүгин не деп айдар?

2. Сөс бүдүрер кожулта ла сөс кубултар кожултанын башказын тартагар. Сөстөр темдектеп айдыгар.

Тазылга кожулып, јангы учурлу сөс бүдүрип турган кожултаны сөс бүдүрер кожулта деп айдар: эм + чи, эм + де + ген.

Тазыл ла сөс бүдүрер кожулта сөстин төзөгөзін бүдүрип јат.

Сөстин төзөгөзін мындый чийүле темдектеп көргүзөтө: _____ | малчыга, бичикке.

36. Сөстөрдүн бөлүктөрүнө ле учурына аяру салып кычыраар.

Амыр, амыра, амыраш.

Кош, кожул, кожулта.

Жарт, жарта, жартаачы.

● Бичип алыгар. Сөстөрдүн төзөгөзүн чийүзиле көргүзүп салыгар. Бичиген кажы ла сөстүн төзөгөзүнө кандый бөлүктөр кирип жат, жартагар.

Тазылга эки де сөс бүдүрер кожулта кожулар аргалу: бичи + к + чи.

Сөс бүдүрер кожулта жок сөстүн тазылы ла төзөгөзү жаңыс болор: ишке, эчкилер.

37. Кычыраар. Карарткан сөстөрдүн тазылын, кожулталарын, төзөгөзүн көргүзеер.

Айлаткыш

КЫШКЫ ЭҢИР.

Кышкы эңир кыярап,
Кырды төмөн өңөлөди.
Желбер-кара жуурканла
Жердин үстүн бүркеди.
Туман койдонгон өзөккө
Туйук кара түн түшти.

Журукчы соок көзнөккө
Журугын журап соододы.
Айлаткыштын түбинде
Ак жылдыстар имдешти.
Телефон эмиги бийикте
Жетен жүзүн күүледди.

Ж. Кыдыев.

Карарткан сөстөрдү чыгара бичигер. Бөлүктөрүн чийүзиле темдектеп көргүзеер.

38. Кычыраар. Сөс бүдүрер кожулталу сөстөрдү таап, төзөгөзүн көргүзеер.

Күнчыгышта жаткан албаты чайды мун жылдар мынан озо билетен болгон. Озо баштап озор жерлик чайдын жалбрактарын жууп, жүзүн-башка оорулардан эмдене-

тен эм жазап, ичип туратандар. Оны ээчий олор чайды плантацияларда өскүрер боло берген. Чайды башка-башка сортту да эдип өскүретен. XV чакта чай Азиянын бастыра албатыларына таркаган.

● Карарткан сөстөрдүн бөлүктөрине, учурына ажару салыгар. Олор угы жаныс сөстөр бө айла башка-башка сөс кубулталар кожулталу бир ле сөс пө? Ненин учун?

5 §. Колболу сөстөр.

39. Таблицаны көригер. Колболу сөстөр кандый эки сөстөн бүткенин жартагар. Тазылдарын көргүзеер.

Колболу сөстөр

Жаба бичилер	Башка бичилер	Чийүчек ажыра бичилер
күнчыгыш Каракол Бешпелтир жарганат жашөскүрим суалгыш	эртен тура темир жол аржан суу эр киж уй саачы таш көмүр	ада-эне ар-бүткен айак-казан Горно-Алтайск Кан-Оозы Беш-Өзөк кой-жилик

Бу сөстөрдүн чын бичилерин ундыбагар!

40. Кычыраар. Колболу сөстөрдүн тазылдарын чийүле көргүзип бичигер.

1. Аш-курсакты бойын белетеп үрен. 2. Бистин кол-

хоз ашты комбайнла кезип, согуп алат. 3. Бийск город-
ко асфальт јолло једер, анан ары темир јолло барар.
5. Сууда јүрер кушты суугуш деп адап јат. 6. Јердин
күн ажып турган талазы күнбадыш деп адалат, күн чы-
гып турган талазы күнчыгыш деп адалат.

күнбадыш
күнчыгыш

● Колболу сөстөр бар эрмектерди бойыгар кожуп бичигер.

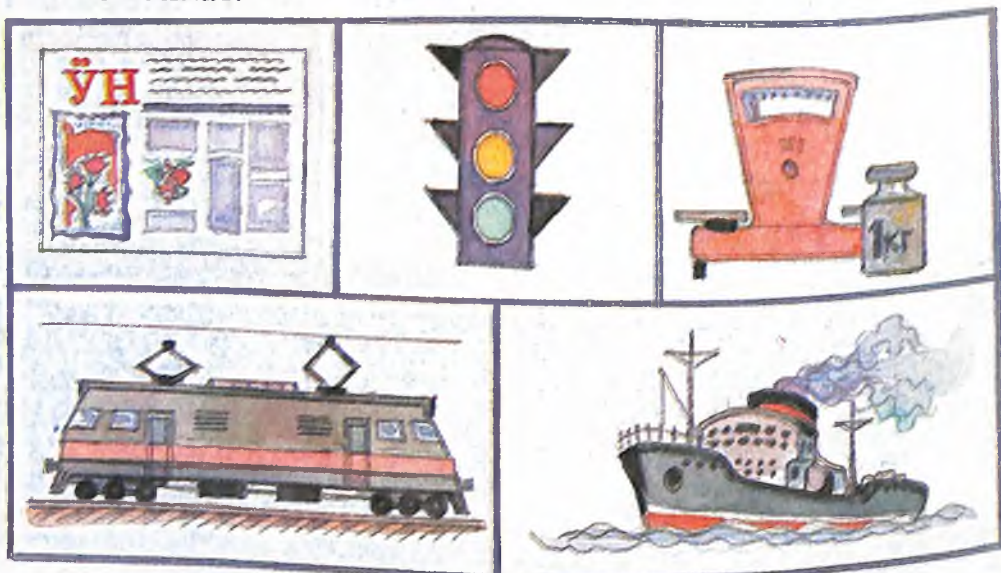
41. Эки сөстөн талдап, колболу сөстөр бүдүрип бичигер.

Көргүзү: айыл-јурт, ...

Айыл, эр, конгыс, јурт, киж, төрөл, ада, от, ийде,
кийик, јалбышту, куш, күчтү, ак, суу, јылдык, он

42. Орус тилден кирген колболу сөстөрдін согултазын чике тур-
гузып кычыраар. Кезиктериле эрмектер тургузаар.

Луноход, магнитофон, кинофильм, вертолет, совхоз,
светофор, шлакобетон, электровоз, паровоз, стогомёт,
быткомбинат.

6 §. Сөстин кожулталарын чын бичири.

43. Кычырып, карарткан сөстөрдин тазылын ла кожулталарын көргүзөүр. Кожулталардын бичилер ээжизин жартагар.

1. Уренчиктер колхозторго ло совхозторго эчкилердин ноокызын тараарга болушкан. Койчылар ологорго жаан быйанын айткан.

2. Агаштар ла чечектер отургызып, ологорды кичееп, көрүп тур. Тузалу кушкаштарды чеберле. Ологорго тепсинг эдип бер.

3. Казахстанда тепшидий куйрукту койлогор бар. Ологорды «тепши» куйрукту койлогор деп адап жадылар.

Сурактардын болужыла керектү ээжини эске алынарга Койонокко болужаар.

▲ 1. Сөстин тазылы тунгак туйукка токтозо, кожултазы кандый туйуктан башталар?

2. Сөстин тазылы үнгүр туйукка эмезе үндү табышка токтозо, кожултазы кандый табыштардан башталар?

44. Керектү кожулталарды кожуп, эрмектерди бичип алыгар.

Пионер телекей... ороондорынын балдарыла најылажып јат. Пионер ар-бүткен... сүүп јат. Ол јажыл өзүмдер..., тузалу куш...дын ла тын...лар... коручызы. Пионер ончо балдар... јозок көргүзөүр учурлу.

● Кандый табыштан башталган кожулталар коштыгар, ненин учун?

45. Берилген сөстөргө сурак тургузып кычыраар. Ненин учун эки түйнөй туйук буквалар бичилгенин јартап беригер.

јаратты	азыкка	тоннын	јолло
јаратта	казыкка	тоннон	тилле
јараттан	тумчукка	кулуннан	колло

Кажы ла сӱскӱ сурак тургузып бичигер.

Кӱргӱзӱ: *Нени? Јаратты.*

46. Кычырып, карарткан буквалардын чын бичилер ээжизин јартап беригер.

1. Кошту атты суунын ол јанына кечирип койдым. Кичинек ак јалангычакка апарала, мӱштӱн буулап салдым. Койлор кӱрдин јанынан келип, суу ичкилеп, токнай бердилер.

И. Шинжин.

7 §. Сӱстин тазылы токтогон туйук табышты чын бичири.

47. Ӱлгерди кычыраар.

КЫШ.

Тошту тенгис тыныжы —	Эжигимнин јанына
Шуурганду кыш келет.	Куйун келип айланат.
Кырларымнын бажына	Кӱзнӱгиме ойто ло
Мӱнӱн бӱрӱк кийдирет.	Јӱзӱн јуруктар јуралат.

А. Адаров.

• Карарткан кажы ла сӱсти тазылын коштой тургузып, бичигер.

Кӱргӱзӱ: *тыныжы — тыныш, ...*

Кандый кубулта боло бергенин кӱрӱдигер?

Тошту, журуктар деп сөстөрдүн тазылы токтоп турган тунгак туйук ненин учун үнгүр эжерине көчпөгөнүн керелеп жартагар.

48. Тунгак туйук табыштары үнгүр эжерине көчө бергедий эдип, берилген сөстөрдү менин, сенин, онын деп солумаларла кожо бичигер.

Көргүзү: *Менин жүрегим, сенин жүрегин, онын жүреги, ...*

Жүрек, эрмек, ырыс, темдек, куш, кереп, бичик, бут, жөп.

49. Кажы ла эрмектин бажы ла учын Койонокло кожо таап, токтой түжер темдегин тургузып бичигер. Эрмекти жаан буквадан баштап бичиирин ундыбагар.

Бир катап Адучы кичинек кайын казып экелди, агаштын тазылын ол чыкту јенесле ороп алган эмитир бис кичинек кайынашты кайырчакка отургыстыс күс келди. бистин кайыннын јалбрактары јажыл ла бойы узак турды.

● **Адучы** деп сөстин бүдүмин ылгагар. Ундү табыштарынын сөстө турар ээжизин жартагар.

8 §. Орус тилден кирген сөстөргө кожултаарды чын кожуп бичири.

Ээжини кычырып, көгүске алынаар.

Орус тилден кирген сөстөр тунгак туйукка токтозо, ого тунгак туйуктан башталган кожулта кожулар: спорт+ты, урок+ко, класс+та;

Ундү табышка токтозо, үнгүр туйуктан башталган кожулта кожулар: кино+до, ракета+га, платье+ни.

50. Ёлгерди чокым-јарт кычыраар.

1. Бир катап урокто
Бисти каргаа јураткан.
Канайда јураарын доскодо
Качыбыс јартап к рг скен.
Кезик балдардын јуруктары
С рекей бисти соныркатты.
Сан ла башка каргаалары
Ончо классты каткыртты.

Ј. Кыдыев.

2. Айсулу грядка ододы,
Албаданып сугарды.
Чоокырак ого болушты —
Грядкада не де артпады.

С. Сартакова.

● Орус тилден кирген с ст рди чыгара бичигер. Тазылын ла кожултазын к рг зип, чын бичилерин јартагар.

Эжери јок ёнг р туйуктарга токтогон с ст рг  ёнг р туйуктан башталып турган кожулта кожулар: горн+ды, мел+ди, лагерь+ге.

Эжерл  ёнг р туйук табыштар орус с стинг учында тунгак болуп айдылар. Онын учун андый с ст рг  тунгак туйуктан башталган кожулталар кожулар: утюг+ты, пароход+ко, гараж+тар, газ+ка.

51. Кычыраар. Ёр ги ээжини эске алынып, орус тилден кирген с ст рдин кожулталарынын чын бичилерин јартагар.

В. И. Ленинге јакшынак памятник Горно-Алтайск городтын т с оромында тургузылган... Скульптураны Ле-

нинградта, скульптор Т. Мамедовтын ла О. Эльдаровтын модели аайынча, уруп эткен. Онын бийик сыны 6,05 метр, таштан эткен төзөлгөзиле кожо — 11 метрден артык.

(С. Пахаевтин бичигенинен)

Куучында слерге кандый сөстөр јарт эмес?

52. Орус тилден кирген сөстөрдн јарт айдып, эрмектерди кычыраар.

1988 јылда јирме төртинчи јайгы Олимпиаданын ойындары Түштүк Кореянын тос городында, Сеулда, өтти.

Гимнастикала бистинг кыстар јенү алдылар. Елена Шушунова Ленинградтан, Светлана Богинская Минсктен, Ольга Стражева Запорожьедең, Наталья Лашенова Ригадан, Светлана Баитова Могилевтон, Елена Шевченко Москвадан Олимпиаданын чемпиондоры болды.

● Городторды адаган сөстөрдн чыгара бичигер. Кожулталарынын чын бичилер ээжизин јартагар.

53. Тунгак туйук табыштар үнгүр эжерине көчөтөн ээжини эске алынып, сөстөрдн ле сөсколбуларды кычыраар.

Кузук — мөштинг кузугы. Автобус — городтын автобузы. Кереп — талайдын кереби.

Памятник — геройдын памятниги.

Урок — төрөл тилдин урогы.

Халат — эмчининг халады.

● Сөстөрдн чын бичилер ээжизин јартагар.

▲ Сурактарды кычырып, каруу беригер. Темдектеп сөстөр айдыгар.

1. Сөс кандый бөлүктерден туруп јат?

2. Сөстин кандый бөлүгү төс учурлу?
3. Сөстин кандый бөлүгү жаны сөс бүдүрөт? Кандый бөлүгү сөстөрдү бой-бойыла колбоштырып турат?
4. Сөстин төзөгөзү деп кандый бөлүгүн айдып жат?
5. Колболу сөстөр деп кандый сөстөрдү айдар? Олор канайда бичилет?
6. Кату ла жымжак үндү табыштардын сөстөрдө турар ээжизи кандый? Орус тилден кирген сөстөрдө кандый?
7. Орус тилден кирген сөстөргө кожулталар кандый ээжилерле кожулып жат?

КУУЧЫН-ЭРМЕКТИҢ БӨЛҮКТЕРИ.

9 §. Адалгыш.

Не-немени темдектеп, кем? эмезе не? деп сурак-тарга каруу берип турган куучын-эрмектин бөлүгүн адалгыш деп айдар. Темдектезе: Кем? киж, ада-эне, бала. Не? күн, агаш, ан, кулун.

54. Эрмектерди кычыраар. Таныш куучын-эрмектин бөлүктөрүн көргүзеер.

Күрөң күс божоды. Ап-апагаш кыш келди. Койон до ак кебин кийди. Эмди соок күндөр турар. Сууларды калын тош бүркеер. Мал жылу кажаганга кирип жат. Айу терен ичегенде жадат.

● Кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын таап көргүзеер. Олор кандый куучын-эрмектин бөлүктөрүлө айдылып турган эмтир?.

Эрмектерди бичип алыгар. Баштаачы ла айдылаачынын алдыла көргүскөн аайынча чийүүлөр тартып салыгар.

55. Улгерди чокым-жарт кычырарга белетенип алыгар.

1. Ак чечектер жайылып,	2. Жараш жыды жытанган
Ак арканы бүркеди.	Жаскы түннинг серүүнин!
Ару эзинге жайканып,	Ак чечеги жайылган
Аромадын жайылтты.	Алтайымнын быйанын!

А. Саруева.

А. Ередеев.

3. Чесноктор, чалкандар
Чеден кууй өскүлейт.
Кызыл жаакту помидор
Күнге быжып келгилейт.

Ж. Кыдыев.

● Улгерди чокым-жарт угуза кычыраар.

Жарталгыштарды адалгыштарла кожо чыгара бичип алыгар.

Көргүзү: Ак чечектер, ...

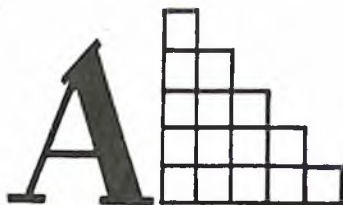
толку

56. Кычырып, адалгыштарды, жарталгыштарды ла глаголдорды жартгар. Кандый суракка каруу берет? Нени темдектеп жат?

Застава жаан эмес ортолыкта турган. Ортолыктын жарттарында талайдын толкузы үзүгү жоктон шуулап жатат. Аяс күндөр мында ас болот. Туман жок болзо, талайдан салкын согот. Жангыс ла үзүк-үзүк булуттарды салкын токтом жоктон айдап турар. Же күннинг аайы кандый да болзо, пограничниктер жаантайын каруулда турат.

● Бу куучынды оной ары улалтып айдыгар. Эмезе бойыгардын билереерди куучындагар.

57. Куру клеткаларга једикпес буквaларды тургузып, адалгыштар бичигер. Кажы ла адалгыш «а» буквадан башталзын. Олордын кажызы кем?, кажызы не? деп сурактарга каруу берет?

58. Баштаачы болуп турган адалгыштарга сурак тургузып, эрмектерди кычыраар.

көрүк

АГАШ АРАЗЫНДА.

Уулчак (кем?) агаш аразына мечиртке көрөргө барды. Агаш аразында солундар көп болды. Төңөштин алдынан боро чычкан чыга конды. Ылөңнин ортозыла келескен јорголоп барды. Төңөштин көңдөйинен эки көрүк мантап чыкты.

Је мечирткени уулчак узак сакиды.

- Кажы ла эрмектен баштаачы ла айдылаачыны чыгара бичигер.

59. Адалгыштарды сурактар аайынча кубултып, эрмектерди бичигер. Сурактарын бичибегер.

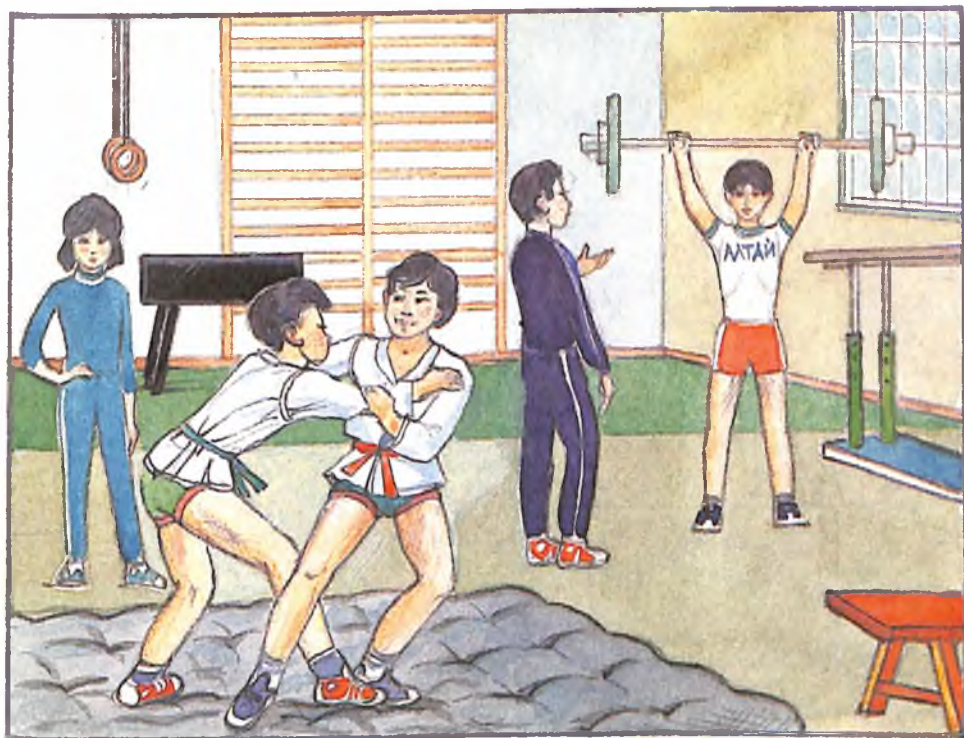

экү
эгү

МӨШ

Мөш — баалу агаш. (Не нин?) Мөш... тузазы көп. (Не де?) Мөш... кузук бүдүп јат. (Не де н?) Мөш... кузук та алар, тудунар-кабынар немелер де эдер. Алтай (не ле?) мөш... бай. (Не ни?) Мөш... чеберлеер керек.

Кандый суракту адалгыш јок эмтир?

60. Журукта жүралган спортсмендер нени эдип јатканын глаголдорло тузаланып айдыгар.

Бу спорттын бүдүмдериле слердин школдо, аймакта, областта бар јарлу спортчыларды билеригер бе?

61. Ребуста жүралган сөсти таап кычырала, бичип алыгар. Тапкан сөсти кубулткыштарла кубултыгар.

62. Кычыраар.

солун

БИЧИКТИНГ УЧУРЫ.

Бичик — кижиликтинг эн артык кереези. Јакшы бичиктинг учуры кижининг жүрүминде јаан учурлу. Бичик кижини төрөлин ле албатызын сүүрине үредет. Ол кижиге жүрүмди билерге болужат. Јилбилү бичикке ајару салы-

гар. Бичикте көп солундар бар. Бичиктен кижиге көп солундар билип алар.

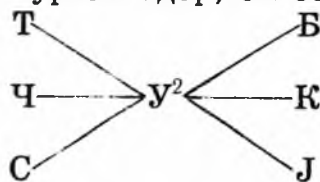
Бичикти сүүгер. Бичикке најылажыгар, оны чебер тудуныгар.

Кижиге, бичик деп адалгыштардын үстине кубулкыштардын сурактарын, адын скобкага коштой тургузып, эрмектерди бичигер.

Бичик керегинде нени билип алганыгарды куучындап беригер.

63. Журалган сөстөрдү чын кычырала, энчилеечи, береечи, чыгытту кубулкыштарга тургузып, эрмектер бичигер.

Кем чын ла түрген эдер, ол озочыл болор.

10 §. Адалгыштын бүдери

64. Кажы ла адалгыштын тазылын ла сөс бүдүрүп турган кожултазын көргүзеер.

кийим
өзүм
јүрүм
јенү
саду
кечү
чийу

күрек
тужак
јуун
одын
јазал
јыргал

уйкучы
көкчи
түштүк
түндүк
тошту
үстү
өмөлү

Бу адалгыштарга сөс кубултар кожолта кожуп айдыгар.

Көргүзү: кийим-ди, өзүм-ге,

65. Точкалардың ордына керектү букваларды тургузып, яны адалгыштар бүдүреер. Канча точка, анча сөс болзын.

$$\mathbf{T} \begin{matrix} \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{matrix} \mathbf{T}$$
$$\begin{array}{c} \cdot \\ \text{C} \quad \cdot \quad \text{C} \\ \cdot \end{array}$$

К . С

- Кезик адалгыштарла эрмектер тургузып бичигер.

66. Глаголдордон бир сөслө айдылган адалгыштар бүдүрүп бичигер.

Базып жат, жарыжып жат, үренип жат, ойноп жат, уй-уктап жат, сананып жат, таскап жат.

Кöргүзү: *базын жат — базыт, ...*

- Ол адалгыштарла эрмектер тургузаар.

67. Кеп сөстөрдү кычырып, учурын жартагар.

Кычырган кижі көпти билет,
Кычырбаган кижі жаңыс жерде турат.

Көп кычырзан, көп билеринг.
Өмөлү иш өчпөс.

- Бойыгар кеп сөстөр кожуп айдыгар.

3-чи кеп сѡсти бичип алыгар. Тѡс члендерин чийѡле темдек-теп кѡргѡзеер.

68. Адалгыштардан глаголдор, јарталгыштардан глаголдор бүдүрүп бичигер.

ИШ

аң

КОЖОН

кара

boro

ak

кай түрген
куучын жаан

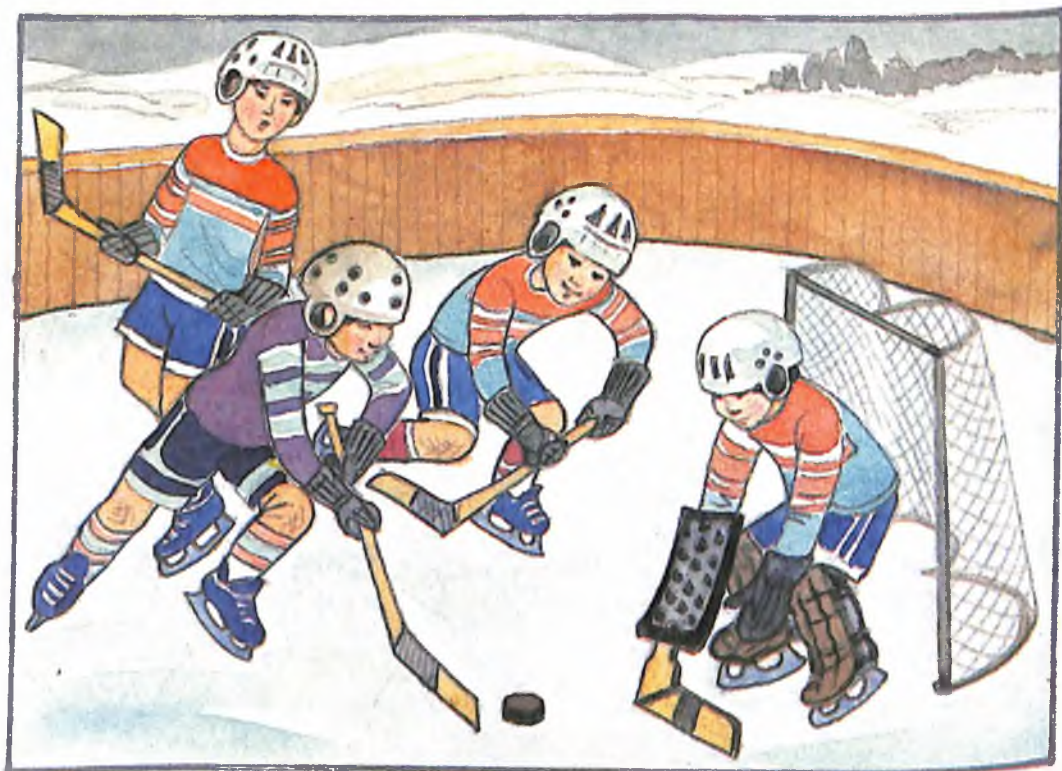
● Адалгышты, јарталгышты ла глаголды бой-бойынан канайда ылгаштырып јадыгар?

69. Јурукты көрүп, учурына келиштире куучын тургузаар. Слер кандый спортты сүйп турганыгарды база кожуп айдыгар.

Адалгыштар кубулткыштарла 11 §. кубулары.

Кубулткыштар ла онын сурактары.

70. Кубулткыштардын адын, сурактарын эске алынып айдып берер. Сүт деп тазылду сөстөрдin кубулганына ајару салып кычыраар.

СҮТ.

Сүт — ол сүреен ток курсак. Сүттингу тузазы жаан. Сүтке кайнаткан курсак амтанду. Сүтти јаш та балдар, жаан да улус ичет. Јаш кураандарды ла бозуларды база сүтле азырап јат. Сүтте кижинингу су-кадыгына керектү витаминдер бар. Сүттен јүзүн-јүүр курсак эдип јат.

● Кубулткыштардын адын ла сурактарын толо ээчий-деечий бичип алала, ого сүт деп тазылду адалгыштарды кубулткыштарына келиштире чыгара бичигер.

71. Кычыраар. Адалгыштарга сурактар тургузып, кубулткыжын, тоозын јартагар.

Иван Васильевич Бабушкин — революционер. Ол В. И. Лениннингу чындык үренчиги ле јуук болушчызы болгон. Ол каан јантыла кайралы јок тартышкан. Ишмекчилерди јайымнынгу јолына баштаган. Революциянынгу керектери учун оны кааннынгу јангы 1906 јылда адып салган. Је онынгу керегин ишмекчи-крестьяндар ононгу ары өткүрип, 1917 јылда јенүге јеткен.

Горно-Алтайск городтынгу бир оромы Бабушкиннингу адыла адалып јат.

72. Кычыраар. Адалгыштарга сурактар тургузып, олардын тоозын, кубулткыжын ла кожолтазын көргүзеер.

МЫИГАКТЫН БОЗУЗЫ.

Май айда Устиги-Бийкадагы школдынгу үренчиктери агаш белетеечилерге јангы тарыган агаштарды кичеерине

болужып жүреле, мыйгактын жаш бозузын таап алгандар. Бозунун энезин балдар бедреп, таап болбогондор. Мыйгак бойы, байла, кандый-кандый жеткердег улам олүп калган болгодый. Үренчиктер бозуны школго алып алар деп жөптөштилер.

Олор бозуны кичеегендер. Озо баштап оны умчылап туратандар, онон жүзүн-жүүр курсакка үредип ала-ла, тамзыктап азырайтандар. Бозу түрген чыдап, жаанап келген.

«Алтайдын чолмоны» газеттен.

● Энчилеечи, көстөйчү ле береечи кубулткыштарда турган адалгыштарды колбошкон сөстөриле кожо чыгара бичигер.

73. Берилген журукка бажалык табала, куучын тургузаар.

Куучыныгарда башка-башка кубулткыштарда турган адалгыштарды тузаланыгар.

74. Табыштакты бичип ал.

Бөкөн агашка кар жукпас.

Куру клеткаларга једикпес букваларды тургузып, табыштакты тап.

У				Н
М				И

● Таап алган каруузын бичип ал. Адалгыжы кандый кубулткышта турганын жартап ал.

75. Кычыраар. Береечи кубулткышта турган адалгыштар база кандый сурактарга каруу берерине ајару салыгар.

1. Кычырган бичикти (кемге?) балдарга куучындап бер. 2. Озодо атты (неге?) чакыга буулайтан. 3. Жаскыда малды (кайдаар?) јайлуга айдап јат. 4. Тайгага (кайдаар?) анчылар тере чаналу барат. 5. Турачакка (кайдаар?) улус вертолетло учат.

● Чакы деп сости канайда ондогоноорды јартап беригер. «Јайгы турлуда» деп јурук јурайла, екелигер.

76. Кычыраар. Адалгыштарга сурактар тургузаар. Кубулткыжын, тоозын көргүзеер.

Бир јалку уулчак болгон. Уулчактын учун ишти улус бүдүретен. Ол бодолгоны да бойы бодобойтон.

Уулчак бастыра ишти энезине эттиретен. Пионерлер јарабас кылыкты билип ийдилер. Олор уулчакты үредип айтты:

— Ончо ишти бойын эт. Пионер болгон адынды уйатка түжүрбе.

● Уулчактын кылыгы јарады ба?

77. Кычыраар. Карарткан сөстөргө сурак тургузаар, кубулткыжын танып айдыгар.

1. Јердин кандый ла ан-кужы, кандый ла тындызы бойынын эп-аргазыла курсагын азыранат, бойынын тилиле кожон салат. 2. Эртезинде дезе ол ады чыккан

анчы Араты өбөгөнлө экү андап атанган. (М. Кач.) 3. Ада-
зыла кожо малдап барарга уул сыр жүгүрүккө келди.
4. Мылтыктын табыжыла кожо көк бөрү жыгыла бер-
ди. 5. Турналарла кожо жараш жай жүрө бергендий
болды.

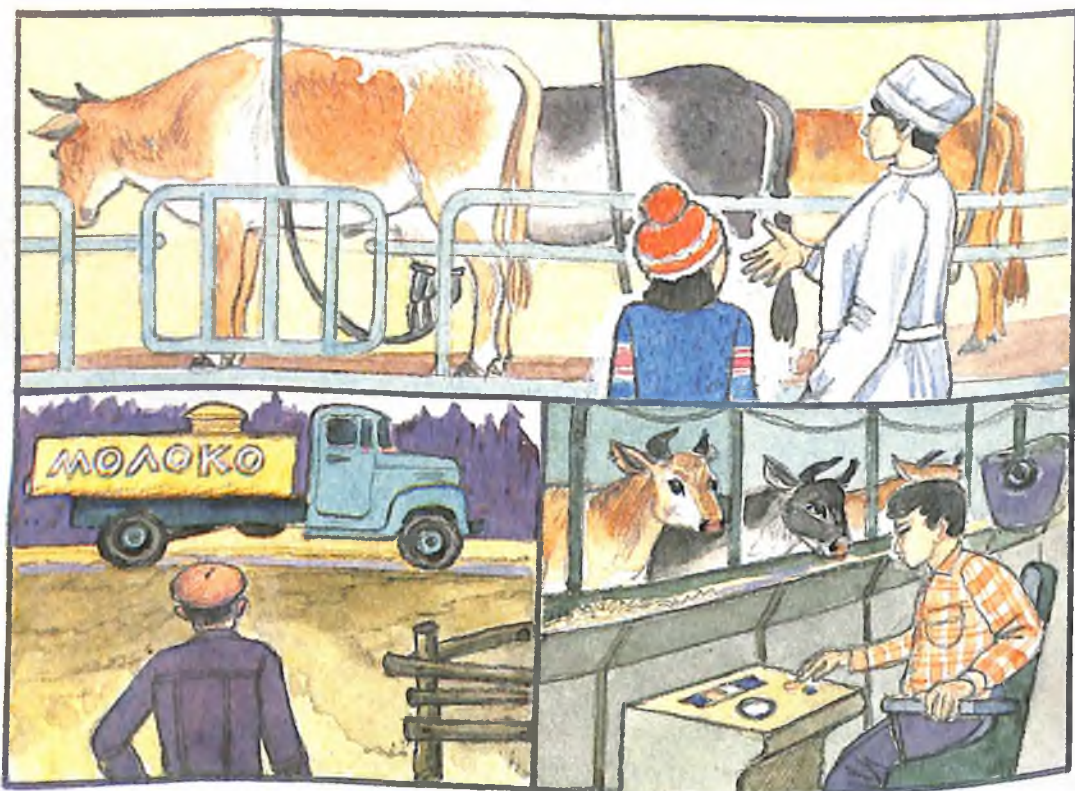
● Өмөлөөчи кубулкышта адалгыштар эрмекте кандый сөслө
кожо турар аргалу?

Өмөлөөчи кубулкыш кемле? неле? деп сурактардан өскө эр-
мекте база кандый суракка каруу берип жат?

78. Журалган жүрүк айынча куучын тургузаар. Куучында кем-
ле? неле? эмесе кемле кожо? деп сурактарга каруу берген
адалгыштар бар болзын?

79. Кычыраар. Карарткан сөстөрдүн кубулкыжын танып айды-
гар.

Бистин биледе беш киж. Адамда иштенетен башка

кып бар. Жаанамнын жадатан жери жаан кып. Сыйным-да ла менде база башка кып бар. Залда өңдү телевизор турат. Бу кыпта бистин биле ончозы энтирде жуулат.

● Жерлеечи кубулткышта турган сөстөрдин сурактарын скоб-када көргүзип, эрмектерди бичигер.

80. Адалгыштардын кубулткыжын үстине бичигер.

Л. В. Кокышевтин ады Туу-лу Алтайда текши жарлу. Ол бистин сүүген поэдис. Лазарь Васильевич 20 октябрда 1933 жылда Шебалин аймакта Кум-жулу деп журтта чыккан. Ол көп үлгерлер, куучындар бичиген. Онын бичиген үлгерлерин ле куучындарын јилбиркеп кычырадыс.

Алтай улус анчада ла онын кокыр үлгерлерин сүүп јат.

● Жаан буквадан бичилген адалгыштар керегинде нени билеригер? Кандый сөстөрдин чын бичилерине ајару салдыгар?

81. Бичигер. Адалгыштардын кубулткыжын үстине бичигер.

маргаан

Кан-Оозы аймакта «Чарас» деп атту хоккейдин командазы бар. Бу команда «Өөргөн мяч» деп Бастыра-союз маргаандарда туружат.

Комсомольск-на-Амуре городто өткөн 1985 жылдагы финал ойында јиит хоккейчилер баштапкы јер алган. 1988 жылда Киров городто өткөн маргаанда экинчи јер алган.

Олорды Илья Кыпчынарович Арбаев тазыктырат.

● Слердин јерде мячту хоккей ойноп јат па? Тазыктыру канча кўннин бажында өдөт?

82. Табыштакты тап.

Мен бойым тыйрык башту,
Уулчактарла најылажадым јаантайын.
Күчтү, тапкыр, чечен болзын деп
Некейдим олордонг.

		К	К		
--	--	---	---	--	--

83. Јерлеечи кубулткышта турган адалгыштарга сурактар тургузып, эрмектерди кычыраар.

1. Ийде — кижиде, иш — јөптө. 2. Јаан сөстө јажыт јок, улу сөстө уят јок. (К е п с ө с.)

3. Көк чечектү кырларда
Түмен малыс одорлойт.
Јайым бүткен јаланда
Алтын буудай јайылат.

А. С а р у е в а.

Кеп сөстөрдн эске үренип алыгар.

84. Сурактардын ордына келишкедий адалгыштар тургузып, эрмектерди бичигер.

1. **Јакшы** **үредүлү** (**к е м н е н ?**) тем алар. 2. Мал кабырарга (**к е м н е н ?**) үренер. 3. Ай (**н е д е н ?**) кичинек. 4. Чегенди (**н е д е н ?**) ачыдар. 5. Өзөккө мал (**к а й д а н ?**) түжүп јат. 6. Уроктор божозо, балдар (**к а й д а н ?**) јанар.

● Кандый кубулткышта турган адалгыштар коштыгар, сурактары кандый?

Адалгыштар кубулткыштарла кубулары.

Адалгыштар јаныс та, көп тө тоодо кубулткыштарла бир ээжиле түңгей кубулып јат.

Өскөртө айтса, ологго түңгей кожулталар кожулар, ол кожулталар эмезе тунгак туйуктан башталып турар, эмезе үңгүр туйуктан башталар.

85. Таблицаны кычырып, адалгыштардың кожулталарын түндегер.

ЈАНЫС ТОО.

Кубулткыштар	Тунгак туйукка токтогон	Үңгүр туйукка токтогон		Үндү табышка токтогон	Көп тоо
Т.	сөс	кыр	тон	јенү	истер
Э.	сөс-тин	кыр-дын	тон-нын	јенү-нин	истер-дин
Б.	сөс-кө	кыр-га	тон-го	јенү-ге	истер-ге
К.	сөс-ти	кыр-ды	тон-ды	јенү-ни	истер-ди
Ө.	сөс-лө	кыр-ла	тон-ло	јенү-ле	истер-ле
Ј.	сөс-тө	кыр-да	тон-до	јенү-де	истер-де
Ч.	сөс-төн	кыр-дан	тон-нон	јенү-ден	истер-ден

1. Кажы ла столбикте кандый табышка токтогон адалгыштар берилген?

2. Тунгак туйуктан башталган кожулталар кандый адалгыштарга кожулатан эмтир?

3. Үңгүр туйуктан башталган кожулталар кандый адалгыштарга кожулып јат?

4. Көп тоодо турган адалгыштарга кандый кожулталар кожулган эмтир?

86. Төрөл, кей, өзүм, кожон, эт, күзүни деп сөстөрдү кубулып, өрөги таблицада түндегер.

82. Табышкакты тап.

Мен бойым тыйрык башту,
Уулчактарла најылажадым јаантайын.
Күчтү, тапкыр, чечен болзын деп
Некейдим олордонг.

		К	К		
--	--	---	---	--	--

83. Јерлеечи кубулткышта турган адалгыштарга сурактар тургузып, эрмектерди кычыраар.

1. Ийде — кижиде, иш — јөптө. 2. Јаан сөстө јажыт јок, улу сөстө уйат јок. (К е п с ө с.)

3. Көк чечектү кырларда
Түмен малыс одорлойт.
Јайым бүткен јалаңда
Алтын буудай јайылат.

А. С а р у е в а.

Кеп сөстөрдн эске үренип алыгар.

84. Сурактардын ордына келишкедий адалгыштар тургузып, эрмектерди бичигер.

1. Јакшы үредүлү (к е м н е н г ?) тем алар. 2. Мал кабырарга (к е м н е н г ?) үренер. 3. Ай (н е д е н г ?) кичинек. 4. Чегенди (н е д е н г ?) ачыдар. 5. Өзөккө мал (к а й д а н г ?) түжүп јат. 6. Уроктор божозо, балдар (к а й д а н г ?) јанар.

● Кандый кубулткышта турган адалгыштар коштыгар, сурактары кандый?

Адалгыштар кубулткыштарла кубулары.

Адалгыштар јангыс та, көп тө тоодо кубулткыштарла бир ээжиле түңгей кубулып јат.

Өскөртө айтса, ологро түңгей кожулталар кожулар, ол кожулталар эмезе тунгак туйуктан башталып турар, эмезе үңгүр туйуктан башталар.

85. Таблицаны кычырып, адалгыштардын кожулталарын түндегер.

ЈАНГЫС ТОО.

Ку- булт- кыш- тар	Тунгак туйукка токтогон	Үңгүр туйукка токтогон		Үндү табышка токтогон	Көп тоо
Т.	сөс	кыр	тон	јенгү	истер
Э.	сөс-тин	кыр-дын	тон-нын	јенгү-нин	истер-дин
Б.	сөс-кө	кыр-га	тон-го	јенгү-ге	истер-ге
К.	сөс-ти	кыр-ды	тон-ды	јенгү-ни	истер-ди
Ө.	сөс-лө	кыр-ла	тон-ло	јенгү-ле	истер-ле
Ј.	сөс-тө	кыр-да	тон-до	јенгү-де	истер-де
Ч.	сөс-төн	кыр-дан	тон-нон	јенгү-ден	истер-ден

1. Кажы ла столбикте кандый табышка токтогон адалгыштар берилген?

2. Тунгак туйуктан башталган кожулталар кандый адалгыштарга кожулатан эмтир?

3. Үңгүр туйуктан башталган кожулталар кандый адалгыштарга кожулып јат?

4. Көп тоодо турган адалгыштарга кандый кожулталар кожуган эмтир?

86. Төрөл, кей, өзүм, кожон, эт, күзүни деп сөстөрдү кубултып, өрөги таблицага түндегер.

87. Таблицаны кычыраар. Көп тоодо турган адалгыштар жаныс тоодо турган адалгыштарла түйнөй кубуларын керелеп беригер.

КӨП ТОО.		
Т.	кастар	анчылар
Э.	кастар-дын	анчылар-дын
Б.	кастар-га	анчылар-га
К.	кастар-ды	анчылар-ды
Ө.	кастар-ла	анчылар-ла
Ј.	кастар-да	анчылар-да
Ч.	кастар-дан	анчылар-дан

● Көп тоодо турган адалгыштарга кандый туйуктан башталган кожулталар кожулат?

Кубулткыштын кожулталарын чын тургузып бичиир ээжини ундыбай, чын тузаланыгар.

Тунгак туйукка токтогон адалгыштарга тунгак туйуктан башталган кожулталар кожулар.

Ўнгүр туйукка ла ўндү табышка токтогон адалгыштарга ўнгүр туйуктан башталган кожулталар кожулар.

88. Скобкадагы кожулталардын керектүзин тургузып, эрмектерди бичигер.

Агаш(-дын, -тын) күренг бүрчүктери жарылат. Кажы ла јажыл бүрчүк(-дин, -тин) бажында јаан сур тамчы каландайт.

Бир бүрчүк(-ти, -ди) сабарларынгла балбарып ийзенг, кайын(-нын, -нин), аспак(-тын, -тин), тал(-дын, -дин) эмезе јодро(-нын, -нин) јараш јыды узак јытанып турар.

● Кажы ла адалгышка кандый табыштан башталып турган кожулта кошконыгарды айдып береер.

89. Скобкадагы адалгыштарды керектүү кубулткышка тургузып, эрмектерди бичигер. Кожултазын темдекеп көргүзөөр.

1. Ак (жер) жаан кайындар, (кайындар) дезе күртүктөр отурды. Кенетийин күртүктөр төмөн шунуп түжө-ле, (кар) көмүлө бердилер. Ол ок (өй) карчаа көрүнди. Күртүктөр (карчаа) карга көмүлүп жажынат.

II. (Жай ортозы) күүктөр ле тоорчыктар этпей барат. Бала базар өйдө (ар-бүткен) ончо (куштар) үни токтой берет. Жүк ле талтардын ла бөднөнүн үни угулар.

90. Ийне бүрлү агаштарды тоолоп айдыгар.

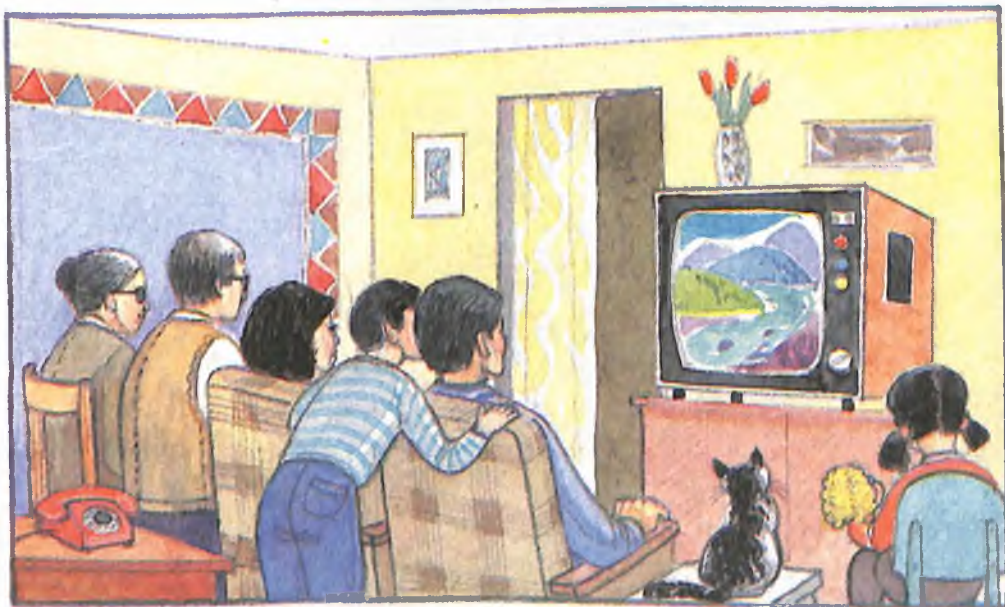
Олорды энчилеечи, көстөөчи, жерлеечи, чыгытту кубулткыштарга тургузып, эрмектер бичигер.

91. Берилген журукла куучын тургус.

92. Божодылган кожулталарды кожуп, чөрчөкти кычыраар.

ТУРНА ЛА ТАЛТАР.

Куштар жуулыжып, турнаны жайзанг... тудар дешки-леген. Куштардын ортозынан талтар... үни угулды:

«Эртен-этир кышкырып, эки будын айрайтып, эки көзин кызартып, мыны не тудатан? Жайзан... ол жарабас».

Турна талтар... ачынала, эки будын айра тартып ийген. Онон ло бери талтар учса, бир буды калбандай берер болуп калган.

● Кожулталарды кандый куучын-эрмектин бөлүктөрине кошконугарды, ол кандый кожулталар болгонуун жартагар.

93. Үлгөрдү кычыраар. Адалгыштарга сурак тургузып, кубулткыжын ла кожултазын көргүзөөр.

КУЛУНАК.

Кулунагым, кулунагым,
Куйругунун барбагын.
Эки көзи карарган
Эржиненин жаражын.
Арка жердин өлөнү
Жажыл өзөр жаскыда.

Ак байталдын кулуны
Аргымак болор жааназа.
Экү нөкөр бололо,
Өмөлөжип иштеерис.
Албаты-жонго, Төрөлиске
Бис тузаны берерис.

кулунагым

Ч. Чунжеков.

● Караткан сөстөрдүн чын бичилер ээжизин жартагар.

Олорды столбикке чыгара бичигер, тазылын база коштой бичигер.

94. Перфокарточкаларла иштегер.

Т.		
Э		
Б.		
К.	өлөн	кажат
Ө.		
Ж.		
Ч.		

95. Кубулткыш кожулталарын чын бичип, «көзнөктөрдү жабыгар!»

Т.		
Э.		
Б.	солдат	морьяк
К.		
Ө.		
Ј.		
Ч.		

● Орус тилден кирген бу адалгыштарга кандый кожулталар коштыгар, ненин учун?

96. Керектү кожулталар кожуп, эрмектерди бичигер.

СҮРЕКЕЙ ЈООН ДУБ.

Запорожье... јеринде бир дуб јети јүс жылдын туркунына туруп јат.

Дуб... бийиги 36 метр, јооны 206 сантиметр, айландыра будактары... узуну 10 метр. Бу сүрекей јаан дуб... албаты корулап јат.

Эске алынаар. Орус тилде сөстинг учында б, г, д, ж, з деп үнгүр туйуктар кандый табыштарла солынып айдылар?

Ондый адалгыштарга алтай тилде кандый табыштан башталган кожулталар кожулар? Таблицаны кычырып, јартагар.

Т.	дуб	утюг	сад	этаж	газ
Э.	дуб-тын	утюг-тын	сад-тын	этаж-тын	газ-тын
Б.	дуб-ка	утюг-ка	сад-ка	этаж-ка	газ-ка
К.	дуб-ты	утюг-ты	сад-ты	этаж-ты	газ-ты
Ө.	дуб-ла	утюг-ла	сад-ла	этаж-ла	газ-ла
Ј.	дуб-та	утюг-та	сад-та	этаж-та	газ-та
Ч.	дуб-тан	утюг-тан	сад-тан	этаж-тан	газ-тан

97. Парад, парта, танк, тетрадь деп адалгыштарды кубулткыштарла кубултыгар.

98. Кычыраар. Карарткан адалгыштардын кожулталарын, кубулткыжын айдып беригер.

БОЛУШЧЫ.

Јинји городто јадып јат. Онын адазы заводто иштеп јат. Энези дезе — больницада. Јинји төртинчи класста үренип јат.

Айлында Јинји энезине болужып турат. Ол күнүн ле чечектер сугарат, туранын ичин јалмайт, аяк-казанды јунат.

«Јиији — менинг јакшы болушчым!» — деп, энези сүүнип јүрет.

● Орус тилден кирген адалгыштарды чыгара бичигер. Кожулталарын темдектеп, чын бичилерин јартагар.

99. Кычыраар. Карарткан адалгыштарга сурак тургузып, кубулткыжын көргүзеер.

Күннинг чогы, күкүрттинг табыжы, чеденненг чыгар, ойыннынг учы, газеттенг кычыр, магазинненг алар, куучыннынг учуры, стаканнанг ичер, боронготтонг јиир, магазиннинг эжиги, койоннынг изи, тоннынг топчызы, јараттанг көрөр, оттынг јаркыны, чаазыннанг эткен, экраннанг көрөр.

● Кезик адалгыштарда ненинг учун эки түней буква бичилет? Олорды таблицага чыгара бичигер. Чын бичилерин ундыбагар!

Энчилеечи		Чыгытту	
нн	тт	нн	тт
күннинг	күкүрттинг	chedennen	gazetten

100. Бичигер. Карарта бичилген сөстөрдө эки түнөй буквалардын бичилгенин жартагар.

Алты күннинг бажында эртен тура карган өбөгөннинг эжигин кем де токылдатты. Төжинде автоматтарлу солдаттар эмтир.

Солдаттар мендеп турганын көрөлө, Тимофей өбөгөн келдине сүт уруп бер деп жакыды. Шаајын кружкаларга уруп берген сүтти солдаттар бут бажына ла ичкилеп алала, жүргүлей бердилер.

Л. Ко кы ш е в.

Сүтти деп сөсти табыштарыла ылгагар.

101. Адалгыштарга керектү кожолта кожуп, эрмектерди бичигер. Сурактарын бичибегер.

1. Адар (не ни?) кеп сөстөр... соныркап угатан. (Не ни?) Кеп сөс... тузаланар учуралдарды ол бед-реп туратан.

2. Жайгы жылу түндеги кей жүзүн-жүүр (не ни н?) чечектер... жыдыла толо берди.

3. (К а й д а?) Бистин журт... жаңы клуб бар.

4. Өлөңнинг чалыны (не ни н?) күн... жаркынына суркурап турат.

миллион

● Кожолта кошкон адалгыштардын кубулткыжын үстине бичип салаар.

102. Берилген эрмектерден адалгыштарды таап, кубулткыштарын тургузаар.

● Адалгыштар темдектеп алала, табыштарыла, бүдүмиле ылгагар.

Миллиондор тоолу совет улус күнүн ле јердин үстинде ле алдында, талайларда ла сууларда, суунын алдында ла кейде, түштүктинг ээн чөлдөринде ле түн-

дүктинг састу јерлеринде бастыра кўчин салып, акту јўрегиненг иштегилейт.

Совет улус бойынын ороонын озочыл культуралу ла техникалу ороон эдип кубулткан.

103. Адалгыштарды көргүскен кубулткыштарга тургузып, таблицага бичигер.

Су-кадык, учук — Б. к., булут, газет — К. к. ла
Ј. к., кол, тил — Ы. к.

Береечи	Көстөөчи	Өмөлөөчи	Јерлеечи
кк	тт	лл	тт
јорыкка	космонавтты	јазалла	космонавтта

104. Јуртыгарда турган гаражка экскурсияга барып келигер.

ЭКСКУРСИЯНЫН АМАДУЗЫ.

1. Гаражта кандый техникалар бар эмтир?
2. Олор канайда турат?
3. Мында кемдер иштейт?
4. Эң ле узак иштеген шофер, механизатор бар ба?
5. Билегерден мында иштеп турган улус бар ба?
6. Јаандазан, кем болорын?

● «Бистинг гараж» деп сочинение-миниатюра бичигер.

105. Сөс деп тазылду адалгыштарга сурактар тургузып, эрмектерди кычыраар. Бичип алала, кожултазын көргүзеер.

Кеп сөстөр.

1. Чын сөс алтыннан баалу.
2. Учурлу сөсти угар-

га јакшы, акту сѳсти айдарга эптѳ. 3. Тѳгѳн сѳслѳ кат-
кыртканча, чын сѳслѳ ыйлат.

Кеп сѳстѳрдинг учурын јартагар.

Јуралган эки тегеликти кычырып, адалгыштар тап.

Кем кѳп табар, ол јенер.

106. Кычыраар. Карарткан адалгыштарга сурактар тургу-
зып, кожулталарын ла кубулткыжын айдып бичигер.

Советский
Союз

БАЛЫКТЫ ЭЛЕКТРИЧЕСТВОЛО ТУДАТ.

Советский Союзта ла ѳскѳ дѳ ороондордо балыкты
шѳѳн јогынан электрический токло тударын шинде-
ген. Балык **электрический** лампочканын јаркынына
јуулып келгенде, оны насосло сордыра тартып јат.

Балыкты электричествонын јаркыныла тударын Ка-
ра талайда ченеген. Бир часка 120 центнер балык ту-
дулган. Онызы, балыкты шѳѳнле тутканына кѳрѳ, чик
јок кѳп. Балыкты андый эп-сѳмеле экинчи катап Ат-
лантика талайда туткан.

107. ѳрѳги берилген текстте ле бу берилген текстте не ке-
регинде айдылат, јартагар.

Бу эки текстте **балык** деген сѳс кандый куучын-эрмек-
тин бѳлѳги? Кандый кубулткышта турат?

Балыкташтын абыдына алдырткан кижии ооруга таптырганына түңей: балыктаар ой жууктап келзе, жүреги токынабай барар; ал-санаазы сууда болор. Суунын жаказына једип, кармагын колго албаганча санаазы токынабас. Бастыра оору баштапкы ла балык тудулган кийнинде јазыла берер. Онын кийнинде кижинин санаазында агын суу, анда жүрген балыктардан өскө, не де јок болор.

У. Садыков.

Балыктардын аттарын орус тилге көчүр: *чараган, чортон, алабуга.*

108. Адалгыштарды беречи ле јерлеечи кубулткыштарга тургузып, чын бичилерине ајару салып, бичип алыгар.

Трактор — тракторго, трактордо.

Тракторист — ...

Ракета — ...

Поезд — ...

Јарат — ...

Толку — ...

● Кезик адалгыштарга ненин учун үнгүр туйуктан, кезикте тунгак туйуктан башталган кожулталар кожулуп јат?

109. Кычыраар. Көстөөчи ле јерлеечи кубулткыштарда турган адалгыштарды таап, сурак тургузаар. Кожултазынын чын бичилерин јартагар.

ирим

КАМДУ.

тоормош

Кардын үстинде јаткан камдунын изин качан да көрүп болбос. Өскө аңдарга көрө, камду базып, казалап ла мантап билбейтен эмтир.

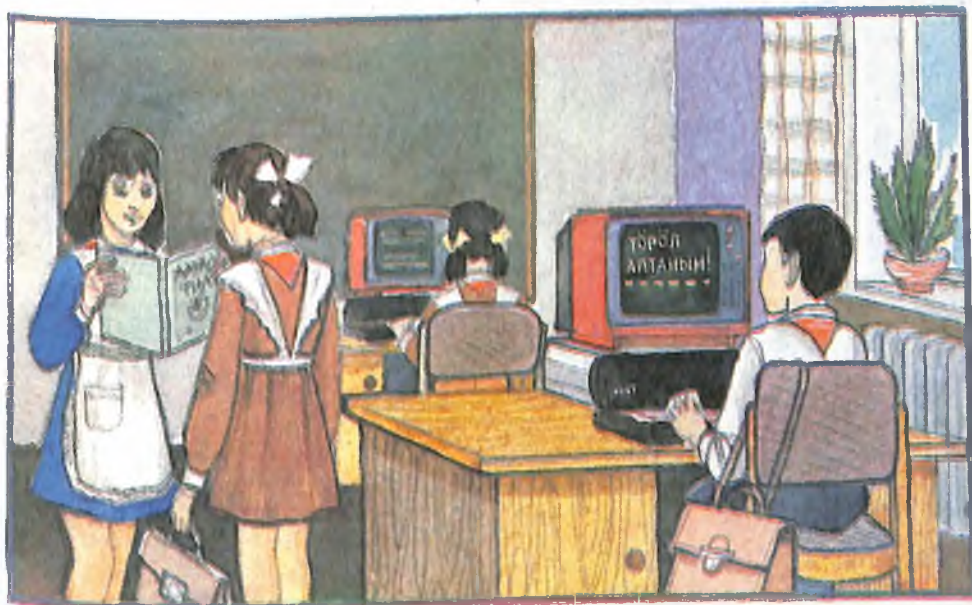
Ол суйман узун куйругын өрө көдүрип болбой, карды ырып, куйругын, тоормош чылап, сүүртеп барат.

Онын учун истинг ордына жүк ле калын карды эки жара ырып барган жол жадар. Балыкчылар андый жолды истеп барганда, балыкту жерди быжу ла таап алат. Балыктар ыжык ла жемдү жерде, тош туй туруп калган терен иримдерде турат. Камду оны билер.

● Текстти база катап кычыраар. Берилген планла тузаланып, изложение бичигер. Планды озо бичип алыгар.

1. Камду кышкыда карла канайда жүрүп жат?
2. Камду карды ырып, кандый жерге барат?
3. Балыкчылар балыкту жерди кайдан билип алат?

110. Берилген журукла куучын тургузаар. Куучыныгардагы адалгыштар **төзөөчи, беречи, жерлеечи** кубулткыштарда турзын.

111. Бойыгардын сүүген анычагар керегинде куучындап беригер. Онын кылык-жаны, жиген курсагы керегинде нени билеригер?

112. Слердин жердин мал ижинде иштеп турган улустаң кемдерди билеригер? Олордын турлузы кайда, кандый жерде туру? Кичееп турган мал-ажы кандый?

113. Ўлгерди кычыраар. Јурукты ајыктап көригер.

куйун

КЫШКЫ ЈОЛ.

Кош тарткан
Машиналар
Карлу јолло
Кожондоп өдөт.
Амыры бузулган
Ак јууркан
Атыйланып кийнинен
Куйундала берет.

Јаан јолдо
Амыр јок,
Јарышла машиналар
Өдүп турат.
Јаткан јонына
Азык-түлүкти
Ўзүги јок
Јетирип јадат.

Г. Долматов.

● Ўлгердин ле јуруктын учурыла тузаланып, бойыгар куучын эмезе ўлгер чүмдегер.

Кайда! качан! канайда! кайдан! деп сурактарга каруу
берген адалгыштар бар болзын.

114. Степа керегинде куучынды алтай тилге көчүригер.

Степа считался в школе робким, даже трусливым.

Но однажды он спас свою сестрёнку. Девочка переходила улицу. Небольшая змея тихо подползла к ребёнку. Стёпа кинулся к сестре и быстро взял её на руки. Девочка была спасена.

● Карарта базылган сөстөрдү алтай тилге кандый кубулткышка тургузып көчүрдигер? Јартап беригер.

115. Кычыраар. Адалгыштардың кубулткыжын таныгар.

Разлив

БАШТАПКЫ РАКЕТА.

Айда суу ла кей јок. Айга јетире учарга сүрекей тың ийде-күчтү көп одырулу ракета керек. Андый баштапкы ла ракетаны бистинг ороон 1959 јылда учурткан. Ракета артиллерийский снарядтан түрген барган. Ракета Айдың јаныла сүрекей јуук учуп өткөн.

Айда ракетала барган вымпел арткан. Вымпелди сүрекей бек, кату ла јалтыркай темирденг эткен.

● Ай деп тазылду угы јаныс сөстөрдү таап, тазылын ла кожулталарын көргүзип беригер.

116. Кычыраар. Содержаниезин куучындап беригер.

Бир катап Разливте јаткан балдар көлдөн јаан чортон тудуп алала, јапашка экелгилеген. Јапаштын эжигинде Лениннинг алгыйы турган. Балдар ол чортоннон тургуза ла мүн кайнадар дежерде, Владимир Ильич оморды токтодып ийген:

— Акыраар! Бүгүн менде чай ла калаш бар. Эртең ажанарга не де јок: чортонды эртеңге арттыргызактар.

А. Кононов.

● Угы јаныс сөстөрдү чыгара бичип, бүдүмиле ылгайла, кубулткыжын тургузыгар.

117. Керектү кожулталарды кожуп, эрмектерди бичигер.

Горно-Алтайск город... тюль түүр фабрика... көп жылдар... улай иштеп келген ишчилер бар. Андыйлардын бирүзи учук толгоочы Зоя Степановна Архипова.

Ол бу фабрика... јирме сегизинчи јыл иштеп јат. Ченемелдү ишчи план аайынча 20 тонна учук толгоордын ордына 25 тонна белетеди.

● **Ишчилер** деп сөсти бұдүмиле ылгагар. Слердин јерде озочыл улустаң кемди билеригер, куучындагар.

118. Кычыраар. Карарткан адалгыштар кандый кубулткышта турганын јартап береер.

КЫЧЫРАРЫНЫҢ УРОГЫНДА.

Бу керек экинчи класста болгон.

Кече **Андриянда** бош өй јок болуп, берген куучынды кычырбаган. Оны сурабас деп бодогон, не дезе ол өткөн урокто беш алган.

Качажып, бүгүн көп балдар коомой кычыргылады. Учында үредүчи **Андриянды** бойына кычырды:

— **Канайда** кычыратанын ологро көргүзип бер.

Андриян кызара түшти. Куучынды јүк арайдаң ла үйелеп кычырды.

— Көрүп турум, сен база айлында кычырбаган эмитринг. Мындый керекти сенен сакыбагам — деп, үредүчи унчукты. **Андриянның** јүзи изип, кызара берди.

Јанып келеле, ол чертенди: «Бүгүңги күннен ары **урокторымды** үренип албаганча, качан да ойноп барбазым, уйуктап јатпазым!»

Мының кийинде ол урокко белетенбей, качан да келбес болды.

М. Ю х м а.

119. Кожулталарды чын тургузып, текстти кычыраар.

Туй ла үч күн... туркунына Майма јуртт... Туулу Алтай... школдорынын үренчиктеринин баштапкы кышкы олимпиадазы өтти. Мында ончо райондор... командалары ла Горно-Алтайск... эки јуунты командазы турушты. Олор хоккей ойноды, чанала јүгүрди, конекло јүгүрери аайынча маргышкандар.

Экинчи мындый кышкы олимпиада эки јыл... бажында Чойдо өдөр.

● Күннинг деп сөсти табыштарыла ылгагар.

120. Текстти бичийле, адалгыштардын кубулткыштарын үстине бир буквала бичип көргүс.

Кочкор ай. Кыштын јаан соокторы сыныкпайт. Күбүр карга көмүлип, чанам түргөн јылбайт. Өзөкти өрө соккон соок јыбар там ла тыгып келди. Көк аяс теңеринин түбинде болчоктолып калган булуттар соокко тонуп тургандый, курангы-самтар көрүнөт. Соокко сынган эмезе жарылган агаштын табыжы кижини кенетийин чочыдып, кобы-јикке жаңыланат. Андар, куштар сооктон јажына берген болгодый. Кайда да көрүнбөйт.

● Кожо отурган нөкөрин ижинди көрөлө, оценка тургусын.

121. Үлгерди кычыраар. Адалгыштарга сурак тургузып, кожултазын көргүзеер. Кубулткыжын айдып беригер.

МАЛЧЫ — СПОРТЧЫ.

Малчы кижии — спортчы:

Мөнгү тайгалардан јана баспас.

Ўўрлў малын кичеерге болуп,
Кандый да кўчтен јалтанбас.
Кўрзўгўр дў, эмдик тайды
Чалмадап алып, мине соккон.
Кўрзўгўр дў, карлу јоткондо
Ўўрлў малын аргадап алган.

122. Изложение бичигер.

кўўшпўк

ТЕТРАДЬТЫҢ ИСТОРИЯЗЫ.

Тетрадьты неден, канайда эдип јат? Ишти озо ло баштап кирее баштайт. Кирее агаш аразында чибини јыгат. Оны будактардан, чобрадан арчып, тоормошторго кезет. Тоормошторды чаазын эдер фабрикада такпайларга јарып, ого кислота кожоло, каша кайнадып јат. Мындый кашаны кайнадар казан сўрекей јаан болот.

Такпайлар узак кайназа, учуктала берет. Ол учуктарды теермендейле, јука чаазынга тўнгейлеп, кулур јалбактаган чылап, јайып јат. Мынайда чыкту, кўўшпўк чаазын бўдет.

Је чаазын кургак, бек болор учурлу. Айдарда, чыкту чаазынды сыгып, кургадар керек. Онон оны јаан тўрбектерге тўреле, тетрадь эдер фабрика јаар аткарадылар.

Фабрикада ағылу машиналар чаазынды листтерге кезип, оны јолдоп, клеткалап, кадарлап јат.

Је бот, эмди сенин алдында ару тетрадь јадыры.

123. Јурукты кўрўп, учурын куучындап берерге белетенип алыгар. Уулчакка ат адагар. Ол качан, кандый јерде, кемле кожо мал кабырып јат? Мал керегинде, адазы ла уулчагы керегинде, олардын ижи керегинде нени айдарга јараар? Уулчак адазына кандый ўйгў јетире болужар?

● Тургускан куучынды бажалыктайла, бичип алыгар. Адагыштарла эрмекте чике тузаланып, чын бичигер.

124. Грамматический жакынталу диктант.

Күскиде Алан кайындардын ортозында отурган. Тан эртеннен ала күннинг көзи бирде көрүнип, бирде көрүнбей турды. Араайынан жаап турды. Тенгерини булуттар туй алып ийет.

Алан айландыра не барын көрүп ле угуп отурды. Жалбрактар араай табыштанып, үстиле учат. Бир де кушкаш кожондобойт. Кожончы куштар бастыразы жааштан жажынгылап калган.

● Кайындардын, кожончы деп сөстөрдү ылгап, кубулткыжын тургузаар.

Сурактар ла жакынталар.

1. Кандый куучын-эрмектин бөлүгин адалгыш деп айдар?
2. Эрмекте адалгыштар өскө сөстөрлө канайда колбожып жат?
3. Жаңы адалгыштар бүдетен кандый сөс бүдүрер кожулталар бар? Темдектеп, адалгыштар айдыгар.
4. Алтай тилде канча кубулткыш? Кубулткыштардын аттарын сурактарыла кожо айдып беригер. Кажы ла кубулткыш ненин учун эки суракту?

5. Адалгыштын кубулткыжын канайда табар? Кандый кубулткышта турган адалгыштар эрмекте баштаачы болор?

6. Адалгыштар кубулткыштарла кандый ээжиле кубулып јат?

7. Кажы ла кубулткышта ненин учун үнгүр ле тунгак туйук табыштардан башталган кожулталар бар, онызы неден камаанду?

8. Кандый адалгыштар, кандый кубулткыштарда эки түйней буквалу бичилер? Ол кубулткыштарга күн, от, тил деп адалгыштарды тургузып, чын бичилерин јартагар.

9. Орус тилден кирген адалгыштар кубулткыштарла канайда кубулып јат?

13 §. Јарталгыш.

(Катап көрүп теренжидери)

125. Кычырып, јарталгыштарды көргүзеер. Сурагын ла кандый сөсти јартап турганын айдып беригер.

1. Јажыл кайынгаштын узун будактары јерге јетире ээлип калган. Кайынгнын јалбрактарында оок конгыстар јорголожот. Ак чечектерге көк көбөлөктөр конот. Кичинек кушкаш чибиден јерге учуп түйшти.

2. Койу өлөннинг ортозында чирик јадык јатты. Јадыктын алдында кушкаштын уйазы. Јылу уйдаа чоокыр јымырткалар јатты.

3. Соп-содон чадырдын үстинде чап-чаңкыр тенгери. Иргеден ары јап-јажыл јаланг. Чадырдын јанында өлөчоокыр Өлөмөй деп уй турды.

● Озо өнин көргүзип турган јарталгышту, онын кийнинде бүдүмин көргүзип турган јарталгышту адалгыштарды ылгаштырып, чыгара бичигер.

Предметтин аңылу темдегин көргүзүп, кандый?
деп суракка каруу берип турган куучын-эрмектин
бөлүгүн жарталгыш деп айдар.

Эрмекте жарталгыш адалгышты жартап, **жартаачы**
деп эчени член болот.

126. Эрмектерди бичип, жарталгыштарды танып, алдыла
чийү тартыгар.

Тана чыйрак ла капшуун болгонынын үстине сү-
рекей жалтанбас ла төп санаалу болгон. Эмдик тайды
тудала, озо баштап мойнын, ононг башарказын, бе-
лин сыймап, торт ло эркеледип турар. Онойып эрке-
ледип, сыймап турала, ээртеп алган турар. Тискинди
кыскартып, сол колыла үйгенди жаактай туткан ла бой-
ынча, атка минип, узун чылбырды онг колына алар.

А. А д а р о в.

● Таскадуда берилген жарталгыштарга удур учурлу жарталгыш-
тар таап, чыгара бичигер.

К ө р г ү з ү: *Чыйрак — боду, ...*

127. «Менин адым» деп куучын бичиирге белетенип алы-
гар: Кандый өндү, кылык-жанду аттар бар, аттын кандый жеп-
селдерин билеригер? Атла кандый иш бүдүрүп жат, куучын-
дап береер.

128. Кычыраар. Жарталгыштарды таап, сурактар тургузаар.
Жартадып турган адалгыштарын, олордын кубулткыжын
айдып береер.

СУУГУШТАР.

Көлдө жажыл кулузундар өскүлөп жат. Уүр суугуш-
тар састан көлгө келет. Энезин ээчий сары тамашту
кара балдары келгилейт.

Суугуштар жылбилү куштар. Олорды көрөргө бис көллө кемелү келдис. Бистин алдыска суугуштын кичинек балдары жүзүп чыкты. Олор бар-жок күчиле бистен качты.

● Баштапкы үч эрмекти бичип алала, члендериле ылгагар.

Сурактарга каруу беригер.

1. Јарталгыш деп кандый куучын-эрмектин бөлүгин айдар? Ол предметтин кандый темдектерин көргүзип јат?

2. Эрмекте јарталгыш кандый куучын-эрмектин бөлүгин јартап, кандый член болот?

129. Таблицаны кычыраар.

Предметтин темдектери:

Өнгү	Бүдүми	Неден эдилген
кызыл (мааны)	элбек (јалан)	таш (тура)
көк (тенери)	койу (агаш)	темир (күр)
ак (көбүк)	јангы (бичик)	тере (тон)
кара (бөс)	јоон (армакчы)	бычкак (өдүк)

● Берилген јарталгыштарды таблицага кожуп, айдыгар.

Оошкы булут, карган энем, чанмак јеерен, беле-
нир калбак, агаш суску, кирпич тура, јажыл торко,
бийик кыр, јойу кижы, јымжак калаш, кийис айыл,
изү көчө, жүгүрүк ат, байбак мөш, јалбракту өлөн,
шаајын аяк.

**Јарталгыштар предметтин жүзүн-јүүр темдектерин
көргүзер: өнгин, бүдүмин, неден эдилгенин.**

130. Скобкадагы сөстөрлө тузаланып, сурактарга каруу беригер. Жарталгыштар кандый суракка каруу берип, нени көргүзип турганын жартагар.

БИСТИНГ ЖУРТ.

Слердин журтты адап беригер? Ол кандый жерде туруп жат (кырлу жерде, элбек кобыда, кеен јаланда, јаан суунын јарадында)? Слердин журттын оромдоры кандый (элбек, узун, чике)? Журтта кандый туралар бар (агаш, кирпич, эски, јангы)? Кандый јабынтылу туралар бар (тала, тос, шифер, толь)? Туралардын јанында не бар (чечектер, агаштар, сад, маала)? Журт суудан ыраак па? Суунын ады кандый?

● Каруузын бичип алыгар.

131. Јуруктарды көрөлө, анда не јуралганын айдып берер. Кажызынын ла бүдүми, кылык-јаны кандый, јарталгыштарла көргүзип бичигер.

132. Кеп сөсти кычыраар.

Кижининг ле аттын кылыгын көргүскен јарталгыштарды чыгара бичигер.

Јаш одын отко күйбес, Јаман ат ондолзо,
Јалку кижии иш бүдүрбес. Јанына кижии јууктатпас.

● Јаман — јакшы — бу кандый сөстөр?

133. Берилген адалгыштарга јарталгыштар табала, бичигер.

Көргүзү: *сөс — чын сөс, јылу сөс, эрке сөс, кату сөс.*

Суу, карагай, јарат, јас, одын, бала.

134. «Менин билем» деп куучын тургузыгар.

суузар

П. В. Кучияк чыккан өбөкөзин 13 үйеге јетире билген.

Слер бойыгардын јаандараарды канча үйеге јетире билеригер?

Өбөкөгөр кандый улус болгон? Олор нени иштеген?

135. Кычыраар. Јарталгыштарга сурактар тургузаар.
Олор кандый адалгыштарды јартап јат?

АГАШ АРАЗЫНДА.

Койу агаш аразында карануй болгон. Је булутын ортозынан тегерик ай чыгып келди. Айдын јарыгына будактардын, чибилердин ак кары јалтырай берди. Карган аспактын килең будактары база сур-

курай берди. Аспактардын бажында көндөйдүн оозы карарып турды. Көндөйдө, байла, тийиннин эмезе көк бабырганнын уязы бар.

Көндөйлү аспак жаар каразымак узун агычак калыды. Ол суузар деп аң. Оок аңдар суузардан коркып жат.

136. Берилген журукка ат адап, жаан эмес куучын бичигер. Куучыныгарда ар-бүткеннин журугын көргүскөн жарталгыштар болзын.

137. Текстти чокум-жарт кычыраар.

Бир катап жебрен өйдө Туулу Алтайда сүрекей соок кыш болгон эмтир. Тазыраган сооктор, сыгырышкан шуургандар агаш-таштын, агын суулардын өзөгин өткүрө тонгуруп ийген. Жука тонду оок-теек кушкаштар, орык жолду тындулар, кол-буттары ужыгылап, коркойо отуруп, чарчагылап тургандар.

● Жарталгыштарлу адалгыштарды чыгара бичип алыгар. Мындагы жарталгыштар соокты кандый деп көргүзөт?

138. Адалгыштарга келиштире јарталгыштар кожуп бичигер.

кыш	таш	бөрү	анчы
јай	казан	бака	малчы
сүт	тон	чымалы	күчүк
одын	меелей	чеген	кулун
түк	айак	тус	бозу

● Јарталгышту адалгыш талдап алала, кубулткыштарла кубултыгар.

Адалгышла кожо турган јарталгыш кубулатан эмтир бе?

139. Чөрчөкти кычыраар. Укү ле Мечиртке кандый, Томиртка кандый? Куучындап беригер.

ЈАЛКУ КАРЫНДАШТАР.

Озодо Туулу Алтайда сүрекей соок кыш болгон эмтир. Јылу тонду Укү ле Мечиртке арай чарчабай, кыштап алган эмтир.

Күскиде кыру түжүп, сооктор башталарда, Укү ле Мечиртке өткөн кышты эске алынып, одын белетеер деп јөптөштилер. Жоон-жоон јадыктар јатканын көрзө дө, малта, кирее тударына күчсинип, бой-бойлоры јаар тазырак көстөриле көрүшкилеп, талбак канаттарыла јайышкылап отурдылар.

Олор одынды томырарга Томиртканы айбылады. Иштеңкей Томирткада не болзын. Эки-үч конокко чокып, көк-јажыл јадыкты көп јерден томырып берди.

Ол Укү ле Мечирткенин јалын сураарда, олор Томиртканы сүрүп ийди.

Јалку Укү ле Мечиртке Томиртканын томырып берген одынын јалкузына ол ло бойынча одырып албаган. Олор эмдиге ле бой-бойлорын айбылажып, эдетен ишти эки бойына јарбыжып отурат.

Укү ле Мечирткенин кылык-јаны јарады ба? Ненин учун?

140. Сурактарга каруу берип бичигер.

1. Агаштан эткен нени билереер? 2. Кызыл өңдү нени билереер? 3. Кычкыл амтанду нени билереер? 4. Шилденг эткен нени билереер? 5. Жажыл өңдү нени билереер? 6. Темирденг эткен нени билереер? 7. Кайыштанг эткен нени билереер?

К ө р г ү з ү: *Агаш стол, отургыш, орын, такта, столмо.*

141. Кычыраар. Карарта базылган јарталгыштар кандый сөстөрдү јартап турганын көргүзеер.

Самолет ыраак ла бийик тенгериинг түбиле күчтү күүлөп браадат. Ол Майнуны јаан ла элбек Москвага там ла јууктадат. Майну Кыпчаков удабас ла бойынын адазынын јуучыл нөкөрине јолыгар.

Кенетийин Майнунын көзинин алдына бойынын ыраак јуртынын эски ле јангы туралары, онын ыжы чоргылган чадырлары јап-јарт јуралып келди.

Б. У к а ч и н.

● Јарталгыштарды адалгыштарла кожо чыгара бичип алыгар.

142. Кокыр табышкак-ойындар.

Карууларын түрген ле чын беригер!

1. Кандый аяктанг ажанып болбозын?
2. Кандый јыл бир ле күн болот?
3. Элгекле кандый сууны экелерге јараар?

143. Кезик сөстөр адалгыш та, јарталгыш та болуп турар. Олорды ылгаштырарга слерге сурактары болужар. Сөсколбуларды кычыраар. Олордын кандыйлары адалгыш, кандыйлары јарталгыш?

јаш ағаш	ағаш тура	этту көчө	семис эт
баалу алтын	алтын час	эмчи киж	јакшы эмчи
калын тере	тере тон	карлу суу	ак кар

144. Сурактарга каруу берип бичигер. Бичигенеерден јарталгыштар таап көргүзеер.

1. Эмди јылдын кандый өйи?
2. Тенери кандый? Булуттар кандый?
3. Агаштардын бүрлери кандый?
4. Мындый јылдын өйи слерди незиле сүүндирет?

145. Кычыраар. Јарталгыштарды таап, олог нени темдек-теп турганын, кандый адалгыштарды јартап турганын айдып беригер.

Јаңы јылдын	Јаңы јылдын
Түнин сакуп,	Түнин сакуп,
Јаркынду оттор	Јер-планетабыс
Өчпөй күйет.	Араай айланат.

● Үлгерди көрбөй бичиирге белетенип алыгар.

146. Кычыраар. Јарталгыштар таап, ологго сурак тургузыгар.

АЛТАЙ ШАТРА.

Бистин эл-јон шахмат ла шашка ойындарды сүүйт. Ого үзеери алтай шатра ойын база бар. Бу ойын јеб-рен өйлөрдө табылган. Биске онын ат-нерелүзин алтай кай чөрчөктөр керелейт.

1960 јылда С. Я. Пахаев «Алтайдын чолмоны» газет ажыра алтай шатранын ээжилерин јартаган.

Онон ло бери Туулу Алтайда алтай ойын аайынча маргаандар өткүрилет.

● Слер бойыгар база кандый алтай ойындар билеригер? Оны ойноорго слерди кем үретти? Куучындап беригер.

147. Берилген адалгыштарга кем көп јарталгыштар табар, көргүзү аайынча кожуп бичигер.

К ө р г ү з ү: Стол — јангы, тегерик, кичинек, јаан, јабыс.

Стол (к а н д ы й?), тенери (к а н д ы й?), талай (к а н д ы й?), күр (н е д е н э т к е н?), суу (к а н д ы й?), өдүк (н е д е н э т к е н?), пионер (к а н д ы й?), космонавт (к а н д ы й?), кеме (н е д е н э т к е н?).

148. Берилген эрмектерди алтай тилге көчүригер.

Во многих лесах живет большой пёстрый дятел. Его называют лесным доктором. Он лечит больные деревья. Дятел достает из-под коры вредных насекомых.

● Көчүрген эрмектеринде јарталгыштар бар ба?

149. Кычыраар.

Кару энем!

Келип јаткан јаан байрамла уткып турум!

Бек су-кадык, көп-көп ырысту јүрүм ле сүүнчи күүнзейдим!

Слердин уулыгар Амыр.

● Бойыгардын уткуулду письмогорды энегерге, эјегерге, јаанагарга, нөкөригерге бичигер. Учында адыгарды бичиирин ундыбагар.

14 §. Адалгыштан бөткөн јарталгыштар.

150. Кычыраар. Јарталгыштар кандый сөстөрдөн, кандый сөс бөдүрер кожултанын болужыла бөткөн, јартагар.

Јайгы энгир	ашту кыра	чаналу бала
кышкы јол	сөттө уйлар	јуулу эт
јаскы күн	көчтө машина	суулу јер

● Бичип алыгар. Јарталгыштардын тазылын ла сөс бөдүрер кожултазын чийөзиле темдектеп көргөзеер.

Јарталгыштар адалгыштарданг -кы,-ки, -гы, -ги; -ту, -тө, -лу, -лө деп сөс бөдүрер кожулталардын болужыла бөдөп јат: күски салкын, ырысту балдар, өмөлө иш.

151. Кажы ла јарталгышка учурына келиштире сөстөр ко-жуп бичигер.

К ө р г ү з ү: *Јуилектө — јер, агаш, меес.*

јуилектө — ...

балыкту — ...

сөүнчилө — ...

көчтө —

өредөлө — ...

озогы — ...

тоштө — ...

јарлу — ...

бурулу — ...

јастыралу — ...

энгирги — ...

отту — ...

● Јарталгыштардын тазылын ла кожулталарын чийөзиле көргөзеер.

152. Үчинчи класста кычырган произведениелердин аттарын озо чокым-јарт кычырала, бичип алыгар.

«Сыргалу чечектер» — К. Төлөсөвтин, «Јайгы одуда» — У. Садыковтин, «Болчок башту куш» — Ј. Кыдыевтин, «Тынду јаландар» — И. Шинжиннин, «Јайгы тўн» — И. Тургеневтин о. ө.

● Слер быыл кычырган јарталгышту бичиктердин аттарын база кожуп бичигер.

Јарталгыштар бүдүрип турган кожулталарын чийўзиле көргүзип салыгар.

153. Јарталгыштарга ајару салып кычыраар.

Күрен күс өдө берди. Шуулаган шуурганду корон соок тўшти. Тырмакту аңдар јылу ичегендерине киргилеп, терен уйкуда јада бердилер.

Айлар айланыжып, күндер јылыжып өтти. Јараш јажыл јас једип келген эжикте турды.

Б. К а н а р и н.

● Берилген јарталгыштарла јылдын кандый ойин јартаарын танып, ойин јетире бичигер.

К ө р г ү з ү: *Күрен, алтын, бай, эрте, орой, јанмырлу күс.*

1. Алтын, күрен, бай, эрте, орой, јанмырлу ...
2. Ак јуурканду, агас јакалу, узун мойынду ...
3. Улу јыргалду, јажыл торко јаражай, јажыл тулунду ...
4. Ар-бүткени тынданар, јер јажыл кебисле бүркелер

154. Кычыраар. Јарталгышту адалгыштарды айдып, јарталгыжынын учурын јартагар.

Туулу Алтайда жебрен түрк бичиктү јерлер көп. Ондой аймакта Бичиктү-Боом јуртта кайалар озогы чактын бичиктерилен бай. Онын учун бу јер Бичиктү-Боом деп адалат.

Кан-Оозы аймакта Мөндүр-Соккон јуртта база жебрен түрк бичиктерлү кайа таштар учурайт.

А. Т ы б ы к о в а н ы н бичигени аайынча.

● Тексттин содержаниезин куучындап беригер.

155. Текстти бичигер. Јарталгыштардын бүдүмине ајару салып, алдыла чийү тартыгар.

Туулу Алтайда кай чөрчөктөрдү кайлап айдатан ады-јолы јарлу кайчылардын бирүзи Алексей Григорьевич Калкин. Ол кай чөрчөктөриндеги баатырлардый ок күчтү, ойгор көгүстү отуру.

А. Г. Калкин мөңкүлик чөрчөктөрин эл-јон ортодо озогызынан он артык, эмдигизинен эки артык эдип кайлап јүрү. Јайалталу кайчынын атту-чуулу баатырлар керегинде чөрчөктөри јаан да, оок то јаштуны оморкодот, бийик амадуга кычырат.

К. У к а ч и н а.

● А. Г. Калкиннинг кандый чөрчөгүн кычырдыгар? Айдып беригер.

156. Керектү јарталгыштар кожуп, эрмектерди бичигер. Олор кандый сөстөрдү јартап, эрмектин кандый члени болуп турганын айдып беригер.

боом

ЭКСКУРСИЯГА АТАНАР КҮН ЈЕТКЕН.

Автобус ... јолло көндүгө берди. ... кырлар, ... агаштар, ... актар онын көзнөгүн өткүрө элес эдип көрүнип калат. Онон ... вокзал, поезд, ... вагон. Эмди вагоннын

көзнөктөрүн өткүрө ... чөлдөр, ... деремнелер, городтор
көрүнүп турган.

157. Текстти кычырыгар. Жарталгыштар табыгар.

ШОКЧЫЛ УУЛЧАК.

Озо, озо чакта Токна деп кичинек уулчак журтаган
эмтир. Ол бойы сүреен шокчыл ла тенек болгон. Арка-
тууга чыкса, агаштардын бүүрин сындырар, ан-куштар-
дын уйазын чачар, олордын балдарына килебес. Токна
келип ле жатканда, ан-куштар качып баргылайт. Керек
дезе жиилектү агаштар ого көрүнбеске, жыраалардын
ортозына жажына бергилеер. Ол агаш үлдүзиле чечек-
тердин бажын бүрте чаап турар. Ок-саадагыла көрүн-
ген ле немени адар.

А. Е р е д е е в.

Токнанын кылыгы слерге жарады ба?

Слердин класста жарабас кылыкту мындый уулчак
бар ба?

● Жиилектү деп сөстин бөлүктөрүн чийүүлери-
ле көргүзеер. Табыштарын база ылгагар.

158. Айлыгарда «Керсү, иштенкей уулчак» деп куучын тур-
гузып экелигер.

Куучынаарда жарталгыштар болзын.

159. Бичигер. Жарталгыштарды таап, нени көргүскенин жар-
тагар.

Ой, кандый өңдү чечектер жок дейзин — кызыл,
сары, ак, оошкы, чанкыр, ак-чанкыр, көк-чанкыр, кө-
гөлтирим, күрен, кыскылтым, ногоон...

Б. У к а ч и н.

● Слер кандый атту чечектер билеригер? Тоолоп берзегер.

160. Кычырар бичиктен «Эркеш — энезинин болушчызы» деп куучыннан Эркеш энези керегинде сананган үзүкти таап кычырар. Берген планла изложение бичигер.

1. Энезинин амтанду курсагы.

2. Энезинин эрчимдү ижи.

161. Изложение бичигер.

САН БАШКА МӨШ.

Бистинг жайлуда сан башка мөш бар. Ол сырангай ла каскак кырланга жаныскан турат. Өскө мөштөр десе жаныс жерге жуулып өскүлөйт. Нагызы жок канайып турат не? Тайгага энгир киргенде, кунугып, карарып калгандый билдирет. Эртең тура күнди ононг озо уткыяр агаш жок болор. Күкүрт-жалкын тушта көөркийге килеп жүредим. А ол десе бир де жалтаныш жок, омок турар.

Ол мөшти көрөргө једип келдим. Ыраактан коо сынду болуп көрүнөөчи мөш бош ло карарып, жантийып калтыр. Мында күйүп калган агаштар јаткылары. Карган мөшкө коштой — көмүрлү јоон жыгын. Јердең кичинек мөштөр өзүп келтир. Кандый јакшы айландыра!

Планды ончобыс кожо тургузарыс.

162. Јурукты ајыктап көрөлө, куучын тургузып бичигер. Башка-башка јарталгыштарла тузаланыгар.

▲ Сурактар ла јакылталар.

1. Кандый куучын-эрмектин бөлүгин јарталгыш деп айдар? Јарталгыш не-неменин кандый темдектерин көргүзип јат?

2. Эрмекте јарталгыштар кандый член болуп турар? Јарталгыш кубулткыштарла кубулар ба? Орус тилде кандый?

3. Эрмекте адалгыш та, јарталгыш та болуп турар сөстөрдү канайда танып ылгаштырар? Темдектеп беригер.

4. Јарталгыштар адалгыштардан кандый кожулталардын болушыла бұдер аргалу? Сөстөр темдектеп беригер.

15 §. Тооломо

163. Тоолорды чын адап, эрмектерди кычыраар.

Бистинг турлу деремнеден 13 километр ыраак туруп жат. Эне-адамнын кабырып турган койлоры 719. Олор эрте жаста төрөөр.

Былтыр бис 789 кураан корулап алганыс. Кезик койлор игис кураандарлу болгон.

Жаскыда кажы ла койдонг 3 килограмм 470 грамм түктенг кайчылап алганыс.

Карый берген койлорды күскиде этке апарарда, кажы ла кой орто тооло 48 килограммнанг болгон.

Берилген планнанг бу тоолор чик жок бийик.

● Карарта базылган сөстөрдү чыгара бичигер. Тоолорын сөслө бичип, сурагын база бичигер.

К ö р г ү з ү: *Канча? Он үч километр.*

164. Бу чөрчөкти кычыраар. Предметтин тоозын көргүзип турган сөстөргө сурак тургузаар.

Бир күн эмеген-өбөгөн төөзин ээртеп, эки эски капты төөгө арта салала, Жарым-Кулак уулчагын аш-кур-сак жууп экел деп жакардылар.

Жарым-Кулакты аярыбас жанынан төө өлөңлө кожо жип салды. Арга жокто эки каргандар төөзин сойды. Төөнин жиндү кардын бөрү табала, жиди.

Же жиндү карын жиген бөрү бир түбекке таптырды. Ол кой тудуп жиирге, койлор жаар ууланза ла: «Ой-ой, улус, бу бир бөрү ас-мас койлороорды тударга туру-у!» — деп, кижиге кыйгырат. Бөрү жылкыга жууктап ла жүрзе, ичинде: «Жылкыгарды бөрү жиирге туру-у!» — деп, кижиге кыйгырат.

Анан ла бери ач амырынан асты. Айунан болуш сураарда, ол айтты: «Жети тайганы ажыра манта, жети жолдын белтиринде отура түжеле, кайа да көрбөй манта».

Тооломо — куучын-эрмектин бөлүгү.

Тооломо предметтин тоозын көргүзөр, канча? деп суракка каруу берер.

Эрмектерде тооломо адалгыштарды жартап, жартаачы болуп турар.

165. Точкалардын ордына келишкедий тооломолор кожуп, куучынды бичигер.

БИСТИН ШКОЛДЫН СПОРТЧЫЛАРЫ.

Бистин шкодо 147 бала үренет. Олор башка-башка спортивный секцияларда туружат. Волейболдын секциясына ... бала жүрет. Волейболдын командасы ... кижиден турат.

Уулчактар хоккейдинг секциязына жүрет. Бу коман-
да ... бала болор учурлу, же мында ... кижиге туружат.

Жаан уулчактар футбол ойноорун сүүгилейт. Фут-
болдын командазында ... кижиге туружат.

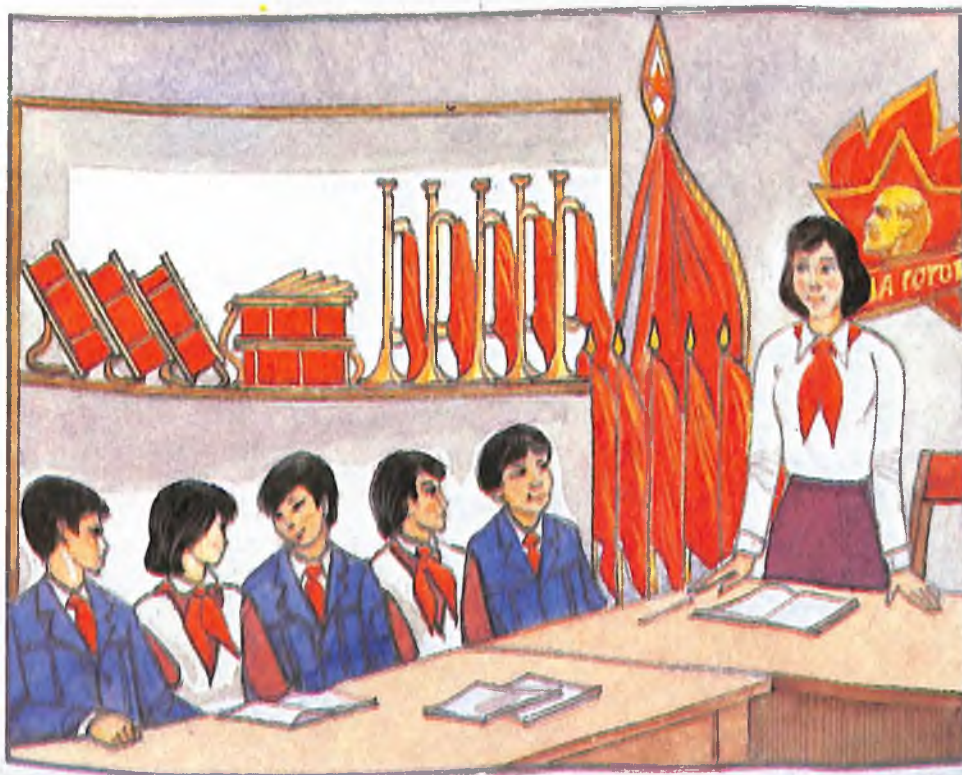
... кижиге самбого жүрет. Арткан балдар жеңил ат-
летиканын секциязында туружып жатат. Айдарда, жеңил
атлетикада канча бала туружат?

● Тооломо адалгышла кожо туруп, кубулткыштарла кубу-
лар ба?

166. Берилген жүрукла куучын тургузаар. Балдарга ат адагар.

Туланай канчазынчы отургышта отуру? Тана канчазынчы отургыш-
та отуруп, нени эдет?

Пионерский кыптын ичинде канча горн, барабан, флажктор
ло флаг бар?

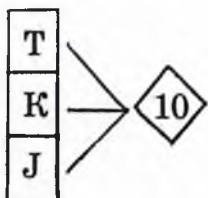

167. Чын кычыр.

6н ил 20ни 7р!

Берилген ребуста тооломо бар ба?

168. Көргүзилген букваларга тооломону кожуп, сөстөр бүдүрүп бичигер.

Бичиген сөстөр кандый куучын-эрмектин бөлүктери?

169. Тоолорды сөстөрлө солып, эрмектерди бичигер.

МЕНИН БИЛЕМ.

Менин билем жаан. Мында энг ле жаан кижиге жаанам. Ого 89 жаш быжыл толгон. Энем жаанамнын энг кичинек кызы. Ондо 4 ака, 3 эже бар. Энг жаан аказы 67 жашту. Ол 5 балалу. Бастыра балдары айылду-журтту.

Жаанамнын балдарынын балдары 54, а балдарынын балдарынын балдары 60-нан ажыра. Бот, кандый бистинг жаанабыс!

Балдарга энг ле бай кижиге бистинг журтта бистинг жаанабыс.

«Менин билем» деп куучынга түнөйлөп, «Менин жаанам» деп куучын тургузаар.

170. Јурукта кандый табышкак јуралган?

- Табышкакта тооломо бар ба? Бар болзо, сурак тургузаар.

171. Бу кандый кожонног алган үзүк? Тооломолорго сурактар тургузаар.

Јети нөкөр тирүде
Јетен бандитти базарыс.

- Кожонды онон ары эске алынып айдыгар.

172. Кандый тоолор түп-түней тоолордон ло буквалардан турат? Табыгар.

173. Кычыраар. Тооломолорго сурак тургузаар.

БИСТИНГ КЛАСС.

Бистинг төртинчи класста 27 бала үренип јат. Олордон 19 бала — пионер, арткандары — октябраттар. Бастыра балдардан 15 бала — уул, 12 бала — кыс.

13 кижии јангыс ла «4» лө «5-ке» үренет. 7 кыс гимнастиканын секциязына јүрет. 10 уул самбонын секциясында туружат.

5 кижии дружина соведининг члендери, 3 кижии улай ла «Пионердинг фонаригин» чыгарарына туружат.

Бу берилген таскадуга түнейлеп, бойыгардын клазыгар керегинде бичигер.

174. Берилген јурукла куучын тургузаар. Куучыныгарда тооломолор болзын.

Јангы турага көчүп келгени.

175. Текстти алтай тилге көчүрүгөр. Тоолорды сөстөрлө бичигер.

Летние Олимпийские игры проходили в Москве в 1980 году. В Играх XXII Олимпиады приняли участие спортсмены 81 стран мира. На Олимпиаде достигнуты 36 мировых и 74 олимпийских рекордов. Спортсмены Советского Союза завоевали 80 золотых, 69 серебряных и 46 бронзовых медалей.

176. Бойыгардын билегер керегинде орустап куучындап беригер. Куучыныгарда тооломолор болзын.

▲ Сурактар ла јакылталар.

1. Тооломо деп куучын-эрмектин бөлүги нени көргүзер, кандый суракка каруу берер?

2. Эрмекте тооломо кандый куучын-эрмектин бөлүгин јартап турар? Эрмектин кандый члени болор?

3. Тооломо ло адалгыштан турган сөсколбу темдектеп айдыгар. Олор кубулткыштарла канайда кубуларын јартап көргүзеер.

16 §. Јүзүнниң солумалары.

Солумалар — куучын-эрмектин бөлүги.

Солумалар кижини, не-немени адабай, ого уулап көргүзер.

Мен, сен, ол, бис, слер, оlor деп сөстөр — жүзүнниң солумалары. Оlor эрмекте баштаачы болуп турар.

Таблицаны кычырып, көгүске алынаар.

	Јаңыс тоо	Көп тоо
1-кы жүзүн	мен	бис
2-чи жүзүн	сен	слер
3-чи жүзүн	ол	олор

177. Кычыраар. Јүзүнниң солумаларын көргүзеер.

Мен јилбилү бичиктер кычырдым. Јилбилү бичиктерди сен база кычыр. Кычырганыңды нөкөринге куучындап бер. Ол база јилбиркеп кычырар. Бис көп солун бичиктер кычыарыс. «Слер кычырган бичиктерди оlor база кычырар» — деп, төртинчи класстың үредүчизи айтты.

Бичип алыгар. Эрмектин төс члендерин алдыла чийү тартып көргүзеер. Јүзүнниң солумалары эрмекте кандый член болотон эмтир?

178. Кычыраар. Солумаларды таап, жүзүнниң айдып беригер.

Сен — Советский Союзтын кижизи, ишкүчиле јаткандардын јаан билезиниң члени. Сени эбиреде — сениң нөкөрлөрин, сениң најыларын.

Олор сени тооп жүргенде, сениң сагыжың да јакшы. Анайдарда, сен де олорды тооп жүрер учурлу.

Јүзүнниң солумалары, адалгыштар чылап, башка-башка сурактарга каруу берип, кубулткыштарла кубулып јат.

179. Сурактардын ордына мен деп жүзүнниң солумазын кубултып тургузаар.

(К е м?) кўскиде өркөлөп јадым. (К е м н и н г?) нөкөрлөрим база өркөлөп јат. Адам (к е м г е?) бойынын кынду бычагын берген. Адам (к е м д и?) өркө сойорго үредип салган. Өркөлөп (к е м л е?) кожо акам база жүрүп јат. (К е м д е?) өркөлөр керегинде бичик бар. Ол бичикти нөкөрим (к е м н е н г?) алып кычырып јат.

● Сурактардын ордына тургускан солумаларды таблицага келиштире бичигер.

Мен деп 1-кы жүзүнниң солумазын көп тоодо кубултып, база таблицага бичигер.

Т.	кем?	мен	бис
Э.	кемнин?	...	...
Б.	кемге?	...	...
К.	кемди?	...	...
Ө.	кемле?	...	...
Ј.	кемде?	...	...
Ч.	кемненг	...	...

2-чи ле 3-чи жүзүнниң солумаларын јаныс ла көп тоодо кубулткыштарла кубултып айдыгар.

180. Кычыраар. Солумаларга сурактар тургузып, кубулткыжын көргүзеер.

Василий Михайлович Савенко Акташта жадып жат. Ол узак жылдардын туркунына Акташтагы рудоуправлениеде горный цехтин начальниги болуп иштеген. Ол көп жылдарга улай краевой Советтин депутады болуп тудулган. Онын акту күүниле журтты жарандыларында турушканын улус көрүп, ого жөмөшкөн.

В. Т о е н о в.

181. Текстти рольдорло кычырыгар.

Көктийек учы-учында бир туранын жабынчызына келип конды. Мында кандый да көк, жаан куштар отурды. Көктийек олордон сурады:

— Слердин адыгар кем?

— Бис городтын күүлелери.

— А сен кажы жердин?

— Мен бе? Ыраактан. Тайга — Төрөлим, арка де-
зе журтым!

— О-ого! Кандый солун айылчы. Жанбай, бисле ар-
тып кал.

— Жок, мен бого жүрүп болбозым: кандый да жыт. Онон кайдан жемзеер? Шыркалу тужымда мени азыра-
ган уулчактын айлынан баргалы, ажанбагам.

А. Е р е д е е в.

● Солумалардын жүзүнүн ле тоозын айдыгар.

182. Кычыраар. Карарта базылган сөстөр кандый куучын эр-
мектин бөлүги?

Кылырт, кылырт эттире калып, көктийек жемзеп жү-
рү. Бу аркадан эмеш ле ыраза, көктийек азып калар. Онын учун көктийек жабыс учуп жүрет. Тайга —көктий-

ектин төрөли, арка — көктийектин айлы. Көктийек мында чыккан-өскөн. Көктийектин нажылары көп.

● Карарта базылган адалгыштарды 3-чи жүзүнннн солумазыла солып бичигер.

Бойыгардын билер кучкаштарыгар керегинде куучындап беригер.

Куучыныгарда солумалар болзын.

183. «Мен — энемнин болушчызы» деп куучын тургузала, куучындагар. Куучыныгарда 1-кы жүзүнннн жапыс тоонын солумалары болзын.

184. «Менин энем», «Карындажым», «Менин адам» деп темалардын бирүзине куучын тургузаар.

Куучыныгарда 3-чи жүзүнннн солумалары болзын.

185. Тексттен солумаларды таап, олар кандый кубулткышта турганын жартагар.

Лилия Юрьевнанын энези — Мильда Федоровна эмди де эзен-амыр. Онын жажы жаанай берген. Ол кызынын жайлуда айлында журтап жат. Мен оны, жажы жаанай берген эмегенди, бойымнын бу жорыгымда канча ла катап көргөм. Ол тоозы жок көп агаштардын ла чечектердин ортозыла араайынан базып жүрет. Бу жараш чечектерден ле агаштардан оны бачым айрып болбозын. Ого бастыра балдарынан байрам күндерде уткуулду жетирүлер келет. Келген уткуулга олар сүүнет.

жорык

Б. У к а ч и н.

Слердин айлыгарда чечектер бар ба? Олорды кем кичеет?

186. Карарткан адалгыштардын ордына 3-чи жүзүнннн солумаларын керектү кубулткышка тургузып бичигер.

Бистин колхоз жаңы клуб туткан. Клуб жаан ла жараш. Клубты эн артык устар туткан. Устар клубты жаан

ла жараш эткен. Клубта жуун өткүрер, кино көрөр залдар бар. Клубтын стенелерин журукчылар чүмдеген.

● Солумалардын алдыла чийүү тартыгар. Олор кандый тоодо туру? Кандый сурактарга каруу берип јат, кандый кубулткышта?

187. «Бистинг јурт» деп куучын тургузыгар. Куучыныгарда солумалар болзын.

188. Тексттег солумалар табыгар. Јүзүннн, тоозын, кубул-
кыжын айдып беригер.

Ба-таа, Ак-Боро аттын чакызынын јанында турды. Онын сўт ичип турган тоскууры ондо ло. Оны кем де јерннен кыймыктатпаган болгон.

Энем жарым көнөк сүт меге экелип берди. Тоскуур-га уруп бердим. Ак-Боро оны араай тынып-тынып ичип алды. Мындый жылү койу сүтти канча күнге ол ичпеген. Ак-Боро сүтти тойо ичеле, чакынын жанына узак турды.

Т. ШИНЖИН.

- Карарта базылган сӱстӱрдин тазылын ла кожолтазын кӱргӱзеер.

189. Сүүген тындугар керегинде куучын тургузаар. Куучыны-
гарда жүзүнниң солумалары болзын.

190. Сурактары аайынча солумаларды кубултып, эрмектерди бичигер. Сурактарын бичибегер.

(Кемнинг?) Бис... кавалеристтерди оштўлер жегип болбос. (Кемнинг?) Олор... курч ўлдўлери октонг ўткўн сыгырыжат. Атту гвардеецтер салкыннанг тўрген учурат. (Кемге?) Олор... ўлдўни заводтордо ишмекчилер жазаган. Аттарды дезе колхозтордо ўскўрген.

Ўштўлер (к е м н е н?) олар... сагыш јок качат.

● Солумалардын алдыла чийүү тартыгар.

Јүзүннинг солумалары, адалгыштар чылап, ко-
жо, јаар, учун, керегинде, оной до оскө уланты-
ларла кожо туруп айдылар: менле кожо, сенле ко-
жо, сен јаар, менин учун, ол керегинде.

191. Кычыраар. Солумаларды көргүзип беригер.

Адам — озочыл койчы. Ол керегинде газетте би-
чилген. Каникулда мен оныла кожо кой кабырып жү-
редим. Онын кабырып турган койлоры мени танып ий-
ет. Олор мен јаар омок мантажып келет.

Солумаларды улантыларла кожо чыгара бичип алыгар.

192. Улантылу солумаларла эрмектер тургузаар.

Бисле кожо, мен керегинде, бис јаар, сенин учун,
слер керегинде.

193. Улантыларлу солумаларды көргүзип кычыраар.

Бир күн Чопошко Павел Кучияк келген. Оныла ко-
жо солун кижиге болгон. Ол Новосибирсктен келген орус
бичиичи Афанасий Коптелов эмтир. Кийинде ол бис
керегинде көп бичиктер бичиген. Онын учун Туулу Ал-
тайдын албатызы Афанасий Коптеловты сүүп жат. Ол
бис јаар сүре ле келип туратан.

194. Карарткан адалгыштардын ордына жүзүннинг солумала-
рын тургузып бичигер.

Тананын најызы Чечеш. Тана Чечешле кожо ойноп
жат, бичик кычырып жат. Бир катап најызы оорый бер-
ген. Чечештин учун класста Тана дежурить эткен. Урок-
тор божозо ло, Тана Чечеш јаар жүгүрөт. Уроктордо не-
ни билип алганын Тана најызына куучындап берет.

Чечеш Тана керегинде көп жылу сөстөр айдат.

● Улантылу солумалардын алдыла чийү тартыгар. Олорго сурактар тургузып, башка кычырып береер.

195. Кычырып, адалгыштарга, јарталгыштарга ла солумаларга сурактар тургузаар.

Эмилчи ыраак Кореядан чечектердин үренин алган. Оны письмо ажыра танышкан Кэ-Мин деп үүре-зи ийген. Ол Эмилчиге мынайда бичиген: «Бу чечектер сүреен суузанкай, ологго ару кей ле јаркынду күн керек».

Үренди алала, Эмилчи сүреен сүүнген. Чечектерди ол көзнөктин алдында өскүрди.

А. Е р е д е е в.

196. Берилген эрмектерден улантылу солумалар табыгар. Олорды чыгара бичип алыгар.

Олор бастыра јүктүгин јүктенгенче, јуу-јепселин тудунганча, карануй түнде парашютла калып турдылар.

Анайып, Семен Тартыков эмди парашютист-десантник болуп алды. Онын учун ол јууда кандый да учурал болорына бойын белетеп турды.

Онон көрзөбис, бистин үстибис јаар бир канча танктар келгилеп јатты. Мындый үредү ологго база керектү не.

И. К о в а л ь.

197. Солумаларга сурактар тургузып кычыраар. Олор кандый јүзүнде, кандый тоодо, кандый кубулткышта туруп јат, јартагар.

Карган пенсионер Евдокия Ивановна магазиннен аш-курсак та садып аларга барып болбой барган. Октябрат Миша ого келип, айыл ижине болужып туратан. Ол туранын ичин јуунадып, магазиннен аш-курсак садып экелетен, карганакка газет, бичик кычырып туратан.

Жайгы каникулда Мишага пионерский лагерге барарга путевка бергендер. Миша айылдаш Света деп кызыкка барган.

«Мен жанганча, сен карганакка болужып тур» — деп, Миша оны сураган. Света кыйышпаган. Миша атанар күн ол Евдокия Ивановнага келип, айыл ижинде болушкан.

Ю. Е р м о л а е в.

● Мишанын кылыгы слерге жарады ба? Ненин учун?

198. Берилген текстти кычырып, жүзүнннн солумаларын табыгар.

Кыргыз бичиичи Чингиз Айтматов ижи керегинде мынайда айткан:

«Куучын бичиир деп сананып алдым. Бичиирин бичигем, же оны канайда божодорынын эбин таппай калдым. Онын учун ого база беш страница кожор деп санандым. Оны көп катап жагырта бичиирге келишкен. Кезикте бу иш түш те жерине кирер. Бичиичинин ижи жеңил эмес иш».

Ол бойын кезикте летчикке түндейт. Онызы да тегине айдылган сөс эмес.

● Куучында кандый жүзүннннн солумазы жок эмтир?

199. Бичигер. Точкалардын ордына керектү солумалар тургузаар. Олор кандый сурактарга каруу берет?

БИЧИКТИН КАДАРЫ.

Бичикти канайып та чебер тутсан, эки-үч жылдын бажында ...кадары үлтүрей берет, ... катап кадарлаарга келижет. Бек кадарларды тереден эдерге жараар. Же андый кадарлар баалу болот, ого үзеери ... жедикпестери көп: олор чыктан үрелет, ... чычкандар кыркыйт.

Ученыйлар кадарларды пластмассадаг эдерге үренип алгандар. Пластмасса чыккан да үрелбейт, сынбайт та, үлтүребейт те, ... чыккандар да кыркыбайт.

200. Скобкадагы солумаларды керектү кубулткыштарга тургузып, текстти бичигер.

Карагула уйуктап жаткан. (Ол) үстинче бир чыккан мантады. Карагула ойгоноло, (ол) тудуп алды. Чыккан айтты: «Сен (мен) божодып ийзен, мен (сен) качан бир болужымды жетирерим». Чыккан болуш жетирерге турганына карагула каткырала, (ол) божодып ийди.

Мынын кийинде анчылар карагуланы тудала, агашка жаба танып салдылар. Чыккан карагуланын огырып турганын угуп ийеле, мантап келип, армакчыны үзе кыркыйла, айтты: «(Сен) сагыжыңа кирип туру ба? Сен (мен) болуш жетирерим дегениме каткырган, чыккандар да болужын жетирип турганын эмди сен көрүп жадың».

Л. Толстой.

● Мен, сен, ол деп солумаларды энчилеечи ле чыгытту кубулткыштарга тургузып, эрмектер бичигер.

карагула

201. 1-кы жүзүннүн солумазын 2-чи жүзүнле солып, куучынды бичигер. Глаголдордун жүзүн кожулталары кубулганына аяру салаар.

Мен андап жүргөм. Менин ийттерим агаш аразынан койон табала, онын кийнинен мантай бергендер. Мен ак жерге чыгып, оларды сакып тургам. Агычакта бийик төңөштөр турган. Ийттер ары-бери мантажып, койонды таппай турдылар.

Мен болгобос жанынан туура көрзөм, менен беш ле алтам кире жерде турган төңөштин бажында койон отуры. Койон ого ийттерден качып чыккан. Ол мен жаар көрүп, бир де кыймыктанбай турды. Менен качпай турган койонды адарга меге эби жок боло берди. Мен мылтыгымды жүктенип, ийттеримди кычырала, жана бердим.

▲ Сурактар ла жакылтаар.

1. 1-кы, 2-чи, 3-чи жүзүнниң солумалары баштаачы болуп турган эрмектер айдып беригер.
2. Жүзүнниң солумалары кемге эмезе неге уулап көргүзип жат?
3. Жүзүнниң солумалары адалгыштарла нези түней, нези башка, жартагар.

17 §. Глагол.

202. Ылгерлерди чокым-жарт кычыраар. Глаголдорды көргүзип, сурактар тургузаар.

1. Баатыр улус кой-малды
Жайы-кыжы кабырат.
Чолдин кату бүдүмин
Жымжак эдип кубултат.

В. Качканакоев.

2. Ак бөрүктү төнөш төзинен
Агас күлүк жолыи баштаган.
Какпак таштын алдынан
Кара киш мантап барган...

3. Агаш аразына сен барзан,
Андар бичигин кычыраарың.
Ар-бүткенниң жүрүмин көрүп,
Алтайдын байлыгын билеринг.

Ж. Кыдыев.

1. Кандый куучын-эрмектин бөлүгин глагол деп айдар?
2. Глагол кандый сурактарга каруу берет?
3. Глагол эрмекте кандый член болуп турат?

203. Кычыраар. Кажы ла эрмектин баштаачызын ла айдылаачызын табаар.

Каникул өдүп калды. Каникулда мен амырабадым. Мен бистинг класстын балдарын айылдары чук турганы аайынча бөлүктөргө бөлип, маргаанду ойындар өткүргөм.

Чекурашева Тана журттын алтыгы учында жадып жат. Онын учун ого андагы айылдардын бала-барказы келишкен. Тана оларды башкарып, жүзүн-жүүр ойындар өткүргөн. Ол ойынды тошто өткүрерин анчадала сүйөт. Кезик балдар чанакту, кезиги конектү жынылайт. Уулчактар дезе хоккей ойноор.

Т. Ш и н ж и н.

Кандый куучын-эрмектин бөлүгү эрмекте айдылаачы болуп жат? Кандый куучын-эрмектин бөлүгү баштаачы болуп жат?

204. Ребусты кычыраар. Тапкан сөс-лө эрмек тургузаар.

10

--	--	--	--

205. Скобкадагы буквалардын керектүзүн тургузып, бичип алыгар. Глаголдордун алдынан 2 чийү тартып көргүзеер.

ЛЕНИН ЛЕ БАЛДАР.

килемји

Ленин балдарга анылу аяру ла j(аа, а)н килемји жетиретен...

Владимир Ильич балдарга анчадала j(аа, а)н килемжини ачананын ла түренинин (у, уу)р жылдарында эткен. Ол өйлөрдө Совет жан ла нөкөр Ленин(н, нн)ин балдарга жетирген килемжизи историянын кер(е, ее)с темдеги болуп, үргүлжиге артып калар.

Н. С е м а ш к о н ы н бичигениненг.

206. Јуруктарды лаптап көрөөр.

Јылдын кандый өйи јуралган? Ар-бүткенде кандый кубулталар болот? Ол керегинде эрмек тургузаар.

Өткөн өйди көргүскен эдилгелү эрмектер тургузаар.

Келер өйди көргүскен эдилгелү эрмектер тургузаар.

Эрмектерди бичип алаар. Глагол кандый өйлөрдө болгон эдилгени көргүзөт? Айдып береер.

207. Глаголдорды бүдүмиле ылгагар. Олор кандый сөс бүдүрер кожулталардын болушыла кандый куучын-эрмектин бөлүгинен бүткен?

башта
темдекте
кошто
манта
кожондо

кайла
чайла
күндүлө
көктө
буушта

● Бу глаголдорго качан? кайда? канайда? деп сурактарга каруу берип турган сөстөр кожуп бичигер.

К ө р г ү з ү: *Бүгүн башта, мында башта, түргөн башта.*

208. Адалгыштардан глаголдор бүдүрүп бичигер.

бије
јол
јар
ый

аш
иш
оро
суу

кош
көк
чечек
кору

● Глаголдордын кезигиле эрмектер тургузып айдыгар. Эрмектеригерде кубулбас бар болзын.

209. Кычыраар. Карарта базылган сөстөргө глаголдон сурак тургузаар.

1. Тенериде булуттар
Ары-бери өткүлейт...
Эдил үндү кушкаштар
Эртен-энир эткилейт.
2. Ыйрележип алып јаанакка,
Ыредү божозо, барадыс.
Јажап калган карганакка
Јаантайын келип јүредис.

Т и м у р о в е ц т и н к о ж о н ы н а н г .

- Кубулбас деп кандый куучын-эрмектин бөлүгин айдар?

210. Текстти кычырала, алтай тилге көчүрөөр.

ЗИМНИЕ ЗАБАВЫ.

Стоял ясный зимний денек. Легкий снег тихо падал на землю. Высыпали на улицу ребятишки. Снег был липкий. Мальчики стали крепость строить и в снежки играть.

Девочки снегурочку лепили. Вместо глаз льдинки. Вместо носа морковка. Рот и брови угольком нарисовали. На головку надели шапку. Красивая снегурочка вышла.

- Көчүргөн эрмектерди члендерилене ылгагар.

211. Куучынды чокум-јарт кычыраар. Содержаниезин куучындап береер. Кажы уулчактын кылыгы јарабады? Ненин учун?

КОРЖЫНЧАК ХОККЕЙ ОЙНОБОИТ.

Кышкы каникулдар. Мерген ле Ырысту јангыс класс-та үренет. Олор тошко хоккей ойнодылар.

206. Јуруктарды лаптап көрөөр.

Жылдын кандый өйи јуралган? Ар-бүткенде кандый кубулталар болот? Ол керегинде эрмек тургузаар.

Өткөн өйди көргүскен эдилгелү эрмектер тургузаар.

Келер өйди көргүскен эдилгелү эрмектер тургузаар.

Эрмектерди бичип алаар. Глагол кандый өйлөрдө болгон эдилгени көргүзөт? Айдып береер.

207. Глаголдорды бүдүмиле ылгагар. Олор кандый сөс бүдүрер кожулталардын болушыла кандый куучын-эрмектин бөлүгинен бүткен?

башта
темдекте
кошто
манта
кожондо

кайла
чайла
күндүлө
көктө
буушта

● Бу глаголдорго качан? кайда? канайда? деп сурактарга каруу берип турган сөстөр кожуп бичигер.

К ө р г ү з ү: *Бүгүн башта, мында башта, түргөн башта.*

208. Адалгыштардан глаголдор бүдүрүп бичигер.

бије
јол
јар
ый

аш
иш
оро
суу

кош
көк
чечек
кору

● Глаголдордын кезигиле эрмектер тургузып айдыгар. Эрмектеригерде кубулбас бар болзын.

209. Кычыраар. Карарта базылган сөстөргө глаголдон сурак тургузаар.

1. Тенгериде булуттар
Ары-бери өткүлейт...
Эдил үндү кушкаштар
Эртен-энир эткилейт.
2. Үүрлежип алып јаанакка,
Үредү божозо, барадыс.
Жажап калган карганакка
Јаантайын келип жүредис.

Т и м у р о в е ц т и н г к о ж о н ы н а н г .

● Кубулбас деп кандый куучын-эрмектин бөлүгин айдар?

210. Текстти кычырала, алтай тилге көчүрөөр.

ЗИМНИЕ ЗАБАВЫ.

Стоял ясный зимний денек. Легкий снег тихо падал на землю. Высыпали на улицу ребятишки. Снег был липкий. Мальчики стали крепость строить и в снежки играть.

Девочки снегурочку лепили. Вместо глаз льдинки. Вместо носа морковка. Рот и брови угольком нарисовали. На головку надели шапку. Красивая снегурочка вышла.

● Көчүргөн эрмектерди члендериле ылгагар.

211. Куучынды чокым-јарт кычыраар. Содержаниезин куучындап береер. Кажы уулчактын кылыгы јарабады? Ненин учун?

КОРКЫНЧАК ХОККЕЙ ОЙНОБОИТ.

Кышкы каникулдар. Мерген ле Ырысту жаңыс класс-та үренет. Олор тошко хоккей ойнодылар.

Ырысту, Мергенге көрө, чик-жок артык ойноп турганы билдирди. Ырысту кажы ла кирген шайбанын кийининен кожондойт:

Хоккейди чын ла эрлер ойнойт,
Коркынчак хоккей ойнобой жат.

Мынызы Мергеннин кыжыгына тийип те турза, ол унчукпай, тижин тиштенип, онон ары ойнойт.

Олордын жанына жетинчи класстын «Токпок» деп чоло атту шокчыл Содон келди. Ол уулчактарды өчөп, шоодып баштады. Мерген ачына берди. Жагыскан ол «Токпокко» чыдабас. Же оныла кожо Ырысту бар ине. Уулчак жалтанбай, ичкери алтады.

Ол кайа көрди. Же кожо ойногон нөкөри жогыла. Онын изи де сооп калтыр.

Жаан удабай, Ырысту чеденинен чыгып келди. Олор хоккей ойноорун уалалтып ийдилер. Алдындагы ла чылап, Ырысту женип турды. Же та ненин де учун Ырыстунун кожонугу угулбайт.

С. Т е м е е в.

База катап кычырып алала, көрбөй, изложение эдип бичигер.

18 §. Глаголдын өйлөри.

212. Кычыраар. Глаголдорго сурактар тургузыгар. Олор кандый өйдө болгон эдилгени көргүзөт? Жартап береер.

1. «Авроранын» пушказы
Жаңы өйди жарлады.
Кышкы өргөөни аларга
Кыйгы-кышкы чөйилди.

Л. К о к ы ш е в.

2. ...Кобыда малын эбире
Кожон-коотло кабырат.
Жотконду тунди өткүрө
Жоктоп малын ол турат...

Ж. Кыдыев.

3. Кожонгым күндий күйер, куштый учар.
Ол жуучылдарла кожо тартышка барар.

М. Джалиль.

Глагол үч өйлү: тургуза, өткөн, келер.
Тургуза өйдин глаголы нени эди **јат**? эмезе канай-
ыш **јат**? деп сурактарга каруу берет.
Өткөн өйдин глаголдору нени **эти**? эмезе канайтты?
деп сурактарга каруу берет.
Келер өйдин глаголдору нени **едер**? эмезе канайдар?
деп сурактарга каруу берет.

213. Јуруктарды көрүп, башка-башка өйдө турган глаголдор
тузаланып, эрмектер тургузала, бичип алыгар.

Тузаланар сөстөр: *иштеген, иштеп јат, иштеер.*

214. Кычырыгар. Глаголдорго сурак тургузып, ӧйин јартап береер. Баштапкы ла калганчы эрмектерден кубулбасты таап кӧргӧзеер. Олорго сурак тургузаар.

БИСКЕ АМЫР-ЭНЧӰ КЕРЕК.

...Бастыра телекейде амыр-энчӰ учун Советский Союз бек турган, туруп јат, турар да.

Амыр-энчӰ бистинг орооннын албатыларынын ырызына, сӱӱнчилӱ јадын-јӱрӱмине керектӱ.

Бастыра ороондордын ла албатылардын јӱстер миллион улузы јуу баштаачыларга турумкай удурлажат.

● Слердин школдо амыр-энчӰ учун тартыжаачыларга јӧмӧшкӧн ярмарка ӧдӧт пӧ? Слердин класстын балдары ого канайда турушты? Куучындап беригер.

215. Кычыраар. Куучынды бӧлӱктерге бӧлип, план тургузаар. План аайынча куучындап береер.

ОРУС СОЛДАТ.

*амыр-энчӱ
јадын-јӱрӱм*

Бу керек Берлиннинг алдында болгон. Николай Маслов јуунын јолдорыла кӧп беристелер ӧткӧн. Ӧштӱнинг јеринде ол совет албатынын ачу-коронынын ӧчин алар кӱӱндӱ јӱрген.

Ӧштӱ адыжын тынгыдып турган...

Кенетийин тымый берерде, солдаттар баланын ыйын угуп ийди.

Маслов ӧлӱм керегинде сананбаган. Ол болушка чурап барган. Коркымчылу адыш тушта Николай кӱр јаар јылды. Ол анда кичинек немец кызыкакты кӧрӱп ийди. Солдат баланы тӧжине јаба кучактанып, тескери јылды.

Бу ат-нере керегинде бастыра телекей билер. Берлинде орус геройго памятник тургузылган. Онын колында кичинек кызыкчак.

● Карарта базылган буквалардын кандый табышты темдек-теп турганын ла чын бичилерин јартагар.

Слердин јердин јуучылдарынан кемдерди билеригер?

216. Јурукты лаптап көрөөр. Бажалык сананала, план тургузып, сочинение бичигер.

ТУРГУЗА ОИ.

217. Кычыраар. Тургуза ойдун глаголдорын таап көргүзеер.

ТАСКЫЛ-ТЕПСЕНДЕР.

Бийик кырларда
Таскыл-тепсендер.
Мында јайым,
Салкындар сыылайт.
Бажына арай ла
Тийип-тийбей,

Јабыс баргылайт.
Көөшпөк тумандар
Эртен тура
Јер үстинен
Көдүрилип јадат;
Мынан суулар

Булуттар мынайда
Таскылдар сыртын
Тамырлап агат.
Мында колхозтын
Укту койлоры
Жайым одордо

Баштарын алып,
Жайылып жүргүлейт.
Күнге бышкан
Амтанду өлөңди
Кыркый согуп,
Кыртылдада чайнайт.

III Ш а т и н о в.

● Сол жанына эки сөслө айдылган тургуза өйдүн глаголдо-
рын, оң жанына бир сөслө айдылганын чыгара бичигер.

Тургуза өйдүн глаголдоры -йт, -ейт, -айт, -ат, -ет деп
кожулталар алынып жат.

Тургуза өйдө тегин де глаголдор (туру, отуры, ба-
рат, ойнойт), колболу да глаголдор турар (бичип жат,
көрүп туру, келип жүрөт).

218. Бичип алаар. Глаголдор кандый өйдө? Кожултазын тем-
дектеп көргүзеер.

БОЛУШЧЫЛАР.

...Кичинек класстын балдарынан колхозко жаан бо-
луш жедет. Кой кайчылаар тушта озор улуска кой ту-
дуп берет, жунар тушта айдажат, кайчылаган койлордын
түгин тажыгылайт, өлөң ижинде болужат, картошко
ло аш жуунадар иште турушкылайт.

болуш

А. Ере дее в.

219. Үлгерди чокым-жарт кычыраар. Глаголдордын ойин ко-
жултазынан танып айдыгар. Карарта базылган кубулбастарга су-
рак тургузаар.

СУУЧАК КЫШКЫДА.

Сан ла башка журуктар
Корон соокто көрүнөт.
Эдектери жайылган
Чибилер де бијелейт.
Бийик кырлар баштары
Бөрүк кийген тургулайт.
Салкын көкип, учуртып,
Кенетийин комыдайт.
Күскү ошкош тоштордон
Кайынгаштар көрүнөт.
Кижини де кайкадып,
Жылдыстар карга төгүлөт.
Тапчы коолду суучакка
Талдар жабыс энчейет...

коолду

В. Т о л с о в.

Бијелейт деп глаголдын бөлүктөрүн темдектериле көргүзөүр.

Тургуза ойдин глаголдорун тузаланып, кыш керегинде үлгер эмезе куучын чүмдегер.

220. Берилген эрмектерди шүүлтези аайынча бойынын жерине ээчий-деечий тургузып кычыраар. Глаголдорун тургуза ойгө тургузаар.

Баштап тарыйын баарчыктын балдары уядан чыгара учарга тидинбей тургандар. Ада-энелери агашта чыйкылдажып отурдылар. Баарчыктар балдарын учарга үрөткөн. Онон эн ле жалтанбас бир балазы ада-энезине удурат учуп чыкты. Учуп ла чыккан балазына ада-энези сыйга чойлошкон берер.

Уйда сыранай ла кичинек балазы артар. Учунда ол до учуп чыгат. Ол ачынчылу чыйкылдап турар.

221. Скобкадагы глаголдорды тургуза ойгө тургузып бичигер.

АПТЕКА.

Аптека — эм садар јер. Эмчи оору кижиге керектүү эмнинг рецепттин бичип (бер). Улус рецептле эмди аптекадан садып (ал).

Аптекадан рецепт јогынанг да садып алар эмдер бар. Аптекада ару-чек болорына керектүү не-немелер база (садыл): самын, тарак, тиш арчыыр порошок, щетка, бинт.

● Орус тилден кирген адалгыштарды көргүзип, ологго кандый кожулталар кожулганын јартагар.

222. Текстти кычырып алала, билип алганаарды алтайлап куучындап береер.

ПАМЯТНИК.

В колхозном парке стоит памятник советским воинам. Они погибли в бою, но не пустили врага в родное село.

Часто приходят сюда дети. Весной они сажают цветы. Летом приносят красивые букеты. Осенью украшают памятник из листьев. Зимой чистят снег вокруг, кладут ветки елей.

Дети помнят героев.

● Глаголды јартап турган кубулбастар бар ба?

223. Куру клеткаларга келишкедий глаголдор тургузып бичигер.

						Й	Т
						Й	Т
						Й	Т
						Й	Т

224. «Менин сүүген урогым» деп темага бир канча эрмектер тургузаар. Эрмектеригерде глаголдын бастыра өйлөри болзын.

ӨТКӨН ӨЙ.

225. Өткөн амыраар күнде сен нени эттин? 5—6 эрмек тургузып, куучындап бер. Глаголдоры өткөн өйди көргүссин.

Өткөн өйдин глаголдоры -ган, -ген, -гон, -гөн, -кан, -кен, -кон, -көн эмезе -ды, -ди, -ты, -ти деп кожулталар алынып јат.

226. Кычыраар. Өткөн өйдин глаголдорын көргүзип береер.

КЫШКЫ ЭҢИРДЕ.

*үлгөр
айлаткыш*

Кышкы эңир кыјырап,
Кырды төмөн өнгөлөди.
Јелбер кара јуурканла
Јердин үстин бүркеди.

Туман койдонгон өзөккө
Туйук кара түн түшти.
Јурукчы соок көзнөккө
Јуругын јурап соодонды.

Ј. Кы д ы е в.

Айдар мынын алдында
Айлынан ырада барбаган.
Айдар мынын алдында
Поездти де көрбөгөн.

Б. У к а ч и н.

● Ұлгердег өткөн өйдин глаголдорын чыгара бичип, кожулталарынын алдыла чийү тартаар. Кожулталардын чын бичилер ээжизин эске алынаар.

Ұнгүр туйуктан башталган кожулталар кандый табышка токтоп турган сөстөргө кожулып јат?

Тунгак туйуктан башталган кожулталар кандый табышка токтоп турган сөстөргө кожулып јат?

227. Скобкада берилген кожулталардын керектүзин кожуп, эрмектерди бичигер.

САНТЫСКАН.

Бир катап анчы койондорды сүрүжерде, ийттери јантыс јерге јуулыжып кел(-ди, -ти). Койон кенетийин јердин алдына кире бергендий бол(-ды, -ты). Бу ла өйдө кайда да тууразында сантыскан чаркырай бер(-ти, -ди). Анчы сантыскан јаар бас(-ты, -ди). Бу керек кышкыда, ончо койондор кажайа берген тужында, бол(-гон, -кон), је кар ончозы кайылала, јердеги ак немелер ыраактан иле көрүнип тур(-ган, -кан). Сантыскан чаркырап отурган агаштын төзи јаар анчы көрөр болзо, ак койон јажыл јенестинг үстинде јат(-ты, -ды). Сантыскан кижиге койонды көргүзип бер(-ген, -кен).

● Кандый ээжиле, кандый кожулталар кошконогарды јарттагар.

228. Берилген кажы ла бөлүк сөстөрлө келиштире эрмектер тургузып кычыраар. Глаголдорынын өйин көргүзеер.

1. Балдар, күнде, амыраар, барды, зоопаркка.
2. Анда, ойындарлу, күнде, ол, утренник, јилбилү, ла, болгон, кожондорлу.
3. Баштап, озо, клеткаларды, көрүп, балдар, туруштылар, ойында, ононг.

Орус тилдег кирген сөстөрдинг бичилер ээжизине ајару салаар.

229. Куру клеткаларга келиштире глаголдор бичигер, олардын ойин жартагар.

					К	А	Н
					К	А	Н
					К	А	Н
					К	А	Н

Бу глаголдорго **-ты** деп кожулталар кожуп бичигер. Чын бичиир ээжизин жартагар.

К ө р г ү з ү: айтты.

230. Кычыраар. Өткөн ойдин глаголдорын көргүзип береер.

1. Жаркынду жүрүмди Ленин берген.
Онын жаркыны жүрегис жарыдат.
Ырысту жолго Ленин экелген:
Ынаарлу тууларда жүрүмис чечектейт.

Б. Т у й м е н о в.

2. Алтайдын жараш чечеги
Күнге жайым жайылды.
Айландыра агажы
Чачакталып жаранды.

А. С а р у е в а.

ынаар

Глаголдордын өткөн ойин кандый кожулталарынан танып айттыгар?

231. Текстти кычыраар. Алтай тилге көчүреер.

АРКАДИЙ ГАЙДАР.

Веселым человеком был Гайдар. Друзья любили его

за озорной смех, за умную шутку. В трудную минуту он был хорошим, надежным товарищем.

Больше всего на свете Гайдар любил свой замечательный народ, свою советскую Родину. За нее он отдал жизнь в бою с фашистами.

ат-нере

(По С. Михалкову.)

232. Кычыраар. Керектү ээжини эске алынып, өткөн ойдин божодылган кожулталарын кожуп бичигер.

Ада-Төрөл учун Улу жууда Майма аймактан Семен Владимирович Тартыков турумкай ла јана баспай тар-тыш... . Ол нөкөрлөриле кожо эки жүс фашист јоголт... . 1944 жылдын январь айында ол бойынын жүрүмини карам-дабай, өштүнинг танктарына јол бербей токтот... . Ого Советский Союзтын Геройы деп ат-нере адал... .

● Бу герой керегинде база нени билереер? Куучындап береер.

233. Кычыраар. Глаголдордын ойин сурак тургузып јартагар.

ПИОНЕРЛЕР БОЛУШКАН.

Пионерский лагерь суунын јарадында турган. Бал-дар кажы ла күн сууга эжингилеген.

Бир катап эжиништин кийнинде пионерлер лагерь јаар јангылап брааткан. Кенетийин тын салкын сокты. Агаштардын ары јанынан јаан булуттар чыгып келди. Јаланда колхозчылар өлөң обоолоп јаткан. Олор јак-шы иштегилеген. Је јанмыр јаагалакта, олор ишти учы-на јетире эдип болбос.

Вожатый балдарды болушка кычырды. Бастыразы јөпсинди. Бригадир балдарга нени эдетенин айдып бер-ди. Керек түрген ле капшай өдүп турды. Булуттар де-

зе жууктап ла клеетти. Удабастанг ла жанмыр жаар. Же
 өлөңди ойинде жууп ийгиледи.

● Глаголды жартап турган кубулбастарды көргүзип, сурак
 тургузаар.

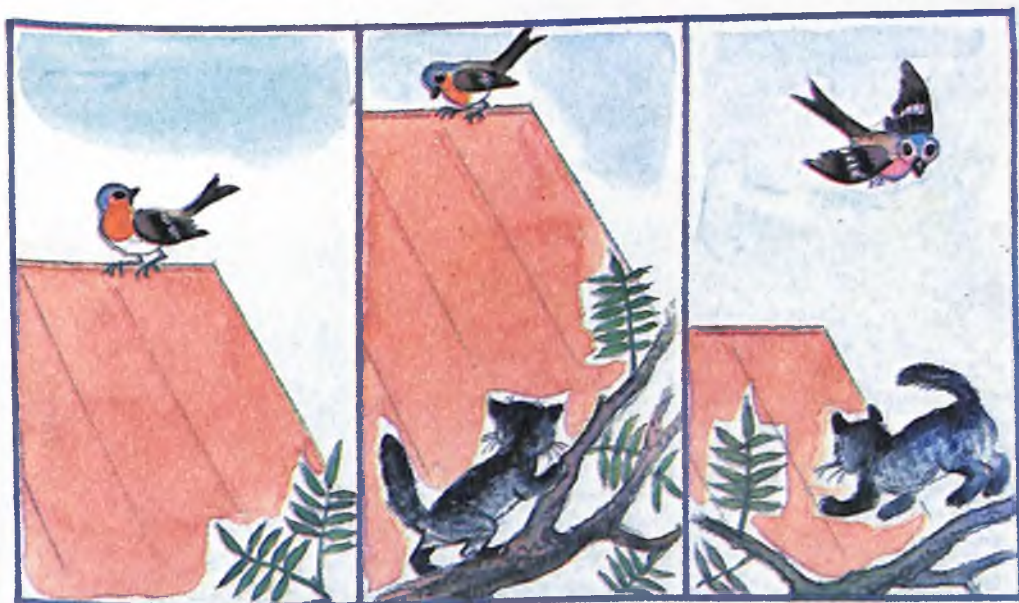
234. Ребусты табаар. Тапкан сөсти бичип алала, ку-
 булткыштарла кубултыгар.

Ы

235. Журукты лаптап көрөөр. Бажалык сананып, 4—5 эрмек-
 тең турган куучын бичигер.

236. Кычыраар. Өткөн ойдинг глаголдорын кожулталарынан
 танып айдаар.

УНДЫЛБАС КҮН.

Бүгүн Манайды ангчы Тымый эрте ойгосты. Манай

Тымыйга эртен тура эликтер агыртып берер болгон. Ол качан да андап жүрбеген.

Тымыйдый анчы кижиге эликтер агыртып берери-не ол тынзынып, эмди уйкузын таштап, тура жүгүрди.

Бүгүн түнде баштапкы ла кар жааган. Жалаңдар, кырлар ак карга бастырып, жаңы ару кийим кийип алгандый жаттылар.

Манай турадан чыгып ла келерде, карга көстөри кылбыгып, жүзине, колдоруна соок ару кей табарды. Тан там ла жарып келетти. Тымыйдын жаан алтамдарынан артыска Манай чырмайып, жылжырык карга тайкылып, албаданып браатты.

М. С о л о н о в.

База катап кычырып алала, изложение бичигер.

жылжырык

КЕЛЕР ӨЙ.

237. Табышкактарды кем түргөн табар?

1. Ак кайырчак ачылды —
Көк торко жайылды.
2. Кааннан-бийденг элчи келди —
Камык албаты мүргий берди.

● Глаголдордун ойин айдып береер.

Глаголдорды келер өйгө тургузып, табышкактарды эске бичип алаар. Кожулталарынын алдыла чийү тартаар.

238. Глаголдорды келер өйгө тургузып, үлгерди бичигер.

1. Ишмекчи класс печкеге
Таш көмүр таштап бер... .
Бронепоезд токтобой,
Социализмге јед... .

Л. К о к ы ш е в.

239. Кычыраар. Глаголдордын ойин ле тоозын айдып береер.

СЕМИСТЕН СЕМИС НЕМЕ НЕ?

Жерге кижн аш салар. Аш бышса, кижн онон жү-
зүн-жүүр курсак белетеер. Жерден өлөн дө өзүп жадар.
Мал оны отоп, семирнп турар. Уй-мал сүттенип жадар.
Сүттен сарју, курут, быштак эднп јат. Ол кижнге ток
курсак болор. Айдарда, јерден бай, јерден семнс немн
јок болбой.

А. Ере дее в.

240. Бернлген сөстөргө келншкеднй кожулталар кожуп, эрмек-
тер бчнгер. Глаголдорын келер өйдө тургузаар.

Јас, кел, суучак, ак, шоркыра.

Кушкаш, изү, учуп, кел, јер, јаза, уја, сал, јы-
мыртка.

Колхозчы, сүр, кыра, чач, аш.

Балдар, одо, кыра, от өлөн.

Јайгыда, тарт, омор, бугул.

241. Келер јайда кем ннн эдер? Кыскарта куучнндап береер.
Глаголдорын келер өйгө тургузаар. Тургускан куучыныгарды бчнп
алаар.

242. Ёлгердн чокым-јарт кычыраар. Глаголдорын ылгагар.

Ару кейге агаш элбнрейт,
Амыр көлдө ангыр жүзет.
Ак башту тайгалар эбрн
Алтын чечек амыр өзөт.

Калык-јондор, нак болыгар,
Бой-бойыгар килеш јүреер.
Токым алды — аргымактар,
Тондор алды — улу эрлер!

С. С а р ы г - О о л.

243. Кычырала, куучындап беригер. 1-кы столбикке тургуза
өйдин, 2-чизине өткөн өйдин, 3-чизине келер өйдин глаголдорын
чыгара бичигер. Кожулталарынын алдынан чийү тартаар.

УУЛЫ САТПАГАН.

Тихоннын адазы партизан болгон. Фашисттер уул-
чакка карательдердин отрядын партизандарга јетирзин
деп јакарган. Тихон лагерьдин јолын билбезим деп бү-
дүмјилеген.

Офицер Тихонды стенеге тургузала, јүзинин эки
јаны дөөн адып ийген. Уулчак коркыганына кугара бер-
ген. Је барарга түңей ле мойношкон.

Пулеметтын алдына энезин ле сыйныларын өлтү-
рерим деп кездедерде, Тихон јөпсинди.

Агаштар калју шуулажат. Шуурган истерди јогол-
тот. Орык јол јылыа берди. Караңуй јыш агаш от-
рядты курчап ийди.

Офицер төгүндеткенин ондоды. Мылтыктын атка-
ны јызырай берди. Тихон араай карга јыгыла берди.
Ол: «Адам... энем! Мен сатпагам. Олор мынан чыгып
болбос» — деп шымыранды.

(З д е н е к у н ы н г бичигенинен.)

244. Кычырыгар. Глаголдын өйлөрүн јартагар.

1. Түниле јааган кар эртен тура токтоп калды. Кы-
ралар, агаштар, јалаңдар јымжак ак торколо јабылып
калган.

2. Күн чыгып келерде, кардын үстінде сүреен көп жылдыстар жүзүн-жүүр өңдөрлө мыылдажа берер.

3. Ондый жаркынду мыылдаш кижинин көзин кылбыктырар. Чибилер ак некей тонго оронып алгандый көрүнер.

● 1-кы бөлүк эрмектердин глаголдорын келер **өйгө** тургузып, 2-чи бөлүк эрмектердин глаголдорын — **тургуза өйгө**, үчинчизин **өткөн өйгө** тургузып кычыраар.

Караткан сөстин учурын канайда ондоп жадаар?

245. Журуктарды аяктап көрбөр. Келер өйдин глаголдорын тузаланып, «Чындыйлу аруташ» деп куучын тургузаар.

19 §. Глаголдор жүзүндөрлө кубулары.

Тургуза, өткөн, келер өйдө турган глаголдор жаңыс ла көп тоодо жүзүндөрлө кубулып жат. Жүзүндөри үч:

	ЖАҢЫС ТОО	КӨП ТОО
1-кы жүзүн	мен	бис
2-чи жүзүн	сен	слер
3-чи жүзүн	ол	олор

246. Тургуза өйдин глаголдоры жүзүндөрлө кубулганын көргүскөн таблицаны кычыраар.

ТУРГУЗА ӨИ.

Жаңыс тоо	Көп тоо
1-кы j. мен барып жадым мен жүредим	бис барып жадыбыс (жадыс) бис жүредис
2-чи j. сен барып жадын сен жүредиң	слер барып жадыгар (јадаар) слер жүредигер
3-чи j. ол барып жат (барат) ол жүрет (jүрүп жат)	олор барып (жадылар) олор жүрет (jүредилер)

Жүзүнннн кожулталарын көргүзеер. 3-чи жүзүннннн кожултазы бар ба?

247. Таблицала тузаланып, кожулталарга келиштире глаголдор талдап алала, кубултып беригер.

ЖҮЗҮНДӨРДИҢ КОЖУЛТАЛАРЫ.

Жаңыс тоо	Көп тоо
1-кы j. -ым, -им, -м	-ыбыс(-ыс), -ис
2-чи j. -ын, -ин, -н	-ыгар(-аар), -игер
3-чи j. —	—

248. Үлгерди кычыраар. Тургуза ойдин глаголдорынын жүзүндерин ле тоозын айдып береер.

КЕРЕ ТҮЖИНЕ

Кере түжине
Бис јаланда.
Энемле кожо
Огород ижинде.
Мен одойдым,
Јула тартадым

Ачу баргааны.
Одой-јууй тудадым
От-өлөнди,
Јууй тудала,
Ырада чачадым.

С. Манитов.

● Тургуза ойдин глаголдорын чыгара бичип, жүзүндерин көргүзеер.

249. Куучынды кычырып, бажалык береер. Глаголдордын ойин, тоозын, жүзүннн јартагар.

Бистинг јурттаг ыраак јокто бийик сойок бар. Онын бажында маяк туруп јат. Бис ол маякка јылдын сайын мангырлап, көжнөлөп чыгып турадыс. Маяктын чике баш агажына кызыл мааны көдүрип, төзөгө агажына ады-јолысты бичип јүредис. Кырдын эдегинде каа-јаа чет агаштар, тыйрык-мыйрык кайындар өзүп јат.

сойок

● Карарта базылган сөстөрдин чын бичилер ээжизин јартагар.

250. Кычыраар. Текстте глаголдор кандый ойдө, кандый жүзүнде турат?

Эрмен күнүн ле 7 часта турат. Төжөктөн түрген туруп, зарядка эдет. Онон тижин арчып, курлаазына јетире јунунат, чачын таракла тарайт, ажанат. Кийимин кийеле, школго барат.

● Куучынды 1-кы жүзүнннн эдип куучындап беригер.

▲ Сурактарга каруу береер.

1. Тургуза ӱйдин глаголдоры кандый эдилгени темдектеп јат?
2. Кандый сурактарга каруу берет? Кожулталары кандый?
3. Тургуза ӱйдин глаголдоры јаныс ла кӱп тоодо јӱзӱндери кубулып, кандый кожулталар алынып јат?

ӦТКӦН ӦИ.

251. Таблицаны кычыраар. Ӧткӱн ӱйдин кожулталарын ла јӱзӱнинг кожулталарын кӱргӱзип береер.

ТУРГУЗА ӱЙДИН ТАБЛИЦАЗЫЛА ТҮНДӨГӨР.

Јангыс тоо	Кӱп тоо
1-кы ј. мен кычыргам	бис кычырганыбыс (кычырганыс)
мен бичидим	бис бичидибис (бичидис)
2-чи ј. сен кычырган	слер кычырганыгар (кычырганаар)
сен бичидин	слер бичидигер (бичидеер)
3-чи ј. ол кычырган	олор кычырган (кычыргандар)
ол бичиди	олор бичиди (бичидилер)

252. Ӱлгерди чокым-јарт кычыраар. Таблицала тузаланып, глаголдордыг јӱзӱнин ле тоозын айдып беригер.

ФИЗКУЛЬТУРАНЫҢ УРОГЫНДА.

Физкультураныг урогына
Бис чаналу келдибис.
Темиректин бажына,
Теке чылап, чыктыбыс.
Эди-каныс изип келди,
Эки јаагыс кызара берди.
Темиректин бажынан

Тейлегендий шунуттыс.
Бийик кар калыткыштан
Бис јалтанбай калыттыс.
Канча балдар јыгылат,
Карга көмүлип тоолонот.
Кырдын бажында, алдында
Кыйгы, каткы угулат.

● **Калыткыштан** деп сөсти бүдүмиле ылгагар. Карарткан бук-валардын чын бичилерин јартагар.

253. Кычыраар. Өткөн өйдүн кожулталарынын чын бичилерин јартап беригер.

Түрген-түрген эжинип, Айдар алдында браатты. Октош оны ээчий. Јаратка јуук артты, је Октош сүреен арыды. Амырап аларга ол белине ангдана сокты. Айдар ого кайра эжинип келеле, сакып алды. Амырап алала, јаратка једии келди.

● **Октош** деп адалгыштын ордына мен деп јүзүннинг солумазын тургузып, глаголдын 3-чи јүзүнүн 1-кы јүзүнле солып бичигер.

254. 2—3 герой-пионерлердин ады-јолын бичигер.

Олордын бир-бирүзи керегинде нени билереерди айдып беригер. Куучын бичип алаар.

255. Кычыраар. Глаголдор кандый өйдө, јүзүнде турганын айдып береер.

СЕРГЕЛЕН ПОГРАНИЧНИК.

Пограничник Анатпаев Чама каруулда турган. Ол жууканын кырыла ајыктап брааткан. Кенетийин будактын сынганы угулды. Бир минуттын бажында јыраалардын ортозынан карган өбөгөн көрүнди. Карганак јаан

јүктүк будак апаратты. Пограничник оны истешти.

Карган өбөгөн токой береле, будагын јерге таштап, төгөшкө отура берди. Ол коркыган бүдүмдү ары-бери ајыктанып, койнынан калын пакетти чыгарала, төгөштин көндөйине түргөн сугуп ийди.

Пограничник өбөгөнди тудала, пакетти көндөйдөн алып, заставага айдап экелди. Карган өбөгөн шпион болгону јарталды.

Пакетте дезе шпионнын јетирүлери болды.

јуука

● Глаголдорды 1-кы јүзүнге, јаныс тоого тургузып, куучындап береер.

Јилбиркеген, турушкан, оморкогон деп глаголдорды јаныс ла көп тоодо јүзүндерле кубултаар.

256. Јурукты лаптап көригер. «Менин балык тутканым» деп куучын тургузаар. Куучынаарга план тургузала, бичип алаар.

▲ Сурактарга ла jakылталарга каруу береер:

1. Өткөн өйдин глаголдоры качангы эдилгени көргүзөт? Кандый сурактарга каруу берет?

2. Өткөн өйди кандый кожулталар көргүзип жат? Кожулталарынын чын бичилерин жартап беригер.

3. Өткөн өйдин глаголдоры жүзүндөрле кубулып, кандый кожулталар алынып жат?

КЕЛЕР ӨЙ.

Келер өйдин глаголдоры жүзүндөрле тургуза ла өткөн өйдин глаголдорыла түнгей кубулып жат. Таблицаны кычырып, жүзүннинг кожулталарын көргүзөер.

ЖАҢЫС ТОО	КОП ТОО
1-кы j. мен бичиirim	бис бичиiris
2-чи j. сен бичииринг	слер бичииригер
3-чи j. ол бичиир —	олор бичиир (бичиирлер)

257. Кычыраар, болужар деп келер өйдин глаголдорын жүзүндөрле кубултып бичигер.

258. Үлгерди кычыраар. Келер өйдин глаголдоры кандый жүзүндө, кандый тоодо туруп жат?

Адым менин Чертишке,
Мөшкө чыгып билерим.
Чертин-чертин Чертишке,
Кузук чертип билерим.
Тырмагым менин курчтан-курч,
Тийишсен, жара тартарым.
Түн кирзе, керек пе,
Түнгей ле жана берерим.

А. Ередеев.

База катап кычырала, эске айдып беригер. Глаголдордын кожулталарын јартагар.

259. Глаголдорго сурак тургузып, ойин, јүзүнн ле тоозын јартагар.

«Јакшы ба, кару эјем! Бичиген самарагарды мен алдым, коркышту сүүндим. Мен удабас јанарым, кой ижине болужарым. Экү атка минип, кожо кой кабырарыс. Слер, эје, бойыгардын керегеерге де јүреригер. Койлорды мен көрөрим...».

● Бичип алала, јүзүннннн кожултазын темдектеп салаар.

▲ Сурактарга ла јакылталарга каруу береер:

Келер ойдин глаголдоры качангы эдилгени темдектеп јат? Кандый сурактарга каруу берет? Темдек айдып береер.

2. Келер ойдин глаголдорынын кожулталарын айдып береер.

3. Келер ойдин глаголы јүзүндерле кубулып, кандый кожулталар алынып јат?

260. Кычыраар. Глаголдордын ойин, јүзүнн ле тоозын айдып беригер.

АГАШ АРАЗЫНДАГЫ КЫШКЫ ЭНТИР.

Чап-чанкыр карда ан-куштын истери јадат. Тенгери дезе шантып калган. Сары ай јайканып тургандый. Мөштин бүринде кыру мызылдайт. Чочогойлу чибининг төзине ан-куштар јуулды. Тийиндер агаштан-агашка уламдап келдилер. Удабас ла он эки час болор. Соок-Таадак једип келер.

шантып

● Јаны јылды слер канайда байрамдап јадыгар? Куучындап беригер.

261. Таблицала тузаланып, өс деп глаголды үч ойгө тургузып, јаныс ла көп тоодо јүзүндерле кубултып алыгар.

Јүзүндөр	Тургуза ой		Өткөн ой		Келер ой	
	јангыс тоо	көп тоо	јангыс тоо	көп тоо	јангыс тоо	көп тоо
1-кы	мен...	бис...	мен...	бис...	мен...	бис...
2-чи	сен...	слер...	сен...	слер...	сен...	слер...
3-чи	ол...	олор...	ол...	олор...	ол...	олор...

262. Точкалардын ордына глаголдорго кожулталар кожуп, кычыраар. Кандый кожулталар кошконьгарды јартагар.

Бир катап бис Чуйдын суузын јакалай балыктап жүрген... . Эрте јас турган. Түнде түшкен туман чөлдин үстинде тур... . Ыраактагы кырлардын сомы туман өткүре билдирер-билдирбес көрүнип јаткан.

Тал-түш једип кел... . Туман јайыла бер... . Балык кармакты јутпай бар... . Бис бийик јараттан чыгала, чөлдин кырына једип кел... . Каа-јаа ла јерде өзүп турган бир јыраанын төзин эптү көрөлө, бого амыраар ла курсактанар деп шүү... .

С. С а б а ш к и н н и н бичигенинөг.

● 1-кы эрмекти члендериле ылгагар.

▲ Сурактар ла јакьлталар:

1. Глагол керегинде билип алганыгарды куучындап берерге план эмезе сурактар тургузыгар.

2. План аайынча колбоштыра куучындагар.

3. Глаголдын јүзүндеринин кожулталарын (јангыс ла көп тоодо) таблица эдип бичигер. Глагол темдектеп кубултыгар.

4. Јүзүннин мензинер кожулталарын алынган адалгыштар темдектеп бичигер.

5. Глаголдын јүзүндеринин кожулталарын ла адалгыштын јүзүндеринин кожулталарын түндегер.

20 §. Табылу, суракту, јакарган эрмектер.

Эрмектер айдылган амадузыла табылу, суракту, јакарган бүдүмдү болор.

Табылу эрмек кандый-кандый јетирү эткенин көргүзип, табылу үнле айдылар.

Табылу эрмекти бичизе, учына точка тургузар.

Суракту эрмекте сурак бар. Суракты база аңылу үнле көргүзип айдар. Бичизе, учына сурак темдек тургузар.

Јакарган эрмектер эдилгени бүдүрзин деп, кемди-кемди јакарып, јөптөп турганын көргүзет. Бичизе, учына точка тургузар.

263. Јетирү эткен, сурак берген, јакару эткен эрмектерди үнле көргүзип кычырыгар.

Бистин класстын балдары школдын јанына яблонялар отургысты. Яблонянын агаштарын городтогы ченемелдү станциядан экелген.

Слер школыгардын ла айлыгардын јанына кандый агаштар отургыстыгар?

Айлыгардын јанына агаштар ла чечектер отургызып алыгар. Агаштарга баарчыктын уйаларын илигер.

● Бичип алыгар.

264. Эрмектерди јакарган үнле кычыраар.

Кайра көрбөй бар, балам,
Калапту баатыр бол, уулым.
Казыр андый фашисттерди
Јок эделе, јан, уулым.

(Кожоннон.)

265. Эрмектердин учын таап, токтой түжер темдектерин тургузып бичигер. Айдылган амадузыла эрмектер кандый болгонуң үңле көргүзип кычыраар.

НАЖЫЛАР.

Алтын күс Бүгүн балдар школго чур-чуманак браткылады Олордын кажызы ла сумкалу Байзын — олордын эн кичинеги.

Кенетийин ол бүдүрилди — бийик күрден сумказың ычкынып ийди Эмди не болор Канайдар Школго тетрадь, карандаш жок канайып баратан Байзын тын ыйлай берди.

Чейне айтты:

— Балдар, кемде артык неме бир Байзынга берели.

Балдар Байзынга тетрадь, карандаш, резинка бердилер Байзын школ жаар балдарла кожо барды.

А. Ередеев.

266. Јурукты лаптап көригер. Табылу, суракту, јакарган эрмектү куучын бичигер.

21 §. Кыйгылу эрмектер.

Кайкаганын, сүүнгенин, чочыганын көргүзөргө —
үнди бийиктеди, тың айткан эрмектерди кыйгы-
лу эрмектер деп айдар. Кыйгылу эрмектерди би-
чизе, учына кый темдектер тургузар.

267. Үлгерди кандый үнле кычыраарын жартайла, угу-
за кычыраар.

1. Төрөл тилис

омок угулзын!

Төрөл тилис

жайымыс болзын!

Жүрүмде, иште —

качан да болзо,

Төрөл тилис

жеңүгө кычырзын!

жүрүм

Л. Кокышев.

Бичип алала, эске үренип алыгар.

268. Бу эрмектерди кандый үнле кычыраарын озо бойыгарга
жартап алыгар.

1. Чечектү кебистий жаланла барарга кандый сүүн-
чилү Чечектердин ортозыла сары ла боро адарулар түр-
ген-түкей учкулап жүргүлөйт Олор тату жемидин жууп
аларга кандый тың иштегилөйт

2. Тайгада кандый куштар ла аңдар жок деер Ку-
зук чертетен таралдын көбизин Барбак куйрукту тийин-
нин жаражын Сен тайгада болдын ба Анда кандый аң-
куш көрдүн

Токтой түжер темдектерин тургузып, эрмектерди бичи-
гер. Тургускан темдектерди үнле көргүзүп кычыраар.

269. Кажы ла эрмектин учурын, токой тўжер темдектерине келиштире, ўнле кўргўзип, угуза кычыраар.

КОСМОНАВТ БОЛОРЫМ.

Таныспай сары тагла ойгонып ла келеле, мынайда кыйгырды:

— Эне! Менинг космонавт болор кўўним бар!

— Сен математикадан ўч алган. Космонавт болорго бештер алар керек! — энези ого каруун айдат. — Эрте-тен тура зарядка да этпей жадын. Андый жалку кижиканайып космонавт болотон?

— Эмди качан да жалкуурбазым.

— Согушчанг, ыйлаак, тўгўнчи кижини космонавтка база да албай жат. А сенде, Таныспай, андый кылыктар бар ошкош.

— Эне, мен ол кылыктарды чек таштап койорым.

— Каркынчак улусты космоско ийбес. Ас бичиктер кычырган улусты база албас.

— Эрте-тен мен библиотекадан жаан бичик аларым. Эне, ол тушта мени космонавтка алгай не? Алар де-зеер!

— Алар-алар, балам. Же жангыс ла жакшы ўрен, сукадык бол — деп, Тагыспайдын энези кўлўмзиренип, онын бажын сыймады.

● Кычырганыгарды куучындап беригер.

270. Санаа-шўўлтегерди башка-башка бўдўмдў эрмектерле кўргўзип, «Агаш аразы жаар экскурсияга јўргени» деп сочинение бичигер.

22 §. Эрмектин төс члендери.

Баштаачы ла айдылаачы — төс члендер.

Олор эрмектин грамматический төзөлгөзін бүдүрүп жат. Арткан члендер эчени болор.

271. Кычыраар. Кажы ла эрмектин төзөгөзін ле эчени члендерин көргүзеер. Кажы ла эрмекте канча сөс, канча член? Ненин учун кезик эрмектердин сөстөри члендеринен көп?

Озо баштап бис чыккан ла өскөн јеристи сүүп јадыс. Кижі энезинин туразын, кичинектеги ойынын, школго барган јолын качан да ундыбас. Бис төрөл турабыстын јанында өскөн агашты, јуртысты, аккан сууны сүүп јадыс. Кижі төрөл ороонын анайып сүүп баштайт.

● Бичигер. Баштаачы ла айдылаачыны чийүлериле көргүзип салыгар.

272. Эрмектин ичинде ле эрмектердин ортозында керектү токтоду эдип кычыраар. Кажы ла эрмектин төзөгөзін таап көргүзеер. Баштаачы кандый куучын-эрмектин бөлүктериле айдылган? Ол куучын-эрмектин бөлүги кандый кубулткышта туруп јат?

Белеш колхозто сад өскүрүп јат. Мен ого келдим. Ол үйде јок эмтир. Мен сад јаар бардым. Анда агаштарда кушкаштардын уйалары бар. Олорды школдын балдары кадаган. Кайдан ла кушкаштардын кожоңы угулат. Олор садтагы курттарды јоголтып јат. Ёренчиктер олорды кышкыда азырагылайт.

Баштаачы — эрмектин төс члени, ол кем? эме-зе не? деп сурактарга каруу берет.

Баштаачы төзөөчи кубулткышта турган адалгышла эмезе јүзүннин солумаларыла айдылар.

273. Бичигер. Кажы ла эрмектин төс ле эчени членин чий-
ўлерле көргүзип салаар.

Жараш жайым једип келди. Јаан мөңкүлердин кары
кайылат. Арсыл туулардан суулар күркүреп агат. Мал-
чылар тайгалар јаар ууланат.

А. Ередеев.

● Баштапкы эки эрмектин баштаачызы кандый кожулта алын-
ган адалгышла айдылган эмтир?

274. Келишкедий баштаачы ла айдылаачы кожуп бичигер. Эр-
мектин төс члендерин керектү чийү тартып көргүзеер.

ТАНА.

Тана кышкыда кушкаштар азырайт. Кушкаштарга
кормушка јазап берген. Тана ол кормушкага күнүн ле
аш, картошко, калаштын оодыгын кормуш-
кадан айрылбай јат. . . . Тананы таний бергендер.

Кушкаштарга деп сөстин бүдүмин темдек чийүлериле көр-
гүзип ылгагар.

275. Јуруктарда куштарды таныгар. Точкалардын ор-
дына куштардын адын кожуп бичийле, төс члендердин
алдыла чийү тартаар.

Кызычак бозогонунг јанына калаштын оодыгын таштап салды. . . . учуп келеле, калаштын оодыгын чокый берди. Ого . . . база коштонышты. . . . ла . . . агаштын будагында олорды кетежип отургылады.

276. Слер кушкаштарга канайып болужып јадаар? Куучын тургузала, бичип алаар. Баштаачыны ла айдылаачыны керектү чийү тартып көргүзеер.

Айдылаачы — эрмектин төс члени, ол баштаачыла колбулу. Айдылаачы нени эдип јат? канайып јат? деп сурактарга каруу берет.

Айдылаачы (көп сабада) глаголло айдылар, је јарталгышла да, адалгышла да база айдылар аргалу.

277. Улгерди јарт-чоком кычыраар. Эрмектердин төзөгөзин көргүзеер. Баштаачы ла айдылаачыны чыгара бичип алаар. Айдылаачы кандый суракка каруу берет, кандый өйдө, жүзүнде турган глаголло айдылган? Јартап беригер.

КУН КОЖОН.

Күн, күн чыкты деп,
Чалындар мызылдайт.

Күн, күн келди деп,
Чечектер күлүмзийт.

Күн, сеге быйан деп,
Агаштар јайканат.

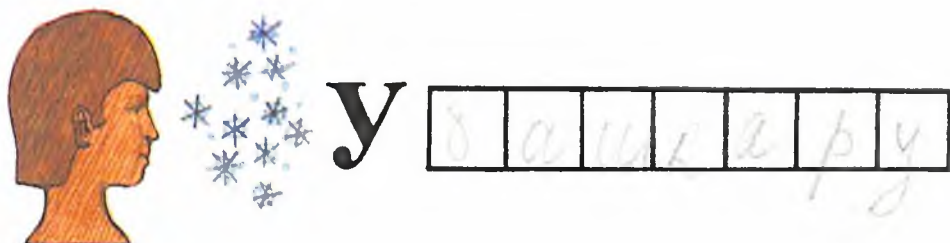
Күн, сеге алкыш деп,
Суулар шуулажат...

...Бис, ончо балдар,
Күнисти мактаарыс.
Күн кожонтын кожондоп,
Күнисти јураарыс.

П. Самык.

● Улгерде не керегинде айдылган? Ненин учун күнге ар-бүткен, аң-куш сүүнет?

278. Ребусты тап. Тапкан сөстүн чын бичилерин сананып ал. Ол сөслө эрмек тургузып бичи.

279. Баштаачыдан айдылаачыга ол кем болуп јат! эмезе ол не болуп јат! ол кандый болуп јат? деп сурак тургузаар. Баштаачынын кийинде токтоду эдип, угуза кычыраар.

Энем — койчы. Бичик — кижинин нөкөри. Элик — јобош ан. Карындажым — боксер. Тенгери чанкыр. Јер байлык. Бистин крайдын төс городы — Барнаул. Күн јылу.

280. Эрмектердин төзөгөзин көргүскен члендерди табаар. Баштаачынан айдылаачыга сурак тургузаар. Айдылаачы кандый суракка каруу берет, неле айдылган?

Сентябрь келди. Кей ару. Састын јаказында булан огырып ийди. Койонок јажынган јеринен чыга конды. Ол токтой түжеле, тындаланат. Койон коркышту үр-кинчек. Ол кышты энчикпей сакыйт. Кышкыда онын өңи ак. Казыр андар оны таап болбойт.

И. Соколов-Микитов.

279 ла 280 таскадулардан айдылаачызы адалгышла айдылган эки эрмек, јарталгышла айдылган эки эрмек, глаголло айдылган эки эрмек талдап, чыгара бичип алыгар. Төс члендерин чийүлериле тартып көргүзеер.

281. Кычыраар. Эрмектин төс члендерин табаар. Айдылаачы болуп турган глаголдорго сурактардын ордына керектү сөстөр кожуп бичигер.

1. «ТУ-54» таңмалу самолет (канайда?) учат.
2. Пионерлер лагерде (качан?) амырап јат.
3. Кайкамчылу музыка (кандый?) угулат.
4. Трактор јерди (канайда?) сүрүп јат.
5. Јараш јас (качан?) келер.

● **Талдап кожор сөстөр:** түрген, бийик, јайгыда, терен, тайыс, јараш, удабас.

282. Адалгыштарды керектү кубулкыштарга тургузып кычыраар.

Јаскыда кар кайылат, јер карантылай берет.

Чап-чанкыр тенгери... јаскы күн чалыйт. Күн... чогына јер алтын-сары. Јаскы күндер... кей јылып, јер јылгыр эрип јат.

Јаскы күндер ончо тындулар... — јаан байрам. Агаштар... бүрлери јайылып јат. Јүзүн-башка өңдү чечектер... чүмделген. Јер јажыл-торко кийим... кийип ийет.

● Эрмектердин төс члендерин таап көргүзеер. Айдылаачызы јарталгышла, адалгышла айдылган эрмектерди таап, чыгара бичип алыгар.

283. Куучынды 2—3 каттап кычырып алала, көрбөй бичигер.

БОЙЫНЫҢ КОЛЫЛА.

Урокто үредүчи үренчиктерге олордын јурты беш јылга канайда јаранып өзөрин куучындады. Балдар оны лаптап уккан.

Олордын јурты канайда өзөрин бойынын көзиле көрөр, бойынын колыла кубултар күүни келди.

Урок түрген божой берди. Балдар сүүнчилү леомок тышкары чыкты.

● Бичип алганыгарды текстле түндегер.

23 §. ЭРМЕКТИН ЭЧЕНИ ЧЛЕНДЕРИ.

Эрмектин эчени члендери төс члендерди эмезе
өскө эчени членди жартап турар.

Эчени члендер: **жартаачы, толтыраачы, айалга.**

284. Кычыраар. Эрмектин төс ле эчени члендерин көргүзеер.
Кандый эчени член кандый членди жартап турганын сурактын бо-
лужыла жартагар.

Жаскы иш эрте башталды. Жиит трактористтер кы-
раны чындый сүрет. Олор жаскы иштенг орой жанат.

● Көргүзү аайынча арткан эрмектердин схемазын тургузып
бичигер.

Олор кандый? качан?
жаскы иштенг орой жанат.
кайдан?

285. Јуруктарды көрөөр. Сурактарга каруу берип, эрмектерди
бичигер.

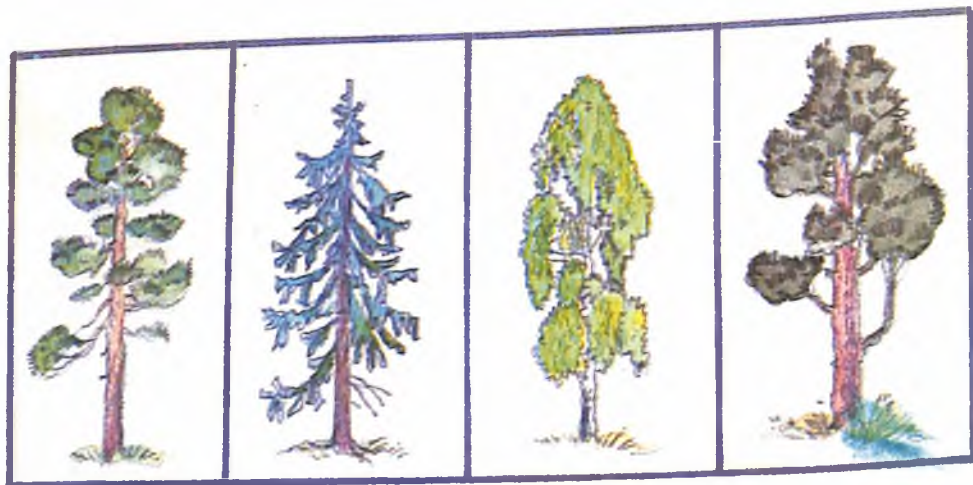
Јурукта кандый агаштар јуралган?

Олор кандый јерде өзөт?

Агаштардын тыш бүдүмин түндештиреер.

Агаш кандый тузазын јетирет?

Эрмектердин төс ле эчени члендерин айдып береер.

ЈАРТААЧЫ.

286. Кычыраар. Предметтин темдектерин көргүскөн эчени члендерди таап, ологго сурак тургузаар.

Чанкыр тенгериде кызыл тандак көрүнип келди. Телкем жаланды ак туман туй алып ийди. Жылу эзин араай согот. Талан-келеннин, кожонгы башталды. Койчынын үни угулат.

● Бичип алала, жартаачыларды чийүзиле көргүзеер.

Жартаачы — эрмектин эченги члени. Ол кандый? кемнин? ненин? деп сурактарга каруу берип, предметтин темдегин көргүзүп јат.

Жартаачы көп јандай јарталгышла айдылар.

287. Кычыраар. Јартаачыларды көргүзеер. Олор кандый суракка каруу берет, кандый сөсти јартайт?

түжүм

Кадын бийик кырлардын ортозыла агып јат. Оны жараттай койу ағаштар өзүп калган. Кадынды јакалай

јаан колхозтор бар. Олор укту мал өскүрөт, түжүмдү аш салат.

Јартаачыларды јартадып турган сөстөриле кожо чыгара бичигер.

Көргүзү: *бийик кырлардын, ...*

288. Божодылган јартаачыларды кожуп бичигер.

КУКУРУЗА.

Кукурузанын кажы ла сабында канча-канча тобого. Кажы ла тобогодо . . . үрен.

Кукурузанын тобогозын . . . сууга кайнадып, јип јадылар.

Кукурузаны теермендеп, кулурынан каша кайнадар.

Кукуруза малга да азырал болуп јат. Онын . . . јалбрактарын, . . . сабын ла . . . тобоголорын јерге оролоп салганда, силос боло берет.

Кукурузанын силосын јиген чочко түргөн семирет, уй дезе көп сүт берет. Кукурузала азыраган кастар, куштар түргөн јаанап, көп жымыртка берет.

Кожор сөстөр: *јулукту, тусту, јажыл, јоон, јаш.*

● Кошкон сөстөр эрмектин кандый члени? Кандый куучын-эрмектин бөлүгиле айдылган?

289. Ылгерди чокым-јарт кычыраар. Карарткан јарталгыштар эрмектин кандый члендери?

АЛТАЙГА ЈАС КЕЛДИ.

Тош јуурканду чанкыр сууларды
Јастын јылу тыныжы ойгосты.

Кыштайын эриккен жаратты
Суу толкузыла экчеп окшоды.
Жастың келгенине сүүнгендий
Суулар шуулап, төмөн агат.
Жаны кийим кийгендий
Туулу Алтай жараш турат.

В. Качканakov.

● **Јуурканду** деп сости бүдүмине ылгап, бөлүктөрүн темдек чийүүлери көргүзөт.

290. Точкалардын ордына кубулткыштын кожулталарын тургузуп бичигер.

Эки күн... бажында интернат... балдары таскадаачыла кожо жаңыс күн... экскурсиясына баргандар. Адуучы Каруевич... тургускан ээжиси аайынча жети час эртен тура горнист Сүрөш уйкудан турар сигнал берген. Тоолу минут... бажында жирме үрөнчик таскадаачы... ла горнист... жанында стройдо турды.

● Тургускан кожулталардын чын бичилерин жартагар. Бу сөс-төр эрмектин кандый члени болор? Алдынан чийү тартып көргүзөт.

291. Јурукты лаптап көрөөр. Оны тузаланып, сурактардын каруузын бичигер.

Түлкү кандый тынду?
Ол кайда жадып жат?
Түлкүниң тыш бүдүмин бичигер?

Ол неле азыранат?
Түлкү кандый туза ла каршу жетирет?

Түлкү керегинде кандый чөр-чөктөр билерее?

Јартаачыларды таап, алдынан чийү тартаар.

292. Табыштакты табаар. Бичийле, эске сананып алаар.

Кара энем «јадаак» дийт —
Ак энем «бараак» дийт.

ј ла к

● Тапкан сөстөрдүн табыштарын ылгагар.

293. Журукты лаптап көрөөр. Оны тузаланып, энегерди, јаа-нагарды, эже-сыйныгарды үй улустын байрамыла канайда уткыга-наарды куучындап береер.

294. Кычыраар. Скобкаларда буквалардын керектүзүн артырып, эрмектерди бичип алаар. Јартаачылардын алдынан чийү тартаар.

Владимир Ильич нөкөрлөриле жүргенде, олардын сан(а, аа)-сагыжын өткүрө билип туратан. Је онызын билдиртпейтен. Ол сүр(е, ее)н к(ү, үү)нзек ак сан(а, аа)лу, к(у, уу)чынчы кижиге болгон. Владимир Ильич ишмекчилерле, крестьяндарла (о, оо)к-тобыр керектер, иш-тош керегинде ј(а, аа)нтайын к(у, уу)чындажып туратан.

Кижиликтин жүрүмин Ленин билгендий кем де билбеген. Онын терен сан(а, аа)лу, ойгор болгонын, революционердин жалтанбазын, керек дезе, өштүлөр де кайкайт.

295. Ребусты табаар. Тапкан сөслө жартаачылу эрмек тургузаар.

296. Кычыраар. Эрмектердин төс ле эчени члендерине сурак тургузып көргүзеер.

искусственный

РАДИО.

Эмдиги өйдө радиоло кайда ла тузаланып жат. Ол биске жердин үстүндө не болуп турганын жетирет. Радио ажыра кожондор угадыс, канча миллион албатыла эртен турагы гимнастика өткүрилет, күннинг аайы керегинде жетирү жарлалат.

Радио летчиктерге, моряктарга, геологторго, ыраак түндүктө иштеп турган улуска болужын жетирет. Радио космический керептер, жердин искусственный спутниктери учушта нени көргөни, шиндегени керегинде жетирүлөр эдет.

Радио жерден самолеттордын, ракеталардын учужын башкарат.

Г. Юрминнинг бичигенинен.

● Карарткан сөстөрдү бүдүмиле ылгагар.

297. Табыштакты таап, клеткаларга бичигер. Кейде кеен жыргал. Ол не? Кулакка угулат, көскө көрүнбейт. Ол не?

--	--

Тапкан сөсти кубулткыштарла кубултып айдыгар.

298. Кеп сөстөрдү кычыраар. Карарткан сөстөргө сурак тургузаар. Олор кандый куучын-эрмектин бөлүгү? Эрмектин кандый члени?

Кеп сөстөр.

1. Чын сөс алтыннан баалу. 2. Учурлу сөсти угарга жакшы, акту сөсти айдарга эптү. 3. Жаан сөстө жажыт жок, улу сөстө уят жок. 4. Төгүн сөслө каткыртканча, чын сөслө ыйлат. 5. Кеп сөстинг учуры жаан.

● Бу кеп сөстөрдү ундылбас эдип сананып алыгар. Бичип алыгар. Толтыраачылардын кубулткыжын үстине бир буква темдектегер.

299. Ребусты табаар. Тапкан сөсти кубулткыштарла кубултып бичигер.

е

--	--	--	--	--

ТОЛТЫРААЧЫ.

Толтыраачы — эрмектин эченги члени. Ол төс кубулткыштан өскө кубулткыштардын сурактарына каруу берип, предметти темдектеп турар. Толтыраачы төс кубулткыштан өскө кубулткыштарда турган адалгышла эмезе солумала айдылар.

300. Кычыраар. Тексттен толтыраачылар табаар. Олор нени темдектеп јат, кандый куучын-эрмектин бөлүгиле айдылган?

Кызыл-Өзөк — Чуйдагы совхозтын төс јери. Мында шиферле јапкан көп јангы туралар јергелей турат. Деремненин ортозында балдар үренер эки этаж школ, албаты керектеген не-немелерди садып алатан јаан магазиндер, совхозтын ишмекчилерин аш-курсакла јеткилдейтен столовый иштегилеп јат.

Албаты энирде кино көрүп, газет, журнал кычыргадый клуб бар.

Ч. Чунжековтын бичигенинен.

● **Аш-курсакла** деп сөсти бүдүмиле ылгагар.

301. Скобкадагы сөстөрдү керектү кубулткышка тургузып, текстти бичигер. Олор эрмектин кандый члени болгонын јартагар.

ОРОМЛО ЈҮРЕР ЭЭЖИЛЕРДИ БҮДҮРИГЕР.

(Ором) ары-бери машиналар өткүлейт. Машинала сигнал јок жүрүп турганын ундыбас керек. Јолды эмезе (ором) кечердег озо ајыктанаар. Бойына ла өскө (улус) јеткер болбозын деп кичеенер керек. (Ором) жүрер ээжилерди үренип алала, буспай жүр!

302. Сурактардын ордына керектү толтыраачыларды тургузып бичигер. Толтыраачы куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылган?

Бистин школдын үренчиктери кышкыда (неге?) төгөр күл јууган. (Неле?) јарандырган јерде мааланын ажы јакшы бүдүп јат.

Јаскыда јер кургай берди. Үренчиктер (нени?) казып, грядкалар эткиледи. Морковьтын үренин чачала, үстин (неле?) сееп салдылар. Мырчактын (нени?) ја-

ныстан отургыстылар. Жылу жанмыр жаап ийерде, грядкалар жажыл (неле?) бөркеле берди.

Керектү сөстөр: *үрен, күй, грядкалар, маала, тобрак, өзүм, жер.*

303. Кычыраар. Тексттен жартаачылар ла толтыраачылар таап, куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылганын жартагар.

БАЛДАРДЫҢ БИЧИГИНИҢ НЕДЕЛЕЗИ.

Жаскы каникулдын күндеринде бистин орооннын бастыра балдары «Бичиктердин чыккан күнин» өткүрөт.

Бу байрам неделенин туркунына өдөт. Библиотекаларда, бичик садар магазиндерде, пионерлердин туразында жаан учурлу керектер өдөт. Анда бичиктердин көрүзи, садузы болот. Балдар кычыраачылардын конференциясын өткүргилейт. Кичинек кычыраачылар спектакльдар көрүп, бойынын сүүтөн бичиктеринин геройлорыла туштажат. Ончозы литературный викторинада, эн артык журуктын маргаанында ла куучын тургузарында, үлгөр чүмдееринде эрчимдү турушкылайт.

Бичиктерге учурлалган байрамнын жаантайын келеттен айылчылары — бичиичилер. Олор балдарга бойынын ижи, бичип турган бичиктери керегинде куучындап берет.

Москвада бир андый байрамда Лев Кассиль мынайда айткан: «Кару балдар, бичиктердин чыккан күнилерди уткып турум!» Онон ло бери балдардын бичигинин неделези «Бичиктердин чыккан күни» деп адалат.

Слердин шкодо «Бичиктердин чыккан күнин» канайда өткүрдеер? Куучындап береер.

304. Озо кычырып алала, алтай тилге көчүреер.

БЕРЕГИ УЧЕБНИКИ.

Не обводи номера упражнений. Домашнее задание записывай в дневник. Не перелистывай книгу без надобности. Не бери ее грязными руками. Не перегибай книгу, не загибай уголки страниц. Не раскрашивай красками или цветными карандашами рисунки. Не забывай по этим учебникам будут заниматься твои младшие товарищи.

305. Оморкогонын көргүзип, чокым-жарт кычыраар. Карарткан адалгыштар эрмектин кандый члендери?

КҮНГЕ МАК.

...Ар-бүткенге күн керек!
Ончо тындуларга күн керек!
Ончо бистерге күн керек!
Амыр керек биске
Ак-жарыкта жүрерге!..

П. С а м ы к.

306. Сурактарга каруу берип, куучын бичигер. Куучынга бажалык беригер.

Сенин нөкөринг кем?

Ого канча жаш? Ол кайда жадып жат?

Кандый школдо, канчаны класста үренет? Үредүде једимдери кандый?

Нөкөрингнин кандый кылык-јаңы сеге јарап жат?

Ол неле јилбиркеп, бош өйди канайда өткүрөт?

Пионерлердин кандый закондорын билереер?

Олорды слер канайда бүдүрип јадаар?

«Ак-чек ле чындык бол» деген ээжини сен канайда ондоп жадын?

Эрмектердин төс ле эчени члендерин алдынан чийү тартып ылгагар.

АЙАЛГА.

307. Кычыраар. Карарткан сөстөргө айдылаачыдан сурак тургузаар. Олор нени көргүзет? Эрмектин кандый члени?

ЛИИТ КОМПОЗИТОР.

Таня Федькина музыканын школында үренет. Ого он бир жаш, же ол бойы күүни чүмдеп ийет.

Федькиндин билезинде ончозы музыканы сүүп жат. Олордын айлында концерттер өткүрилет. Анда Танянын эжелери, аказы ла энези туружат.

Таня наадайла ойноорго коркышту сүүйт. Ол наадайына кабай кожонг чүмдеген.

Г. Ладонщиковтын бичигенинен.

● Толтыраачыларды айдылаачыларла кожо чыгара бичип алыгар.

Айалга — эрмектин эченги члени, ол кайда? кайдаар? кайдан? канайда? качан? деп сурактарга каруу берип жат.

Айалга эдилгенин жерин, ойин, канайда эдилгенин көргүзет.

Айалга адалгыштарла, кубулбастарла айдылар.

308. Кычыраар. Карарткан сөстөр кандый суракка каруу берет? Нени көргүзип жат? Олор эрмектин кандый члени?

...Меестерден, аркадан ла тоозы жок кобылардан жаскы суучактар сүүнчилү шоркыража берди. Кардан айрылган актарда, жараттарда ла меестердин эдектеринде өлөн жажарып чыкты. Күмелү, мангыр меестер таштарында жайылып баштады. Жайгыда балдар мангырлап жүрер.

Айалгалардын сурактарын скобкада коштой тургузып, айдылаачыларыла кожо чыгара бичигер.

Көргүзү: (Кайдан?) Меестерден, аркадан, кобылардан (канайда?) сүйүнчилү шоркыража берди.

309. Берилген сөсколбуларда сөстөрдүн колбузын сурактар тургузып көргүзеер.

Ыраактан көрүнөт, кырга чыкты, ичкери басты, жакшы бичиир, түргөн агат, энгирде иштеер, школдо үренет, кырдан жыңылады, деремне жаар барды.

Айалчалар	Сурактары	Куучын-эрмектин бөлүктөрү
ыраактан кырга	кайдан? кайдаар?	кубулбас адалгыш

310. Колбулу куучын боло берзин деп, эрмектерди шүүлтези аайынча ээчий-деечий тургузып кычыраар.

ТАПКЫР.

Койчы кичинек чаазынга бичик бичийле, овчарка ийдин айлы жаар ийди. Бир катап койчы бийик кырларла койлор кабырып жүргөн. Ийт кижинин нөкөри деп, чын айдылган. Улус ийттин мойнында бичикти кычырып, болушка мендеди. Кенетийин таштар көчкөлөнүп, койлордун жолун туй бөктөп ийди. Койлорды аргадап алды.

Тургузып алган куучынды бичигер. Айалгаларын чийү тартып көргүзеер.

311. Текстти эрмектерге бөлип кычыраар. Сурактардын ордына эрмектин члендерин тургузып бичигер. Олор кандый члендер? Куучын-эрмектин кандый бөлүгиле айдылган, тартагар.

Мен (качан?) энеме бозулар кабырышкам жай божогон эмди (кайда?) үредү башталды мен школымды ла (кемди?) сүрекей санап калгам (кандый?) класстын балдары ончозы (неге?) карара күйүп калтыр (кемдер?) жайыла колхозто иштеген олор (кайда?) база амырган.

312. Јуруктарды лаптап көрөөр. Сурактарга каруу берип, куучын бичигер.

1. Јурукта кандый чечектер јуралган? Таныгар.
2. Олор качан чечектеп јат?
3. Кандый јерде өзөт?
4. Ээчий-деечий турганы аайынча чечектердин тыш бүдүмин, өнин тартагар.
5. Кандый чечек слерге јарап јат?
6. Слердин јерде өзүп турган өскө чечектерди база кожуп бичигер.

24 §. Укташ члендү эрмектер.

313. Сөстөрдин ортозындагы токтодуны көргүскөн чийүүлөргө аяру салып, тоолоп айтканын үнлө көргүзүп кычыраар.

1. Андар, (куштар,) курт-конгыстар жылу жаска сүүнди.

2. Меестерде, (төнгөрдө,) кобыларда койлор отоп жүргүлөйт.

3. Жоткондо агаштар жайканат, (ээлет,) сынат.

4. Юннаттар ак, (боро,) кара кроликтер өскүрөт.

5. Кроликтерди омор өлөңлө, (морковьло,) капуста-ла азырап жат.

Кажы ла эрмекти кычырып, карарта базылган сөстөргө сурак тургузаар. Ол сөстөр эрмектин укташ члендери болор.

Эрмектин укташ члендери бир суракка каруу берип, эрмектин бир ле членин жартап турар.

Эрмектин төс тө члендери, эчени де члендери укташ болор аргалу.

314. Кычыраар. Укташ члендү эрмектерди көргүзүп, укташ члендерине сурак тургузаар, жартап турган сөстөрүн көргүзеер.

ВЕРТОЛЕТ.

Тенери — бистин эн ле жаан жолыс. Жылдын жылга кейдеги жол там ла узап, самолеттордын учужы түргөндөп жат. Же самолетторго жаан аэродром керек. А омор жок болзо, канайдар? Ол тушта улуска болужын вертолөт жөтирет. Вертолөт манташ жогынан турган ла жеринен учуп чыгат, кайда ла болзо, отура берет.

Вертолетты геологтор, врачтар, почтальондор тайгада, кырларда, кўч жолду жерлерде тузаланат.

Ол уур кош, аш-курсак кўчүрерге база тузазын жетирет.

И. Дубровский ле В. Орловтын бичигенинен.

● Лүк ле укташ члендер бар эрмектерди чыгара бичип алыгар.

315. Эрмектерге укташ члендер кожуп бичигер. Укташ члендерди бой-бойынан запятойло бөлип бичиирин ундыбагар.

1. Кару ада-энебис бисти азыраган, ... 2. Бис алтай, ... тилдер үренип жадыс. 3. П. В. Кучияк, ... — алтай бичиичилер. 4. Садтарда, ... жаскы иштер өдүп жат. 5. Тана Марчина, ... бистинг озочыл ла билгир койчыларыс.

● Укташ члендерине сурак тургузып, кандый член болгонын жартагар.

316. Укташ айдылаачылар кожуп, эрмектерди жетире бичигер.

1. Кызычак ...
2. Анчыны сескен тийинг кыймыктанбас,
3. Кышкы салкын сыгырат,
4. Жолдо көп машиналар күүлежет,

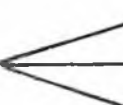
Көргүзү: *Кызычак бичип жат, кычырып жат, журап жат.*

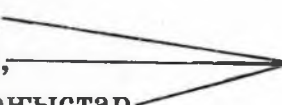
317. Укташ члендер кожуп, сурактарга каруу беригер.

1. Үредүчи слерди канайда кычырарга үредет?
2. Школдо слер кандый предметтер үренип жадыгар?
3. Бистинг ороондо кандый укту албатылар бар?
4. Слердин жерде кандый профессиялу улус бар?

● Кандый укташ члендер кошконогарды жартап беригер.

318. Кандый укташ члендердин схемазы берилгенин јартагар.

Агаштар (канайдат?) јайканат,
ээлет,
сынат.

НЕ? Аңдар, сүүнет.
куштар,
курт-конгыстар

Эрмектерди кычырып, укташ члендеринин схемазын бойыгар тургузаар.

1. Ёренчиктер газетти, журналды, бичикти кычырды. 2. Юннаттар ак, боро, кара кроликтер азырады. 3. Койлор меесте, тӧндӧ, кобыда отоп јат.

Укташ члендер ўннинг эмезе колбоочынын болужыла биригер. Ўннинг болужыла бириккен укташ члендер тоолоп айткан ўнле айдылар, бой-бойынан запятойло бўлинип бичилер.

Механизаторлор, мелинаторлор, малчылар ижинде јакшы кӧргӧзӧлрге јединген.

Эки укташ членди ла (ле, ло, лӧ) деп колбоочы бириктирип турза, запятойло бўлинбес. Бистин биле газет ле журнал бичидип јат.

319. Укташ члендери канайда бириккенине ајару салып кычыраар.

1. Јаланда ла турлуда улу иштер башталат. 2. Аркада, јаланда чалгылар јалтырайт. 3. Турлуда радио ло телевизор бар. 4. Адабыс биске ўредӧде ле иште болужатан. 4. Айсура урокторын ўренди, тура јунды, суу экелди. 5. Балдар субботникте тӧрген ле кӧӧнзеи иштенет. 6. Стадиондо спортчылар кӧрежет, јарыжат.

320. Скобканы ачып, укташ члендерди ўннинг эмезе колбоочынын болужыла бириктирип бичигер. Запятайдын турар ла турбас учуралдарын ундыбагар.

ТАЙГАДА.

Тайгада (чиби теген) өзүп јат. Ийне бүрлү агаштардын төзинде јенгес өзөт. Тайгада (кызылгат боронот) јакшы бүдет. Анда (күртүк чай) учуп жүрет. (Айу бөрү) база тайгада учурайт.

321. Кажы ла јолдо берилген сөстөрлө укташ члендү эрмектер тургузып бичигер. Керектү запятайлорды ла колбоочыларды база тургузаар.

1. Уйлар, јажанга, јаскыда, койлор, ла, чыгат.
2. Колхозто, трактор, машина, бар, кош, тартар.
3. Тунгак, туйук, ла, ылгаштыр, табыштарды, ўнгүр, туйук.
4. Баштаачы, төс, ла, айдылаачы, болор, члендер.

322. Божодылган букваларды кожуп, эрмектерди озо кычырып алыгар. Кошкон букваларды ла укташ члендерди јартагар.

1. Куштар уйазын агаш...а, јыраада ла таш...арда тар-
тат. 2. Колхоз...ор ло совхоз...ор кукурузадан ла кўнку-
зуктанг силос белетеер планы ажыра бүдүрдилер. Уда-
бас Баштапкы май...ын байрамы. Демонстрация...а улус
маанылар, плакаттар, портреттер ле чечектер тудунып
базар.

● Баштапкы эрмекти чыгара бичип, члендериле ылгагар.

323. «Алтайдын чолмоны» деп газеттен колбоочылу ла кол-
боочызы јок укташ члендү эрмектер талдап бичигер

324. Јурукты лаптап көригер. 3—4 суракту план тургузып, «Јас» деп темага сочинение бичигер. Укташ члендерле тузаланарын ундыбагар.

Сурактар ла јакылталар:

1. Укташ члендер керегинде нени билереерди сананып, ала-ла, айдып беригер.

2. Укташ члендү эрмектерде качан запятой турар, качан турбас?

25 §. Колболу эрмек.

325. Кычыраар. Сол ло он јанында канча эрмек берилген?

1. Күс келди. Кеткин куштар уча берди.

Күс келди, кеткин куштар уча берди.

2. Салкын согот. Агаштар
бажы јайканат. Сары бӯр
јерге тӯжет.

3. Кӯн чалып ийди. Чалын
кургай берди.

2. Салкын согот, агаштар
бажы јайканат, сары
бӯр јерге тӯжет.

Кӯн чалып ийди, чалын
кургай берди.

Эмезе: Кӯн чалып ийерде,
чалын кургай берди.

Сол јанындагы эрмектердин тӧс члендерин кӧргӧзеер. Бу
кандый эрмектер болор?

Он јанындагы кажы ла эрмектин тӧс члендерин кӧргӧзеер.
Олор канча тӧзӧлгӧлӧ? Канча тегин эрмектерден туруп јат?

Колболу эрмек эки эмезе бир канча тегин эр-
мектерден турар.

Колболу эрмекте эки эмезе бир канча баштаа-
чы ла айдылаачы бар болор.

Темдектезе: Балдар агашка турачактар илди,
баарчыктар ондо уја тартты. 2. Кӯн чыкты, чалын
кургады, јер изиди.

Колболу эрмектин тегин эрмектерин бой-бойы-
нанг запятойло бӧлип бичиир.

326. Кычырала, тегин ле колболу эрмектерди ачылап кӧр-
гӧзеер.

Адазы Кара-Кайа ӧзӧктӧ колхозтын торбокторын
кабырган, Амыр јайгы каникулда ого болушкан. Эмди
школго барар ӧй јеткен. Амыр бичиктерин сумкага са-
лып алды. Эртен адазы ого ат берер, Амыр деремне-
ге јангыскан барар.

● Кажы ла эрмектин тӧс члендерин кӧргӧзеер. Тегин ле
колболу эрмектерде канча баштаачы ла айдылаачы эмтир?

327. Кычыраар. Эрмектерде запятойдын турганын јартагар.

324. Јурукты лаптап көригер. 3—4 суракту план тургузып, «Јас» деп темага сочинение бичигер. Укташ члендерле тузаланырын ундыбагар.

Сурактар ла јакыталар:

1. Укташ члендер керегинде нени билереерди сананып, ала-ла, айдып беригер.

2. Укташ члендүү эрмектерде качан запятой турар, качан турбас?

25 §. Колболу эрмек.

325. Кычыраар. Сол ло он јанында канча эрмек берилген?

1. Күс келди. Кеткин куштар уча берди.

Күс келди, кеткин куштар уча берди.

2. Салкын согот. Агаштар бажы жайканат. Сары бӯр јерге тӯжет.

3. Кӯн чалып ийди. Чалын кургай берди.

2. Салкын согот, агаштар бажы жайканат, сары бӯр јерге тӯжет.

Кӯн чалып ийди, чалын кургай берди.

Эмезе: Кӯн чалып ийерде, чалын кургай берди.

Сол јанындагы эрмектердин тӧс члендерин кӧргүзеер. Бу кандый эрмектер болор?

Он јанындагы кажы ла эрмектин тӧс члендерин кӧргүзеер. Олор канча тӧзӧлгӧлү? Канча тегин эрмектерден туруп јат?

Колболу эрмек эки эмезе бир канча тегин эрмектерден турар.

Колболу эрмекте эки эмезе бир канча баштаачы ла айдылаачы бар болор.

Темдектезе: Балдар агашка турачактар илди, баарчыктар ондо уја тартты. 2. Кӯн чыкты, чалын кургады, јер изиди.

Колболу эрмектин тегин эрмектерин бой-бойынан запятойло бӧлип бичиир.

326. Кычырала, тегин ле колболу эрмектерди анылап кӧргүзеер.

Адазы Кара-Кайа ӧзӧктӧ колхозтын торбокторын кабырган, Амыр јайгы каникулда ого болушкан. Эмди школго барар ӧй јеткен. Амыр бичиктерин сумкага салып алды. Эртен адазы ого ат берер, Амыр деремнеге јангыскан барар.

● Кажы ла эрмектин тӧс члендерин кӧргүзеер. Тегин ле колболу эрмектерде канча баштаачы ла айдылаачы эмтир?

327. Кычыраар. Эрмектерде запятойдын турганын јартагар.

Түнде жылдыстар мызылдайт, талай сүреен толкуланат. Булуттар түргөн көчүп турды, талайда бочко агып жүрди. Абакай ыйлап турды, кожо отурган уулчагы час сайын жааиап турды. (П.)

328. Токтой тўжер темдектерин тургузып, колболу эрмектерди чыгара бичигер. Кажы ла колболу эрмектин тос члендерин чийў тартып көргўзеер.

Бир чирик јодро турган је оны тазылыла кожо кодорып салган. Онын ордына јангы школ туттылар. Кыш өтти кар кайыла берди јажыл өлөң јажарып чыкты. Көзнөктин алдында карымнан јаш јодрочок өзүп чыкты. Јердин үстинде жүрүмди кем де јоголтып болбос ине.

И. Суворов.

● Тегин ле колболу эрмектерди канайда ылгаштыарын јартагар.

329. Кажы ла эки тегин эрмектен колболу эрмек бириктирип бичигер. Тос члендеринин алдыла чийў тартып көргўзеер.

1. Кўс келди. Соок салкын сокты. 2. Јаңмыр јаап турды. Јолдо балкаш ла тўўнти суулар боло берди. 3. Тўн кирди. Тенгериде јылдыстар суркуража берди. 4. Тын салкын сокты. Булуттар таркай берди. 5. Арткан-калган карды кўн кайылтып ийди. Јалаңдарда ла јолдордо суучактар шоркырап акты.

● Калганчы колболу эрмегеерди кычырып, укташ члендерин таап көргўзеер.

330. Кычырала, сурактарга каруу беригер.

ГИМНАСТИКА.

Иштер өйдин алдында гимнастика кажы ла кижиге керектў. Эртен тура бастыра эт-канды, сөөк-тайакты

јакшы иштезин деп, гимнастика эдер керек. Кан та-
мырларыла түрген барар, сөөк-тайак чөйилер, балтыр-
лардын күчи тыңгыр, өкпө кейди јакшы тынар.

Эртен турагы гимнастика зарядка деп адалат. Он-
он беш минуттын туркунына зарядка этсен, кере тү-
жине сергелен жүрерин. Сенде омок, көдүрингү күүн-
санаа ла јакшы иштеер ийде-күч болор.

А. Дороховтын бичигенинен.

1. Сен зарядка эдип јадын ба?
2. Зарядканын кийинде кандый боло бередин?
3. Спортло тазыктырынарын сүүп јадын ба?
4. Спорттын кандый бүдүми сеге јарап јат?

● Тексттен төрт тегин эрмектерден турган колболу эрмек-
ти таап, чыгара бичип алыгар.

331. Текстти лептап кычыраар. Канайда ондогоноорды алтай
тилге көчүрөөр.

Юрий Алексеевич обле-
тел вокруг Земли на косми-
ческом корабле. Он благо-
получно вернулся на Зем-
лю. Мы гордимся тем, что
первый в мире космонавт —
наш советский летчик. Он на
весь мир прославил нашу
Родину.

332. Јурукты лаптап көригер. Оны тузаланып, колболу эрмектер тургузыгар. Төс члендеринин алдыла чийүү тартаар.

333. Јурукты ајыктап көригер. Анда не керегинде јуралганын куучындап беригер. Бажалык сананып, план тургузала, јурукла сочинение бичигер.

▲ Сурактар ла јакытталар:

1. Колболу эрмек кандый эрмектерден турар?
2. Колболу эрмекте канча баштаачы ла айдылаачы болор аргалу? Тегин эрмекте канча?
3. Колболу эрмекти бичизе, запятойды не керектүү тургузар?
4. Ўлгерди чокым-јарт кычыраар.

Эртен тура кўн чыгар,
Эдил куштар жаңарлаар.
Јалаңда ла турлуда
Улу иштер башталар.

Ј. Белеков.

Кажы ла эрмекти керелеп ылгагар: Кандый бүдүмдү (тегин бе, колболу ба, ненин учун). Төс члендерин табаар. 2-чи эрмек керегинде база нени айдар керек?

5. Тегин ле колболу эрмектердин нези башка? Олорды канайда ылгаштырар? Јартагар.

26 §. Чике куучын-эрмек.

Чике куучын-эрмек — ол кандый бир кижинин айткан эрмегин кубултпай, буспай айтканы. Чике куучын-эрмек кемнин болгонын автордын сөстөри көргүзип јат. Чике куучын-эрмекти эки јанынан кавычкага алып, јаан буквадан баштап бичиир.

334. Чокым-јарт кычыраар.

Эртен тура Тайана јааназына сүүнчилү айтты: «Јү-
10 Алтай тил, 4 кл.

гүрүктен жүгүрүк немени мен таптым, јаана! Жүгүрүктен жүгүрүк неме — кижинин көзи».

Эмеген кайкап сурады: «Мен таппас, мен билбес немени сен кайдан билдин, балам?»

А. Ередеевтин бичигенинен.

● Кубултпай, буспай, айдылган чике куучын-эрмектерди көргүзип, кычыраар.

Чике куучын-эрмек кемнинг болгонын кандый сөстөр көргүскөн?

335. Автордын сөстөри ле чике куучын-эрмектердин турган жерлерине аяру салып кычыраар.

Санал кышкыда суалгышта эжинип турган кижини көрөлө, сурады: «Слерге соок эмес пе?» Ол кижини айтты: «Изү!». Санал кайкады: «Кандый коркышту!». «Мында кижини кайкагадый неме жок» — деп, ол кижини айтты. Санал ошон сурады: «Слер спортчы ба?» «Спортчы эмей база!» — деп, ол каруун берди.

Озо автордын сөстөрүнүн кийинде турган, онын соңунда алдында турган чике куучын-эрмектерди көргүзүп кычыраар. Токтой түжер темдектерин жартагар.

336. Эрмектерди чокым-жарт кычыраар. Чике куучын-эрмек кайда туруп жат? Токтой түжер темдектерин көрүп жартагар.

«Куйругу жок тийинди көрдин бе?» — деп, эвенк менен сурады.

«Качан да көрбөдүм!» — деп, каруузын бердим. «Мен андый тийинди бойум аткам» — деп, ол айтты. «Ол куйругун кайдаар эткен болотон?» — деп, мен сурадым. «Соок болгондо, уйга жаап албаган тийиндин куйругу соокко тоңоло, үзүлүп калат» — деп, эвенк айтты.

Баштапкы үч чике куучын-эрмектин кавычказын алып, тегин эрмектер эдип чыгара бичигер. Ол эрмектердин учындагы токой түжер темдектерин үнлө көргүзүп кычыраар.

337. Кычырып, чике куучын-эрмектерди көргүзеер. Олорды анылап бөлиирге кандый темдектер тургузылган? Тексттен көрүп жартагар.

КАРГАН ÖБÖГÖН ЛÖ АЛАМА.

Карган öбöгөн аламалар отургызып турган. Ого айттылар: «Бу аламалар сеге не керектү? Аламанын жиилегин сакырга көп öй керек, сен олордын жиилегин жибезин». Öбöгөн айтты: «Мен жибес те болзом, öскö улус жиир, меге дезе быйан айдар!».

Л. Толстой.

Чике куучын-эрмек автордын сөстөринин кийнинде де, алдында да турар. Автордын сөстөринин кийнинде турган чике куучын-эрмектин алдында эки точка тургузар.

Чике куучын-эрмек автордын сөстөринин алдында турза, кавычканын кийнинде тире тургузар, автордын сөстөри *деп* деген колбоочыдан башталар.

338. Автордын сөстөринин ле чике куучын-эрмектин ортозында токтоду эдип, эрмектерди чокым-жарт кычыраар.

Отрядтын сборында Адуков Санат айтты: «Бистин журтта бала-барказы жок оору Жинжилей деп карганак бар, ого барып болужалы». Тимуровский команданын капитаны оору карганакка балдар ийди. Олор одын томырган, комнатаны жуунаткан, врачка барып келген. Врач оору кижини көрүп, эм бичип береле, балдардан сурады: «Слер карганактын төрөөндөри бе?». «Жок, бис тимуровецтер!» — деп, балдар каруузын берген.

339. Кажы ла чике куучын-эрмекти кычырып, схемазын көрүп алыгар.

1. «Сен, Филиппок, кайдаар барарга?» — деп, энези уулынан сурады.

«_____?» — деп, ~~~~~.

2. «Батарея, жуу-согушка!» — деп, телефонист жакару берди.

«_____!» — деп, ~~~~~.

3. Нөкөрим чын айтты: «Кандый да тилдерди жакшы билерге көп эрмектенер, көп кычырар керек».

~~~~~: «_____»

● Берилген эрмектердин схемазын бойыгар тургузып көригер.

«Ийт түлкүгө једижип, тудуп алар ба?» — деп, Эрмен таадазынан сурады.

Таадазы Эрменге јартады: «Тудуп алар, је ийт ого једижип, куйругынан тудуп аларын түлкү сақыбас, тургуза ла ичеенине кире берер».

340. Кычыраар. Чике куучын-эрмек бар эрмектерди чыгара бичигер. Токтой түжер темдектерин јартагар.

Чоокырак сүрекей анчы, сүмелү, сагышту ийт болгон. Чоокырактын өркөлөрдү төгүндеп, тудуп турганын Экей көрүп, мактап туратан: «Чоокырагым анчы, Чоокырагым сагышту». «Чоокыр, Чоокыр!» — деп кыйгырза, ол айландыра неге де ајару јогынан мантап келетен. Экей кезикте ого јакару берип туратан: «Чоокырак, бөрүкти экел!» Ээзинен јакылта алган Чоокырак бөрүк јаткан јер јаар «учуртып» ијетен.

суалгыш
чоокыр

341. Јурукты ајыктап көрөөр. Чике куучын-эрмекте тузаланып кызычактардын куучынын бичигер.

342. Кычыраар. Чике куучын-эрмектердин токтой түжер тем-
дектерин жартагар.

МОМО.

Тыг агын уйды сан төмөн агызып, кайыр жараттагы
терен иримге айландыра берди.

Тана жаратты төмөн жүгүрди. Бу өйдө олорды бед-
реп келген энези кызынын колынан тудуп алды: «Ый-
лаба, балам. Ол бойы чыкпаза, бистин болужар арга-
быс жок».

... Же Момо соок сууны ла оок тошторды туш-башка
чачылтып, жаратка чыгара калыды. Энези ле Тана ого
удура жүгүриштилер. Тана уйдын сыйрылган жерлерин
сыймап, эркеледип турды: «Сен кандый бөкө, сен кан-
дый жакшы, Момом».

343. Јурукты лаптап көрөөр. Чике куучын-эрмекле тузаланып, койонок ло тийинештин куучындашканын бичигер.

344. Јурукты ајыктап көригер. Тексти кычырып, уулчактын кандый кылык-јаны јарады? Айдып береер. Слерле ондый учурал болды ба?

Автобуска кичинек бала кучактанган ўй кижиги кирип келди. Эркин капшай ла отурган жеринен турды.

«Бери отуруп алаар, былар» — деп, ол айтты. Ўй кижиги Эркинге мынайда айтты: «Быйан болзын, уулчак».

Јурукты тузаланып, куучынды оног ары улалтыгар. Чике куучынду эрмектин токтой тўжер темдектерин јартагар.

345. Чорчоктин ўзўгин кычыраар. Куучында канча кижиги туржат, ајару салаар.

Ак-Каан кичинек уулчактан сурады:

— Сенин адын кем, балам?

— Менин адым Ырысту — деп, уулчак каруузын берди.

— Ада-эненг кем болор? — деп, Ак-Каан сурады.

— Адам — Сўмер-Улан кара туу, энем — сўтке тўнгей Ак-Кўл.

— Оны сен кайдан билип турун?

— Туу мени јиилегиле азырайт, кўл дезе сўдиле сугарат.

Эки кижининг куучынын чике куучынду эрмектер эдип бичигер. Керектў токтой тўжер темдектерин ундыбай тургузыгар.

346. Јурукты ајыктап кўрўлў, текстти кычыраар. Оны ал-тайлап кўчўреер.

— Здравствуйте. Запишите меня, пожалуйста, в библиотеку.

— Здравствуй. В каком классе ты учишься?

— В четвертом.

— Как тебя зовут? Назови имя и фамилию. Скажи, какие книги ты любишь читать.

— Меня зовут Миронов Вася. Я люблю читать про войну и космонавтов.

● Бойоордын баштапкы катап библиотекада болгоныгар керегинде чике куучунду эрмектер тургузаар. Эки эрмегеердин схемазын көргүзээр.

347. Точкалардын ордына шүүлте аайынча керектү сөстөр кожоор. **Айтты** деп сөсти көп такып айтпагар.

Карабаш меелейди будынанг түжүрбеске аксандап, тошко јынгылаарга браадарда, иштен јанып клееткен энези туштады:

— Бу кем? — деп, энези ... .

— Мен эмей база — деп, Карабаш ... .

— А бу түниле нени бедреп турун? — деп, энези ... .

— Кижи јаш ла бойы турада отуратан ба? — деп, Карабаш энезине буттарын көргүспеске албаданып ... .

— А будынга нени кийип алган? — деп, энези ... .

— Је меелейденг өскө, база нени кийейин? — деп, Карабаш ... .

— Куда-ай, улустар! Бу менинг јетире көктөлбөгөн меелейимди кийип алган туру не! — деп, энези ... .

— Кижи јайыла кучаларды кабырар ла кабырар, а кышкыда меелей де кийерге јарабас — деп, Карабаш ... .

Керектү сөстөр: сурады, каруун берди, айтты, кимиректенди, унчукты, калактай берди.

348. Јурукты лаптап көрөөр. Берилген текстти тузаланып, чике куучынду эрмектер бичигер. Токтой түжер темдектерин тургузаар.

Бир катап мен магазин бардым. Садучы меге јакшы бичиктер көргүсти. Бу бичиктерде не керегинде айдылган деп мен оноң сурадым. Пограничниктер. А бу бичик не керегинде деп мен экинчи бичикти көргүзип сурадым. Ол дезе кайучылар керегинде деп садучы каруун берди.

▲ Чике куучын-эрмек керегинде нени билип алганыгарды эске алынып, сурактарга каруу беригер.

1. Чике куучын-эрмек деп кандый эрмекти айдар?
2. Чике куучын-эрмек кандый сөстөрлө кожо айдылып јат?
3. Чике куучын-эрмекти кандый токой түжер темдектерле анылап бичиир, үнле канайда көргүзип кычырар?
4. Кычырар бичиктен чике куучын-эрмектү текст талдап алыгар. Чокым-јарт кычыраар.

ҖЫЛ ТУРКУНЫНА ҮРЕНГЕНИН КАТАП КӨРӨРИ.

349. Кычыраар. Тегин эрмектердин төс лө эчени члендерин көргүзип, кандый куучын-эрмектин бөлүгиле айдылганын тартагар.

1. Снарядты ээчий снаряд тегери өрө учат. Куу-сары ыш самолеттон чөйиле берди. Оштүнин самоледы жерге келип түшти. Городко ол кирип болбоды. 2. Штаб-тын командирлери столго бойлорынын карталарын жайып ийдилер. 3. Фашисттер жүгүрижет. Олорго мотоцикл жаба једет. Пушкаларын, автобузын — ончозын артызып качтылар.

Л. К а с с и л ь.

● Орус тилден кирген сөстөрдү чыгара бичигер. Чын бичилерин тартагар.

350. Улгерди чокым-јарт кычыраар.

1. Ажын кезип салган јаландар
Алтын күннин алдында амырайт.
Чанкыр тегериге бажыла түртүп,
Јажыл мөжим омок шуулайт.

А. А д а р о в.

2. Кичинек кара уулчагаш
Бичик кычырып үренет.
Курч керсү көстөри
Букваларла жүгүрет.

Ш. Ш а т и н о в.

3. Физкультуранын урогына
Бис чаналу келдибис.
Темиректин бажына
Теке чилеп чыктыбыс.

Ј. К ы д ы е в.

Кажы ла эрмектин баштаачызын айдылаачызыла кожо чыгара бичигер. Айдылаачылар болуп турган глаголдор кандый ойдо турган, кожултазын көргүзип, алдыла чийүүчөк тартыгар.

351. Кычырып, карарткан сөстөрдүн чын бичилерин жартагар.

КЫМЫС.

Кымысты жылкынын сүдинен ачыдып эдер. Кымыс — су-кадыктын суузыны. Ол улусты сугарат, олорго күч берет. Изүде кымысту флягаларды соок jerге эмезе сууга тургузып жат. Соок кычкыл кымысты суузынга ичерге макалу эмей.

К ө р г ү з ү: *кымыс* **ТЫ**, ...

● Карарткан сөстөрдүн тазылын ла кожулталарын темдекчийүүлериле көргүзип, чыгара бичигер.

352. Кычырып, колболу сөстөрдү таап, чын бичилерин жартагар.

ЧУИДЫН СУУЗЫ.

Чуйдын суузы Боро-Тал ла Jүс-Тыт деген эки суунунг белтиринен агып чыккан. Ол чакпынду, түрген агынду суу. Чуйдын суузын жакалай куба-сары чөл жатат. Чөлдө кату кулузын өзөт.

Айландыра көп төнгөзөктөр көрүнөт. Бу jerлер — тарбаганнын турлузы. Олордын ичеендери jerдин алдыла өткүштөлип калган. Кириш-чыгыш эжиктерин бачым таппазын.

● Чуйдын суузы керегинде айдылган бөлүгүн таап, башка кычырып береер. Сууны айландыра жаткан jer керегинде айдылган бөлүгүн таап, база кычырыгар.

353. Кычырып, колболу сөстөрдү көргүзеер. Олордын чын бичилерине аjarу салыгар.

Быркырууш эне-чечектин бажы торт ло көбөндий кайайган. Ак парашютту эрке уулдары эптү-жөптү жеп-жеңил, ар-шулмус.

Бир катап быркырууш чечек уулдарына мынайда айткан: «Балдарым, жер алтайыгарга таркап барыгар. Слерге көп нажылар да туштаар».

Энези бажын кекип ле ийерде, ак парашютту карындаштар ээчий-деечий учуп баргылады. Же олоордын энг кичинеги десе энезиненг айрылбай, санааркап калган отурды ...

Энези жөпсинип, бажын кекип ийерде, ол чап-чанкыр тенгериге учуп чыкты. Жаан удабай, жеп-жеңил учуп, ак парашютту үрен көк айаска кайкалай берди.

Көк айас дегенин база канайда айдар?

Чике куучынду эрмекти чыгара бичигер. Токтой түжер темдектерин жартагар.

354. Кажы ла сөс кандый сөстөнг бүткенин чийүчөк ажыра көргүзип, столбиктеп бичигер.

К ө р г ү з ү: *башкар — баш*
башкару — башкар

Башкарар, башкару, саду, садучы, жыргал, жалаңда, бичикти, көрүн, таштый, желишкыр, ажу, өткүш, кожондо, санаалу.

355. Кычыраар. Карарткан сөстөрдиг кубулткыжын, кожулталарынын чын бичилерин жартагар.

ЧЕЧЕК — КИЖИНИНГ СҮҮНЧИЗИ.

Жаскыда чечектер өскүрер иш башталат. Үренчиктер школдын ла айылдарынын жанына жараш өңдү чечектер отургузат.

Олор кажы ла чечекти бойынын өйинде өскүрерин

кичееп јат. Рассадалап өскүрер чечектерди март айдын учында баштап чачат. Андый чечектер: астра, гвоздика, анютины глазки, јараш јытту таңкы чечек, флоксы, петуния. Бу чечектерди клумбага 25 майда отургызып баштаар.

Јылу сүүр чечектеди июнь айдын баштапкы күндеринде отургызар.

● Укташ члендү эрмектерди кычырып јартагар.

356. Эрмектерди кычыраар. Токтой түжер темдектерин јартагар.

Кушкаштар уйазын койу јырааларда, јаан агаштарда, агаштын көңдөйинде јазап јат. Онын учун балдар агаштарды ла јырааларды корулаар учурлу.

Кышкыда ла јаскыда кушкаштарга курсакту тоскуурлар жазаар керек. Кушкаштардын уйазын буспагар. Кичү карындаштарыгар, сыйындарыгар, нөкөрлөригер оны база билип јүрзин.

● Укташ члендердин алдына сурагын скобкада тургузып, эрмектерди бичигер.

К ө р г ү з ү: *Кушкаштар уйазын (кайда?) койу јырааларда, јаан агаштарда, агаштын көңдөйинде жазап јат.*

357. Үлгерди чокым-јарт кычыраар. Кажы ла сөзин куучын-эрмектин бөлүгине ылгагар.

1. Ай-Тана ла Күн-Тана
Ак јаланда жүгүрет.
Көбү јайгы әнгирде
Көбөлөктөр сүрүжет.

С. С а р т а к о в а.

2. Бистин маалага келигер,
Маала ажын көригер.

Бышкан ашты амзагар,
Быжырада чайнагар.

Ж. Кыдыев.

● Баштапкы эрмекти чыгара бичигер. Члендерин чийү тартып көргүзеер.

358. Табышкактарды табаар. Олорды ундыбай сананып алыгар.

1. Улу атту, улуркак бүдүмдү,
түндүкте жүрет, тош оодот.
2. Агы агастый, каразы килиндий,
базыды каргаадый.
3. Талбак канатту тала конгыс.
4. Козыр-козыр бүдүмдү,
койдын-малдын курсагы.

● Тапкан сөстөрлө эрмектер тургузаар. Бойыгардын табышкактарыгарды айдыгар.

359. Кычыраар. Адалгыштардын сурагын, кубулткыжын, тоозын айдып беригер.

ИЛЬИЧТИНҢ АМЫРАП ЖҮРГЕНИ.

1917 жылда Владимир Ильич сүрекей көп иштеген, онын учун бажы тын оорып турган. Ильичтин су-кадыгы уйдап турган. Ол эмеш амырап алзын деп, мен оны айлыма кычыргам. Же ол керектеринен чек божоп болбой туратан.

Бир күн эгирде Владимир Ильич меге айылдап келген. Бис оныла кожо көлдин жарадына барып жүргенис. Анда амырап, сууга эжинип, узак отурганыс.

В. Бонч-Бруевичтин бичигенинен.

● Берилген план аайынча изложение бичигер.

1. Владимир Ильичтин су-кадыгы уйдаганы.
2. Ильичтин амыраганы.

360. Берилген сөстөрдү бүүмиле ылгагар.

Бичиктерде, тура, кожончыларга, үренер, үренген, үренчикке, менинг, балыктадылар.

К о р г ү з ү:

тазылы	кожулталары		
бичи тура	-к -	-тер -	-де -

● Кажы ла кожулта нени темдектеп көргүзөт?

361. Берилген сөстөрдү көргүзү аайынча ылгап бичигер.

Талай, талайчылар, эмик, энгир, жуунга, чолмонды, чолмонду, жуундар, жылкычыга, жерлерди, жер, жерге, жерлү, сок, оокто, ооктоды.

1. Жүк ле тазылдан турган сөстөр: талай, ...
2. Тазыл ла бир кожулталу: жуунга, ...
3. Тазыл ла эки-үч кожулталу: талайчылар, ...

● Кажы ла учуралга бойыгардан 2—3 темдек беригер.

362. Угы жаңыс сөстөрдү талдап, столбикле бичигер. Тазылдарын темдегиле көргүзеер.

Кожулта, төс, кошкон, жер, көс, жерлү, көстөөчи, көстү, төзөгө, көзинче, төстү, көстөп, кожор, жерлик, жерлеччи.

363. Тунгак туйук үнгүр эжерине көчө бергедий эдип, сөстөрдү кубултып бичигер.

К о р г ү з ү: *сөс — сөзим, тут — тудар, ...*

Сөс, тут, јон, кас, мөш, кузук, үрет, күреш.

364. Кычырып, токтой түжер темдектерин јартагар.

Эртен тура Тайана жааназына сүүнчилү айтты: «Jү-гүрүктен жүгүрүк немени мен таптым, жаана! Jүгүрүктен жүгүрүк неме — кижинин көзи».

Эмеген кайкап сурады: «Мен таппас, мен билбес немени сен кайдан билдинг, балам?»

А. Е р е д е е в т и н г бичигенинен.

Бичип алыгар. Узун үндү табышту сөстөрдү ылгагар: канча буква, канча табыш? Олордын тоозы келижет пе?

365. Сөстөрдү таблицага талдап бичигер.

Сөстин тазылында узун үндү табыш	Келер өйдүн глаголдорунун кожулталары
кураан ...	тара-ар ...

Кураан, тараар, белетеерин, жуун, үүрлү, ойноор, сөөм, төлөөрим, чоокыр, оору, туулар, бичиир, күүктий, чоокыр, оодык, корыыр, селиир, бийиктеер.

366. Эрин чөйилер үндү табыштар экинчи ле үчинчи үйезинде турар сөстөрдү эске алынып эмезе сөзликтег талдап, бичип алыгар.

К ө р г ү з ү: *бөрүк, кулугур, ...*

367. Божодылган үндү табыштарын јетире бичигер.

Темир ор...н, солун ой...н, јалтанбас јуу...л, чийүчек-ле бөл..., Төрөлин кор...р.

● Эрин чөйилер табыштар јүк ле баштапкы үйезинде бичилетен база кандый сөстөр билереер? Кожуп бичигер.

Элес айдылар үндү табышту сөстөрдү эске алынып айдала, бичип беригер. Айдылары ла бичилери түней бе?

368. Физкультминутканын ордына «Кем түрген» деп ойын ойногор.

Бир-бир бала слердин класстын балдарын фамилия-зыла алфавит аайынча тургузып ийзин, а база бир бала доского балдардын аттарын алфавитле бичизин.

● Кем түрген бүдүрер, ол ойноп алар.

369. Јурукты кōригер. Анда не јуралганын куучындап беригер. План тургузып, сочинение бичигер.

370. Берилген сōстōрдин учурына келиштире адалгыштар кожуп бичигер.

К ө р г ү з ү: *агаштын бажы, аннын бажы, ...*

... бажы, ... куйругы, ... јалбрагы, ... урогы, ... бичиги, ... балазы, ... галстугы, ... јуругы, ... портреди, ... табыжы.

● Кандый кубулткышта турган адалгыштар коштыгар, сурагы кандый?

371. Адалгыштарды көстөөчи кубулткышка тургузып, эрмектерди бичигер.

Лениннин чыккан күнинде (октябрыттар) пионерге алып јат. Пионер кызыл (галстук) чеберлеп кийер. Олор (үредү) оноң артык кичеер. Пионерлер (ар-бүткен) шинг-деп јат, (өзүмдер) кичееп јат.

● Слер пионерге качан киререер? Бу күнге канайда белетенип турганыгарды куучындап беригер.

372. Эрмектин учындагы токтой тўжер темдектерине ајару салып кычыраар. Карарткан адалгыштар кандый кубулткышта туруп јатканын јартагар.

1. Кел, кел, эрке јас!
Кел, кел, сүрлү јас!
Мүүстий кырларды ажып кел,
Буурыл сууларды кечип кел.

С. М а н и т о в.

2. Анда ару аркага
Арчын јыды јайылган.
Ачык-јарык кырларга
Алтай кожон јанылган.

3. Төрөл тилин улалткан,
Јоннын јолын узаткан
Кандый эненин бу кызы,
Кандый аданын ырызы?

Б. С у р к а ш е в.

● Ылгердин бирүзин талдап, эске үренип алала, көрбөй бойыгар диктант бичигер. Бойыгар база үлгер чүмдеп көрзөгөр.

373. Кычыраар. Куучынга бажалык сананып табаар.
3-чи эрмекти куучын-эрмектин бөлүгиле ылгагар.
5-чи эрмекти члендерилене ылгагар.

Май айдын учы. Класстын жаан көзнөгинен тийген жылу күн үренчиктерге амыр отураарга бербейт. Магазиннин ле почтанын жанындагы јаланда балдар мячик ойноп турулар. Эмди ле олордын ортозына кире конгон кижн. Үренчиктер кажы ла переменде анда ойногылайт. Класска күзүннин табыжыла кожо солыктап, терлеп-бурлап калган келгилеп, онон көзнөктөн көс айрыгылабайтан.

В. Т о е н о в.

374. Берилген сөстөрдн кубулткыштарга тургузып, кожулта-ларынын чын бичилерине ајару салыгар.

Э.	ат	черет	Э.	түн	Б.	кузук
Ј.	ат	черет	Ч.	түн	Ў.	јол
К.	ат	черет				
Ч.	ат	черет				

375. Текстти чокым-јарт кычыраар.

Сазон Саймович Суразаков Туулу Алтайдын, алтай эл-калыктын јайалталу улузынын бирүзи болгон. Ол алтай кай чөрчөктөрдн кеенин, байлыгын шиндеп ачкан ученый болгон. Сазон Саймович јангыс та шинжүчи эмес. Ол кеен тилдү поэт болгон.

Бийик кырдын ажусына чыктым —
Бастыра Алтай мынан көрүнет.
Ба-таа, Алтайымнын јаражын!...

Бу онын «Туулардын ээзи» деп, үлгеринин сөстөри.

● Укташ члендү эрмектерди таап, чыгара бичигер. Ол кандый укташ члендер?

376. Текстти кычыраар. Көстөбчи кубулткышта турган адалгыштарды чыгара бичигер.

Чуйдын јаказында үренчиктердин иштеер ле амыраар лагери бар. Мында иштеп ле амырап јаткан үрен-

чиктерди үредүчи Кокыр Константинович Чаганаков башкарып жат. Үренчиктер зеленкага өскүрүп турган 200 гектар суланы ла биржылдык өлөңдөрдү кичееп өскүрүп турулар.

К. К о з л о в.

● Тексттин содержаниезин мынан ары улалтып, куучындар. Эң ле јакшы куучындаган нөкөрлөригерге бойыгар оценка тургузыгар.

377. Кычырып, јарталгыштарга сурак тургузаар. Олор эрмектин кандый члени, айдып беригер.

Ак парашюттү үрен ончолорынан озо, күн ошкош, сап-сары чечегин јайып күлүмзиренди. Кайдан да тос-ток кара көстү адару учуп келеле, ээн чөллө жүзүн-јүүр чечектерден мөт јууп, коолодо кайлап јүрет:

Сагыскан учпас сары чөлдө
Сары чечек јайылган.
Кускун учпас куба чөлдө
Койу өлөң јайканган.
Ээн чөлдү сугарган
Улустарга быян болзын!

А. Е р е д е е в.

● Кый темдекти кандый эрмектин учына тургузар?
Јарталгыштарды адалгыштарыла кожо чыгара бичигер.

378. Кычыраар. Карарткан сөстөргө сурак тургузаар. Олор кандый куучын-эрмектин бөлүгү?

Јүзүн-башка кушкаштар эрте таннан ала бозом энирге јетире өткүн үндерин үспейт. Ногон-сары чечектерди кучактай алып, јараш јыдын тартынып, кырлар ажыра, кобылар кечире базып јүрер күүнин келет. Јастын мындыј јараш күндеринде агаш аразында соодоп, ан-куштын кылык-јангын, жүзүн-јүүр өзүмдерди көрүп јүрерге сүрекеј јакшы!

379. Берилген адалгыштарды алтай тилге көчүрүгөр.

I. рысь —

лисица —

волк —

медведь —

мышь —

суслик —

II. косуля —

олень —

кабарга —

барсук —

лось —

● Јарталгыштарла тузаланып, олор кандый андар болгонун айдып беригер.

380. Текстти бичигер. Алтай бичиичи П. В. Кучияктын кеберин јураган сөстөрдү сананып алыгар.

1938 жыл башталар өйдө мен Павел Васильевич Кучиякты баштапкы ла катап көргөм. Ол таларкак сынду, түлкү бычкак бөрүктү, элик бычкак өдүктү, кара сүрүк тонду, кара костюмду. Ол быјыраш кара чачту, койу кара кирбиктү, ачык-јарык чырайлу кижн болгон. Онын бу темдектерин ле сүр-кеберин мен эмдиге јетире ундыбай јүредим.

И. С а б а ш к и н.

● Калганчы эрмекти члендерине ылгагар. Баштаачызы кандый куучын-эрмектин бөлүгиле айдылганын үстине бир буквала көргүзеер.

381. Кычыраар. Јүзүннин солумаларын көргүзеер.

● Токтой түжер темдектерине ајару салып, рольдорло кычырыгар.

Эмегеи сууга барала, јолой почтадан самара экелди. Конверти эски, уужалып калган эмтир. Ол Петроны каалганын јанына солунла уткыды:

— Уулым, сеге кайдан да бичик.

— Меге — деп, онызы кайкады.

— Сеге. Бар, кычыр!

Ол турага киреле, самараны кычырала, сүүне берди. Чыдажып болбой, карганак сурады:

- Кайдан эмтир, уулым?
- Уралдан.
- Кемнен эмтир?
- Заводто нөкөримненг.

М. Ш о л о х о в.

382. Солумаларды колбошкон сөстөриле кожо кычырып, жүзүн ле тоозын, сурагын ла кубулткыжын айдып беригер.

коручыл

УУЛЧАКТЫНҢ АМАДУЗЫ.

Аржаннын айлы аэродромнын жанында. Самолеттордын учужын ол күнүн ле сайын көрөт. Бистин летчиктер — жалтанбас ла турумкай коручылар. Олор Төрөлин кейде корулап жат. Аржан база летчик болорго амадайт. Же ого эмди де көп үренер керек.

Куучынды 1-кы жүзүннен эдип кубултала, көчүрүп бичигер.

К ө р г ү з ү: *Менин айлым аэродромнын жанында.*

383. «Менин амадуум» деп куучын тургузып, оны бичигер.

384. Скобкаларды ачып, солумаларды жетире бичигер.

Мен (...) ага бар, о(...) ады Петя. О(...) он жаш. О(...) төртинчи класста үренет. О(...) пионер. Күскиде о(...) дружина соведининг членине алган. О(...) дружинанын маанычызы. О(...) жакшы үренип жат. Мен(...) агам кандый жакшы.

● Кожо чыккан карындажыгар, сыйныгар керегинде куучындап берзегер.

385. Текстти чокым-жарт кычырала, куучындап беригер.

Слер, байла, жакшы билер болбойоор, балдар. Владимир Ильич Ленин 22 апрельде, 1870 жылда, Симбирск городто чыккан. Эмди ол городтын ады — Ульяновск.

Симбирск дегени не? Поволжьеде јаткан албатылардын тилдеринен орус тилге башка-башка көчүрүлөт. Улус јаткан јер, јажыл кырлар, јети салкыннын белтиринде город... .

Бу аттар ончозы чын. Улус мында озодон бери јуртаган. Туулары да јап-јажыл. Салкындары да эрчимдү.

С. Романовский.

● Тооломолорды сөслө айдып, чыгара бичигер.

386. Табышкактарды кычыраар. Тооломо бар ба?

Бирүзи бараак дийт,
бирүзи јадаак дийт.

Одус алты боро ат,
ортозында ойлок јеерен ат.

Төрт карындаш бир бөрүктү.

Јолды өрө беш эмеен тош жүктөнип алган барып јатты.

● Тооломолу табышкактарды бойыгар айдыгар.

387. Чөрчөкти чокым-јарт кычырала, куучындап беригер.

ЭШТЕК.

Эштектин эки көзинин јажы төгүлип, ыйлап турганын бука көрүп ийеле, оноң сурады:

— Сен ненин учун ыйлап турун?

— Суу соолып калган.

— Суу соолып калган болзо, анда не?

— Суугуштардын эжинер јери эмди јок — деп, эштек оноң тын өксөп, ыйлай берди.

— А сен незин ыйлап турун? — деп, бука кайкап сурады.

— Чындап та, мен ого не ыйлап турум? — дейле, эштек көзинин јажын арчып, бука јаар көрүп, бойы да кайкай берди.

● Эштек ле буканын куучынын чике куучын-эрмек эдип бичи-
зе, кандый токтой тўжер темдектер тургузар керек, жартагар.

388. Кычырып, глаголдордын ойин, жүзүнин, тоозын жартагар

Тийин кандый агашта жажынып калганын Тайгыл тургуза ла таап алат. Ол тийин отурган агашка мантап барала, анчыны кычырып үрер. Ого жууктап келзен, тумчугыла өрө көргүзип турар.

Тайгыл жуу ойинде агашта отурган өштүни түрген таап алатан. Ада-Төрөл учун Улу жууда кайучы Шуну Кыбыев Тайгыл деп ийдиле өштүнинг снайперлерин көп кырган. Тайгыл ары-бери јелип, агашта жажынган өш-
түни түрген таап беретен.

● Таскадуны база катап кычыраар. «Кайучынын болушчызы» деп бажалыкты куучыннын кандый бөлүгине тургузар аргалу? Ол бөлүгин изложение эдип бичигер.

● Укташ члендерди үнле көргүзип кычыраар. Эрмектердин кандый члендери укташ, оло ненин болушыла бириккен?

389. Кычырып алала, куучындап беригер.

КАНАТТУ НАЈЫЛАР.

Арткан-калган карды күн кайылтып ийди. Јалан-
дарла, јолдорло суучактар шоркырап акты. Јаш өлөн
көгөрип чыкты.

Канадында јас кымып,
Кара баарчык јан келди.
Эрий берген јер тымып,
Эткенине јажарды.

Школдын балдарында байрам. Оло јаскы айылчы-
ларды уткыды. Балдар агаштарга турачактар илди. Ан-
да баарчыктар уја тартар. Балдар канатту најыларына
үлгер учурлады.

**Ажыска шорлу курт-конгус
Азыгын болзын, наҗыбыс.**

**Айылчыларды деп сости чыгара бичийле, бүүдүмин чийү тем-
дектериле көргүзип ылгагар.**

A vibrant, stylized illustration of a woman with short dark hair, wearing a white long-sleeved shirt with a red neckerchief and a brown skirt, holding a book. She stands in the center, looking towards a young boy in a white shirt and blue pants who is holding a small object. To her left, a girl in a white shirt and blue skirt stands with her hands clasped. In the background, three children are playing near a large tree, and a small boat is visible on the water. The scene is set in a park-like area with green hills and a blue sky.

1. Ару-ару аркада
Арчын жыды жытанган.
Ачык-жарык кырларда
Алтай кожон
жайылган.
2. Чырайы сүүнчилү, ырысту
Чыйрак пионер мында келген.
Орус, алтай — ончолоры эптү,
Одузын жараштыра чүмдеген.

В. Качканакон.

«**Жай**» деп темага бойоор куучын эмезе үлгөр чүмдеп бичигер.

Жай... жайдан артык ой жок. Койонок чек билинбес. Үредү жыл божогон. Жараш жайдан өскө Койонок көөркийге не де керек жок.

Ол бийик-бийик кырлар ажар, терең-терең суулар кечер. Ыраак-ыраак Күлөр тайганын эдегинде жаткан

Башпарак таайына айылдап барар деп, ол бек ле шүүнди.

Терең конычту өдүгүн эптеп кийип, жеерен тайын ээртеди. Эңирде энези белетеген азык-түлүктү арчыма-гын тай адына коштоды.

Седен, омок, сүүнчилү Койоногым жеерен тайынын тискинин бек тудуп, Күлөр тайганы көстөп, шунуп ийди.

Турган изи бар болды, барган изи жок болды...

Анча-мынча болбой туруп, Кертөк-Боомго једип келди. Көк јарамас! Боомды өдөйин ле деерде, алдында јап-јалбак таш күлүрт эттире јада берди. Кайра барар арга јок, ташты өдөр эп керек.

Койоногым јаткан ташты ары-бери ајыктады. Көрөр болзо, тегин таш эмес, бичиктү таш эмтир.

«Акыр ла болзын сени мен...» — деп, Койонок бойында бек сананды.

Ташта мындай бичик болтыр.

«Чын кычырзанг, Күлөр тайгага једеринг — кычырып болбозонг, кайра айлынга јанарың».

Койонок көөркийдинг ойто јанар күүни јок, ал санаазы Башпарак таайында.

Бичиктү ташты албаданып кычырды:

«Ј — нанг јылдын оји болорым,

К — нанг сууда јүзедим,

Ч — нанг ојди, де слерге көргүзедим».

Анча-мынча болбой туруп, Койоноктын тотылдаган кожонгы јыш аркага јангылана берди. Байла, ол таш-

тагы бичикти чын кычырган, каруузын тапкан! А слер таптыгар ба, балдар?

Онон ары барып јатса, алдында сан-башка мөш турды. Көрөр болзо, чаал мөштө бичиктер илип салган.

Адынын јорыгын араайладып, байагы бичиктерди кычырды.

Түн ле түш неден башталат?

Јердин ортозында не туру?

Эн ле кыска кандый ай?

Койонок кычырган ла бойынча тын каткырып ийди:

Күлүк бу кокыр-табышкактарды таап ийген бол-байсын.

Эниргери түш Койонок Күлер тайганын эдегинде Башпарак таайынын айлында отурды.

Эзен-амырды угушкан соңында, чайлап отурала, Койонок чала мактанган аясту айтты:

— Таайым, таайым, уксагар да. Мен бир ле сөс билерим. Ол дезе 6 туйук табыштан турат.

— Чын ба? Кандый сан-башка сөс ол, а? А мен 7 ле 10 туйук табыштан турган сөстөр билерим.

— Јети, он ... .

— Эйе ...

— Ба-таа, бу кандый сөстөр не?

Балдар, бу өрөги айдылган табышкак-ойындарды Койонокко табарга болужыгар.

БАЖАЛЫКТАР

2-ЧИ 3-ЧИ КЛАССТАРДА УРЕНГЕНИН КАТАП КӨРҮП ТЕРЕНЖИДЕРИ

1 §. Эрмек	3
2 §. Табыштар, буквалар, үйе, согулта (катап көрүп, теренжидери)	6
3 §. Кату үндү ле жымжак үндү табыштар	12
4 §. Сөстин бүдүми	15
5 §. Колболу сөстөр	19
6 §. Сөстин кожулталарын чын бичири	21
7 §. Сөстин тазылы токтогон туйук табышты чын бичири	22
8 §. Орус тилден кирген сөстөргө кожулталарды чын кожуп бичири	23

КУУЧЫН-ЭРМЕКТИН БӨЛҮКТЕРИ

9 §. Адалгыш	26
10 §. Адалгыштын бүдери	30
11 §. Кубулткыштар ла онын сурактары	32
12 §. Адалгыштар кубулткыштарла кубулары	39
13 §. Жарталгыш	56
14 §. Адалгыштанг бүткен жарталгыштар	66

15 §. Тооломо	71
16 §. Јүзүннинг солумалары	77
17 §. Глагол	86
18 §. Глаголдын öйлöри	90
19 §. Глаголдор жүзүндөрлө кубу- лары	106
20 §. Табылу, суракту, јаарган эрмектер	114
21 §. Кыйгылу эрмектер	116
22 §. Эрмектин төс члендери	118
23 §. Эрмектин эченти члендери	123
24 §. Укташ члендү эрмектер	136
25 §. Колболу эрмек	140
26 §. Чикө куучын-эрмек	145

Нина Николаевна Суразакова
Ольга Ивановна Тезегеш
Наталья Николаевна Сабина

АЛТАЙСКИЙ ЯЗЫК для 4 класса

Художник В. И. Еврасов.

Редактор Р. А. Лыкова. Художественный редактор В. И. Ортонулова. Технический редактор Е. К. Манышева. Корректор Л. А. Патагашева.

Сдано в набор 1.03.89. Подписано к печати 26.05.89. Формат 70×90¹/₁₆. Бумага офсетная № 1. Гарнитура школьная. Печать офсетная. Усл. п. л. 12,87 + 0,29 форз. Усл. кр.-отт. 51,48. Уч.-изд. л. 7,8 + 0,48 форз. Тираж 3000 экз. Заказ 1103. Цена 35 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства.
659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36.

Производственное объединение «Полиграфист» управления издательств, полиграфии и книжной торговли крайисполкома — 656023, г. Барнаул,
ул. Г. Титова, 3.

ББК 81. 2 АЛТ—992
С—900

С 4306020350 — 009
М 138(03)89 84—89

© Горно-Алтайское отделение Алтайского
книжного издательства, 1989

Сөстин учурлу бөлүктөрүн чын танып темдекте!

тоо	—	тооло	—	тооломо
тооны	—	тоолоды	—	тооломолор
тоого	—	тоологон	—	тооломоны
тооло	—	тоолоорым	—	тооломого

Глаголдорды чын бичи!

амыра + ар
киче + ер
ойно + ор
көктө + өр
коры + ыр
бичи + ир
бөли + ир

чык + кан
сок + кон
төк + көн
тут + ты
сат + ты
жет + ти
үрөт + ти

**Эжерлү туйукка токтогон орус тилден
кирген сөстөрдү чын кубултып бичи!**

Т.	герб	флаг	парад
Э.	герб + тин	флаг + тын	парад + тын
Б.	герб + ке	флаг + ка	парад + ка
К.	герб + ти	флаг + ты	парад + ты
О.	герб + ле	флаг + ла	парад + ла
Ј.	герб + те	флаг + та	парад + та
Ч.	герб + тенг	флаг + танг	парад + танг

Эрмектин члендерин ылгаштыр!

Төс члендер	Эчени члендер
баштаачы айдылаачы	јартаачы толтыраачы айалга

Укташ члендер.

**Балдар яблоняны, грушаны, сливаны
школдын садында бойлоры өскүрип алат.**

нени?

Өскүрип алат → яблоняны, грушаны, сливаны.

укташ толтыраачылар

35. 2014